

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

**Ο Νεοφιλελευθερισμός και η Παγκόσμια
Οικονομική Διακυβέρνηση.
Η περίπτωση της Λατινικής Αμερικής
και της Ελλάδας.**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ηρώ Παπανδρέου
A.M. 1213M101

Επιβλέπων καθηγητής: Γ. Στασινόπουλος

Αθήνα, Μάιος 2016

Copyright © Ηρώ Παπανδρέου 2016.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τη συγγραφέα και μόνο.

*Σε όλους εκείνους που με στήριξαν και με στηρίζουν, παρόντες και απόντες, με
βαθύτατη ευγνωμοσύνη.*

Περιεχόμενα

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	5
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	8
ABSTRACT.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ	11
1.1 Εννοιολογικός Προσδιορισμός.....	11
1.2 Το μεταπολεμικό σύστημα παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης	12
1.3 Η Θεσμική Όψη της Αρχιτεκτονικής της Παγκόσμιας Οικονομικής Διακυβέρνησης	15
Τυπικοί οργανισμοί.....	15
1.3.1 Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο	15
1.3.2 Η Ομάδα της Παγκόσμιας Τράπεζας.....	17
1.3.3 Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου	18
Άτυποι Οργανισμοί	19
1.3.4 Η Ομάδα G7/G8.....	19
1.3.5 Η Ομάδα G20.....	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΠΑΓΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ.....	22
2.1 Η ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού στο Ην. Βασίλειο.....	24
2.2 Η ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού στις ΗΠΑ.....	25
2.3 Η εξέλιξη των βασικών θέσεων του νεοφιλελευθερισμού	27
2.3.1 Η Συναίνεση της Ουάσινγκτον (Washington Consensus)	27
2.3.2 Συνέπειες για το Διεθνές Σύστημα	32

2.3.3 Η Μετα-συναίνεση της Ουάσινγκτον (Post Washington Consensus)	34
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ	39
---	-----------

3.1 Χαρακτηριστικά της οικονομίας της Λατινικής Αμερικής.....	39
---	----

3.2 Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων	45
---	----

3.3 Βασικά Σημεία Μεταρρυθμίσεων.....	48
---------------------------------------	----

3.3.1 Απελευθέρωση Εμπορίου	48
-----------------------------------	----

3.3.2 Συναλλαγματική Ισοτιμία	51
-------------------------------------	----

3.3.3 Φορολογική Μεταρρύθμιση	52
-------------------------------------	----

3.3.4 Ιδιωτικοποιήσεις	53
------------------------------	----

3.3.5 Χρηματοοικονομική Φιλελευθεροποίηση	55
---	----

3.4 Αποτίμηση Μεταρρυθμίσεων	56
------------------------------------	----

3.5 Σύγχρονο Περιβάλλον	60
-------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	62
--	-----------

4.1 Βασικές εξελίξεις της ελληνικής οικονομίας μέχρι την κρίση	62
--	----

4.2 Η εμπλοκή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου	67
---	----

4.3 Τα Προγράμματα Διάσωσης.....	69
----------------------------------	----

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ	73
--------------------------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	76
---------------------------	-----------

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν

ΑΞΕ: Άμεσες Ξένες Επενδύσεις

ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

ΠΟΕ: Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου

~

ECLAC: Economic Commission for Latin America and the Caribbean

EDI: Economic Development Institute

BRIC: Αρτικόλεξο - Brazil, Russia, India και China

GATS: General Agreement on Trade in Services

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade

HDI: Human Development Index

IBDR: International Bank for Reconstruction and Development

ICSID: International Centre for Settlement of Investment Disputes

IFC: International Finance Corporation

MERCOSUR: Southern Common Market

MIGA: Multilateral Investment Guarantee Agency

OPEC: Organization of the Petroleum Exporting Countries

PSI: Private Sector Involvement

TRIMs: Trade-Related Investment Measures Agreement

TRIPS: Trade-Related aspects of Intellectual Property Rights Agreement

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακες

Πίνακας 2.1: Η Διευρυμένη Συναίνεση της Ουάσινγκτον.....	37
Πίνακας 3.1: Λατινική Αμερική Εθνικοποιήσεις 2006-2010.....	55
Πίνακας 3.2: Λατινική Αμερική, Ελευθερία Χρηματοοικονομικών Συμβολαίων.....	56
Πίνακας 3.3: Λατινική Αμερική, Τάσεις στην φτώχεια και στην εισοδηματική ανισότητα.....	59
Πίνακας 4.1: Πλαίσιο Δανειοδότησης Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.....	68

Διαγράμματα

Διάγραμμα 3.1 : Λατινική Αμερική, Μερίδιο μεταποιημένων προϊόντων (manufactures), εξαγωγών (x) και εξαγωγών πρωτογενών προϊόντων (x of prim. com.) ως % ΑΕΠ κατά την περίοδο 1950-1990	42
Διάγραμμα 3.2: Λατινική Αμερική, Μεταποιητική προστιθέμενη αξία ως ποσοστό του ΑΕΠ για τη Λατινική Αμερική 1950-2007	43
Διάγραμμα 3.3: Δεκαετείς ρυθμοί ανάπτυξης ΑΕΠ στη Λατινική Αμερική	44
Διάγραμμα 3.4: Δείκτης διαθρωτικών προσαρμογών στη Λατινική Αμερική	47
Διάγραμμα 3.5: Λατινική Αμερική, Φιλελευθεροποίηση Δασμών στις Εισαγωγές 1985-2010	49
Διάγραμμα 3.6: Λατινική Αμερική, Μείωση Δασμών ανά Χώρα.....	50
Διάγραμμα 3.7: Λατινική Αμερική, Δασμολογικές Δομές ανά τύπο Αγαθού.....	50
Διάγραμμα 3.8: Λατινική Αμερική, Premium Συναλλαγματικών Ισοτιμιών 1988 vs. 1997.....	52
Διάγραμμα 3.9: Λατινική Αμερική, Μέγιστος Φορολογικός Συντελεστής, Εταιρικού Φόρου Εισοδήματος.....	53
Διάγραμμα 3.10: Λατινική Αμερική, Ιδιωτικοποιήσεις: Σωρευτική Αξία, 1988-1999 ως % του ΑΕΠ.....	54
Διάγραμμα 3.11: Λατινική Αμερική, Σύνθεση Ιδιωτικοποιήσεων ανά Τομέα 1990-2009.....	54
Διάγραμμα 3.12: Λατινική Αμερική, Καθαρές Μεταφορές Πόρων	58
Διάγραμμα 3.13: Λατινική Αμερική, Μέσος Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης.....	60
Διάγραμμα 3.14: Λατινική Αμερική, Εμπορικό Άνοιγμα (% του ΑΕΠ σε σταθερά δολάρια 2000)	61
Διάγραμμα 4.1: Σχέση ανάπτυξης και πληθωρισμού μεταξύ Ελλάδας και ΟΟΣΑ, 1951-1993.....	62
Διάγραμμα 4.2: Ελλάδα, Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και εξωτερικό χρέος γενικής κυβέρνησης.....	64
Διάγραμμα 4.3: Απόδοση 10ετών ελληνικών ομολόγων.....	65

*“In all intellectual debates both sides tend to be correct in what they affirm
and wrong in what they deny”*

J. S. Mill

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση των αρχών του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, υπό τη σκοπιά των περιπτώσεων εφαρμογής τους από τους διεθνείς οργανισμούς της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης στη Λατινική Αμερική και την Ελλάδα. Σε πρώτο στάδιο, γίνεται αναφορά στη δομή της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, από τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι τη σημερινή εποχή. Την επόμενη ενότητα απασχολεί η διερεύνηση της εξέλιξης των αρχών του νεοφιλελευθερισμού και ο τρόπος με τον οποίο κυριάρχησαν στο διεθνές σύστημα. Στο τρίτο κεφάλαιο μελετάται η εφαρμογή τους στην Λατινική Αμερική, η οποία αποτελεί την πρώτη περίπτωση εφαρμογής του νεοφιλελευθερισμού στο λιγότερο ανεπτυγμένο οικονομικά κόσμο, παρέχοντας χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με την επίδραση της εφαρμογής του στην ανάπτυξη της περιοχής. Το τελευταίο κεφάλαιο ασχολείται με την περίπτωση της Ελλάδας, η οποία αποτελεί μία σύγχρονη πρόκληση. Εντοπίζοντας τις αιτίες που την καθιστούν ιδιόζουσα περίπτωση, αποτυπώνεται η εξέλιξη των νεοφιλελεύθερων αρχών, μέσα από τη διαχείριση της παρούσας ελληνικής οικονομικής κρίσης.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ

Νεοφιλελευθερισμός, Λατινική Αμερική, Ελληνική κρίση, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Νεοφιλελεύθερη Συναίνεση, Συναίνεση της Ουάσινγκτον, Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση, Διαρθρωτικές Μεταρρυθμίσεις

ABSTRACT

The main purpose of this dissertation is to analyze the neoliberal economic principals, under a case-study analysis of their application to Latin America and Greece via the institutions of Global Economic Governance. The first chapter refers to the structure of Global Economic Governance, since the first postwar era. The next chapter explores the evolution of the neoliberal principles and the way in which they became the dominating paradigm in the international system. The two final chapters that follow include the two case-studies. The Latin American case is the first case of neoliberal application towards the developing world, which provides useful conclusions regarding its role in the development of the area. The Greek case in contrast, is a challenge of the contemporary era, in which the neoliberal principles appear to be more mature than in the past. After identifying the main causes that make Greece such a special case, the evolution of neoliberalism unfolds through the management of the current Greek economic crisis.

KEY WORDS

Neoliberalism, Latin America, Greek crisis, Global Economic Governance, International Monetary Fund, Neoliberal Consensus, Washington Consensus, Structural Adjustment

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση και ο νεοφιλελευθερισμός, αποτελούν δύο αναπόσπαστα κομμάτια της εποχής που διανύουμε. Αλληλεπιδρώντας άλλοτε τυπικά και άλλοτε άτυπα, οι δρώντες του διεθνούς συστήματος συνεργάζονται, παράγουν, και εξελίσσονται. Το σύστημα αυτό ωστόσο δεν ήταν πάντοτε δεδομένο.

Αναζητώντας τα στοιχεία εκείνα που οριοθετούν τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη και ταυτόχρονα τα στοιχεία εκείνα που εκείνη οριοθετεί, η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει την αντιμετώπιση δύο σημαντικών οικονομικών κρίσεων· εκείνη της Λατινικής Αμερικής και εκείνη της Ελλάδας.

Αφού λοιπόν προσδιορισθεί η έννοια της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης και καταδειχθεί η αρχιτεκτονική της, θα επιχειρηθεί να εξετασθεί η μεταβαλλόμενη φάση του διεθνούς συστήματος προς την κατεύθυνση του νεοφιλελευθερισμού. Η εξέλιξη των βασικών επιχειρημάτων τα οποία μεταφράζονται σε πρακτικές προσαρμογής, θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τις δύο προαναφερθέντες περιπτώσεις.

Στο τρίτο μέρος, θα επιχειρηθεί η αποτύπωση της μετάβασης της Λατινικής Αμερικής από την ευημερία στην κρίση. Έπειτα θα παρουσιαστεί η διαχείριση της κρίσης αυτής.

Στο τέταρτο μέρος, θα επιχειρηθεί η περιγραφή μίας εν εξελίξει κρίσης, εκείνης που διανύει αυτή τη στιγμή η Ελλάδα. Έχοντας εξετάσει το πρωθύστερο περιβάλλον, τα στάδια και τις προτάσεις αντιμετώπισης, θα καταλήξουμε στο τελευταίο μέρος με τα συμπεράσματα.

1.1 Εννοιολογικός Προσδιορισμός

Αναζητώντας τον ορισμό της έννοιας της παγκόσμιας διακυβέρνησης, της οποίας πτυχή είναι η παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση, θα έπρεπε κανείς να λάβει υπόψη ζητήματα προσδιορισμού της φύσης του διεθνούς συστήματος και της εξέλιξης του ρόλου των κυρίαρχων δρώντων σε αυτό. Η πολυπλοκότητα που διέπει τόσο τη φύση του διεθνούς συστήματος όσο και το ζήτημα των διεθνών δρώντων καθιστά δύσκολη οποιαδήποτε προσπάθεια αυστηρού ορισμού της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Χρησιμοποιώντας λοιπόν τον γενικό ορισμό του Rosenau:

«η παγκόσμια διακυβέρνηση περιλαμβάνει συστήματα κανόνων που αφορούν όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας –από την οικογένεια ως την διεθνή οργάνωση- όπου η επιδίωξη στόχων μέσω της άσκησης ελέγχου έχει διεθνείς επιπτώσεις¹»,

Όπως συνεχίζει ο ίδιος, ο ορισμός αυτός δεν θα μπορούσε παρά να είναι γενικός², δεδομένης της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης που χαρακτηρίζει το σημερινό διεθνές σύστημα, η οποία επιτρέπει την αυξανόμενη γεωγραφική αλλά και θεσμική αλληλεπίδραση. Η ανάγκη για διακυβέρνηση προκύπτει από την ανάγκη «αποφασιστικών συμπεριφορών και στοχοπροσηλωμένων δραστηριοτήτων» έτσι ώστε να καθιερωθούν κανόνες σε έναν τομέα του διεθνούς συστήματος ο οποίος υφίσταται προβλήματα ή και κρίσεις ως αποτέλεσμα αυτής της αλληλεξάρτησης³.

Επιχειρώντας επομένως να ορίσουμε τον όρο της διεθνούς οικονομικής διακυβέρνησης, θα λέγαμε ότι αναφέρεται σε εκείνους τους θεσμούς, τις αρχές και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, μέσω των οποίων οι δρώντες, δηλαδή τα κράτη, οι πολυμερείς θεσμοί, οι πολυεθνικές εταιρίες, οι οργανωμένες ομάδες και τα άτομα, κωδικοποιούν τη διαχείριση της παγκόσμιας οικονομίας· πρόκειται επομένως για τον

¹ Rosenau, J.N. (1995), "Governance in the Twenty-first Century," Global Governance Vol.1, σ. 13.

² Ο.π., σσ13

³ Rosenau, J.N. (1992), "Governance, Order and Change in World Politics", στο Rosenau, J.N. και Czempiel, E. (επιμ.), (1992), *Governance without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, σσ.4, όπως παρατίθεται στο Bennett, A. L. και Oliver, J.K. (2006), *Διεθνείς Οργανισμοί: Αρχές και Προβλήματα*. Αθήνα: GUTENBERG, σσ. 32.

μηχανισμό εκείνον, που διαχειρίζεται τις χρηματοοικονομικές, νομισματικές και εμπορικές δραστηριότητες σε παγκόσμιο επίπεδο

Οι στόχοι ενός μηχανισμού τέτοιου είδους είναι η παροχή ορισμένων δημόσιων αγαθών, τα σημαντικότερα από τα οποία είναι η σταθερότητα του διεθνούς συστήματος (νομισματική και χρηματοοικονομική), ο σεβασμός των κανόνων δικαίου, η οριοθετημένη στα πλαίσια του μηχανισμού επίλυση των διαφορών και ο καθορισμός κοινών κριτηρίων και κανονισμών για τα θέματα που απαιτούν διεθνή συνεργασία. Γίνεται επομένως αντιληπτό πως στην εποχή της αυξανόμενης παγκοσμιοποίησης που διανύουμε, η αυξανόμενη ένταση της αλληλεξάρτησης καθώς και τα θέματα και οι προκλήσεις που ανακύπτουν συνεχώς, καθιστούν αυτόν τον μηχανισμό ένα ζήτημα μείζονος σημασίας.

1.2 Το μεταπολεμικό σύστημα παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης

Οι πρόσφατες μνήμες που είχε κληροδοτήσει η αμέσως προηγούμενη εποχή στο διεθνές σύστημα, όπως η ανταγωνιστική υποτίμηση των νομισμάτων η οποία οδήγησε στους εμπορικούς πολέμους του Μεσοπολέμου⁴, έκανε κατανοητή την ανάγκη περαιτέρω διεθνούς θεσμικής οργάνωσης, ώστε να αποτραπούν τυχόν επαναλήψεις των προηγούμενων καταστροφικών εμπειριών. Κι αυτό διότι οι μεσοπολεμικοί θεσμοί αποδείχθηκαν ανίκανοι να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες μίας διεθνούς οικονομικής κρίσης όπως η Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930.

Οι διεθνείς οργανισμοί, εγκαθιδρύονται ή αναμορφώνονται δομικά συνήθως μετά από διεθνείς ή περιφερειακές κρίσεις⁵, όπως συνέβη μεσοπολεμικά και την ολική κατάρρευση του συστήματος με τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο μεταπολεμικός μηχανισμός διαχείρισης της διεθνούς πολιτικής οικονομίας λοιπόν στηρίχθηκε στη δημιουργία θεμελιακών διεθνών οικονομικών θεσμών και οργανισμών οι οποίοι θα λειτουργούσαν υποστηρικτικά στο διεθνές νομισματικό, χρηματοοικονομικό και εμπορικό σύστημα που σχεδιάστηκαν το 1944 από την διάσκεψη στο Bretton Woods.

⁴ Cohn, T. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Gutenberg, σσ.62

⁵ Wouters, J. και Odermatt, J. (2013). "Comparing the Four Pillars of Global Economic Governance: A Critical Analysis of the Institutional Design of the FSF, IMF, World Bank and WTO", Working Paper No. 128, Leuven Centre for Global Governance Studies

Βασική επιδίωξη των σημαντικότερων δυνάμεων⁶ της εποχής στη διάσκεψη ήταν η εγκαθίδρυση μίας σταθερής βάσης για μία νέα διεθνή οικονομική τάξη η οποία θα διασφάλιζε αφενός τη σταθερότητα του πεδίου διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου και θα απέτρεπε αφετέρου την επανεμφάνιση ασταθειών τέτοιου μεγέθους.

Το μεταπολεμικό διεθνές νομισματικό σύστημα που συμφωνήθηκε και διήρκησε για περισσότερο από μία εικοσαετία, ήταν βασισμένο στις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, όπου κάθε νόμισμα ήταν συνδεδεμένο με το δολάριο σε σταθερές ή «κλειδωμένες» συναλλαγματικές ισοτιμίες συνδυασμένων όμως με επαρκή ελαστικότητα για την αντιμετώπιση εξαιρετικών καταστάσεων⁷. Η τιμή του δολαρίου ήταν σταθερή σε όρους χρυσού και οι νομισματικές αρχές ήταν υποχρεωμένες να παρεμβαίνουν στην αγορά συναλλάγματος ώστε να διασφαλίζεται η σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία.

Το κυριότερο όφελος που προέκυψε είναι ακριβώς αυτός ο συνδυασμός της σταθερότητας του διεθνούς συστήματος για την ομαλή διεξαγωγή διεθνούς εμπορίου, με την ευελιξία όμως που περιγράψαμε προηγουμένως, που εξομάλυνε τις ακαμψίες του προηγούμενου κανόνα του χρυσού και ταυτόχρονα δεν επέτρεπε τις αστάθειες του μεσοπολέμου. Ένα άμεσο αποτέλεσμα βέβαια του καθεστώτος αυτού ήταν το γεγονός πως το δολάριο έγινε το σημαντικότερο νόμισμα στην περίοδο αυτή, εδραιώνοντας την ηγεμονική θέση των ΗΠΑ στο διεθνές σύστημα. Ωστόσο όπως θα διαπιστώσουμε και έπειτα, το μέγεθος εξάρτησης από το δολάριο ήταν και η αιτία παρακμής του.

Το μεταπολεμικό διεθνές εμπορικό σύστημα είχε περισσότερο συγκρουσιακό υπόβαθρο. Πάντα με φόντο μία φιλελευθεροποιημένη αγορά οι ΗΠΑ και το Ην. Βασίλειο είχαν διαφορετικές επιδιώξεις αναφορικά με το βαθμό φιλελευθεροποίησης, με τις πρώτες έχουσες την βιομηχανική πρωτοκαθεδρία να επιδιώκουν μεγαλύτερο άνοιγμα των διεθνών αγορών και τις τελευταίες να χαρακτηρίζονται από επιφυλακτικότητα για ένα τέτοιο άνοιγμα. Το αποτέλεσμα της συμφωνίας αποκρυσταλλώθηκε στη δημιουργία της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT). Κύριος στόχος ήταν η δημιουργία ενός πολυμερούς οργανισμού ο οποίος θα βασιζόταν στις αρχές γενικής αμοιβαιότητας, στην ελάττωση των εμπορικών φραγμών καθώς και στην αρχή της μη διάκρισης των εμπορικών κανόνων. Η

⁶ Στην παρούσα εξέταση δεν συμπεριλαμβάνεται η Ε.Σ.Σ.Δ., η οποία δεν συμμετείχε στο νέο αυτό φιλελεύθερο σύστημα.

⁷ Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ, σ. 289-290

σημασία της έγκειται στο ότι μειώθηκαν σημαντικά οι περιορισμοί και αποτέλεσε ένα πλαίσιο συζήτησης για τα εμπορικά θέματα. Ωστόσο υστερούσε σε επίπεδο μηχανισμού επίλυσης διαφορών και περιορισμένων αρμοδιοτήτων.

Έχοντας υπόψη τις εξελίξεις αυτές του συστήματος Bretton Woods, η σημαντικότερη συνέπεια που διακρίνουμε για το διεθνές σύστημα υπήρξε αδιαμφισβήτητα η ίδρυση των θεμελιακών τυπικών⁸ διεθνών θεσμών οι οποίοι θα ήταν επιφορτισμένοι με τη διαχείριση του συστήματος αυτού. Η αρχιτεκτονική επομένως της εποχής εκείνης στηριζόταν στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, στην Παγκόσμια Τράπεζα για την Αναδόμηση και την Ανάπτυξη (IBRD), η οποία αργότερα θα εξελιχθεί στην Παγκόσμια Τράπεζα, και στη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT), η οποία αργότερα θα μετεξελιχθεί στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Η ίδρυση αυτών των θεσμών έθεσε τα θεμέλια της αρχιτεκτονικής της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, στα οποία εξακολουθεί κατά κύριο λόγο να εδράζεται μέχρι και σήμερα.

Η μεταβολή του διεθνούς νομισματικού συστήματος συνέβη το 1973 με την αντίστοιχη ανακοίνωση του Προέδρου Nixon, σε καθεστώς κυμαινόμενων ισοτιμιών. κυρίως λόγω των πληθωριστικών πιέσεων που προέκυψαν μεταξύ άλλων από το κόστος εμπλοκής στον πόλεμο του Βιετνάμ.

Την ίδια στιγμή, στον διεθνή οικονομικό χώρο συνέβαιναν σημαντικές εξελίξεις οι οποίες οδηγούσαν στην αλλαγή των όρων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας και καθόρισαν το σύγχρονο περιβάλλον και στην ανάδυση μίας διεθνούς χρηματοπιστωτικής αγοράς. Ήδη από τη δεκαετία του 1960 η ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών⁹, η αποκανονικοποίηση (deregulation) των εγχώριων χρηματοοικονομικών συστημάτων σε συνδυασμό με τη ραγδαία τεχνολογική πρόοδο και με τα τεράστια πλεονάσματα του OPEC που δημιουργήθηκαν από την πρώτη πετρελαϊκή κρίση, αύξησε τις διεθνείς χρηματοοικονομικές ροές μεταμορφώνοντας το διεθνές σύστημα, εντείνοντας τη διεθνή αλληλεξάρτηση. Η διαδικασία αυτή εντάθηκε ακόμη περισσότερο κατά το τέλος της δεκαετίας του 1980, περίοδο που σηματοδεύτηκε με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, την απρόσκοπτη πλέον διεθνή

⁸ Τυπικοί είναι οι οργανισμοί που βασίζονται σε κανόνες που απορρέουν από τις Ιδρυτικές τους Συνθήκες. Σε αντίθεση με τους άτυπους οργανισμούς, όπως τα διεθνή φόρα, οι οποίοι δεν υπόκεινται σε κανονιστικό πλαίσιο οριοθετημένο από Ιδρυτική Συνθήκη.

⁹ Βλ. Helleiner, E.(1994). *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990's*, New York: Cornell University Press, κεφ.4.

υπεροχή των ΗΠΑ και την ανοικοδόμηση των χωρών του πρώην Ανατολικού μπλοκ προς το σύστημα αγοράς.

Εάν δεχθούμε τους τρεις ασυμβίβαστους στόχους οι οποίοι τίθενται σε κάθε νομισματικό σύστημα, που αφορούν τη σχέση μεταξύ σταθερότητας συναλλαγματικών ισοτιμιών, εθνικής ανεξαρτησίας στο σχεδιασμό νομισματικής πολιτικής και ελευθερίας κινητικότητας κεφαλαίων, γίνεται εμφανές πως η αλλαγή του συστήματος αυτού σε συνδυασμό με την παγκόσμια τάση για αύξηση της κινητικότητας κεφαλαίων με απορρυθμισμένο τρόπο, δεσμεύει σημαντικά τις μακροοικονομικές πολιτικές μιας συμμετέχουσας στο σύστημα χώρας. Αυτό είναι το νόημα που έχει η διεθνής αλληλεξάρτηση. Ενώ στο προηγούμενο σύστημα Bretton Woods η σταθερότητα και η ανεξαρτησία κατά τη χάραξη της μακροοικονομικής πολιτικής μεταφραζόταν σε περιορισμένη κινητικότητα κεφαλαίων, στο νέο σύστημα που αναδύθηκε, ο περιορισμός αφορά την ανεξαρτησία αυτή.

1.3 Η Θεσμική Όψη της Αρχιτεκτονικής της Παγκόσμιας Οικονομικής Διακυβέρνησης

Τυπικοί οργανισμοί

1.3.1 Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) ιδρύθηκε στο πλαίσιο στήριξης του διεθνούς νομισματικού συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, λειτουργώντας ως θεσμός διασφάλισης της επάρκειας των νομισματικών αποθεμάτων, διευκολύνοντας παράλληλα τα κράτη μέλη που αντιμετώπιζαν πρόβλημα με τις διεθνείς πληρωμές, μέσω χορήγησης βραχυπρόθεσμων δανείων, καθώς και επιβλέποντας τα επίπεδα παγκόσμιου πληθωρισμού προς αποφυγή ανταγωνιστικής υποτίμησης των νομισμάτων¹⁰.

Η κύρια πηγή χρηματοδότησης του οργανισμού γίνεται μέσω μεριδίων συνδρομής (quotas) τα οποία καταβάλλουν τα κράτη μέλη του. Το ύψος των μεριδίων αυτών προσδιορίζει τα δικαιώματα των κρατών στη λήψη αποφάσεων, την έκταση που θα έχει πιθανό αίτημά του για χρηματοοικονομική ενίσχυση και τέλος το ποσό

¹⁰ Cohn, T. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*, σσ. 62

που δικαιούται από την κατανομή των Ειδικών Τραβηκτικών Δικαιωμάτων¹¹. Ο υπολογισμός του ύψους των μεριδίων ενός κράτους μέλους, προσδιορίζεται από το σταθμισμένο μέσο όρο του ΑΕΠ του (κατά 50%), το άνοιγμα της οικονομίας του (κατά 30%), την οικονομική του μεταβλητότητα (κατά 15%) και τα διεθνή αποθεματικά (5%)¹².

Τα Ειδικά Τραβηκτικά Δικαιώματα είναι ένα διεθνές αποθεματικό στοιχείο. Δημιουργήθηκαν από το ΔΝΤ το 1969 ως νέος τρόπος ενίσχυσης των υφιστάμενων επίσημων αποθεματικών των κρατών μελών του¹³, ωστόσο μετά την αλλαγή του θεσμού το 1971 περιορίστηκε κατά πολύ η αξία τους. Σήμερα χρησιμοποιούνται ως λογιστική μονάδα του ΔΝΤ και ορισμένων άλλων διεθνών οργανισμών.

Τα βασικά όργανα του είναι κατά φθίνουσα ιεραρχική σειρά: Το Συμβούλιο Διοικητών, στο οποίο μετέχουν εκπρόσωποι από τα κράτη μέλη και το Εκτελεστικό Συμβούλιο στο οποίο μετέχουν οι Εκτελεστικοί Διευθυντές και ο Διευθύνων Σύμβουλος. Στο Συμβούλιο δεν μετέχουν εκπρόσωποι από όλα τα κράτη μέλη και η εκπροσώπηση προσδιορίζεται εν μέρει από το μερίδιο συμμετοχής στο ΔΝΤ.

Οι βασικές λειτουργίες που επιτελεί στη σύγχρονη περιβάλλον μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις βασικές κατηγορίες. Πρώτον, η επίβλεψη των πολιτικών των συναλλαγματικών ισοτιμιών των κρατών μελών του, κάτι που μεταφράζεται σε ενδελεχή μακροοικονομική ανάλυση της παγκόσμιας οικονομίας¹⁴, η οποία στοχεύει στην διάδοση των γνώσεων που παρέχει στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.

Η δεύτερη λειτουργία του έχει να κάνει με τον δανεισμό, ο οποίος όπως προαναφέρθηκε αρχικά ήταν βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα και προς τον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο. Κατά τη διάρκεια των κρίσεων χρέους της δεκαετίας 1980, ο αριθμός των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών που ζητούσε την υποστήριξή του αυξήθηκε κατακόρυφα, κάτι το οποίο μετέβαλλε τους όρους δανεισμού προς χαμηλότερα επιτόκια και μακρύτερη διάρκεια αποπληρωμής. Τα δάνεια αυτά συνοδεύονταν συχνά από την αρχή της “αιρεσιμότητας”¹⁵ και με διαρθρωτικά και σταθεροποιητικά προγράμματα, η αποτελεσματικότητα των οποίων είναι

¹¹ Στεφάνου, Κ. και Γκόρτσος, Χ., (2006). Διεθνές Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ.239

¹² Βλ. ιστότοπο του IMF, <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/quotas.htm>

¹³ Ο.π. σσ.242

¹⁴ Fischer, S. (2004). “The IMF and World Bank at Fifty”, στο *IMF Essays from a time of crisis*, London: The MIT Press, σσ.43

¹⁵ Δηλαδή στους υποχρεωτικούς όρους που συνόδευαν τα δάνεια αυτά. Στα αγγλικά ο όρος αυτός είναι γνωστός ως “conditionality”

αμφισβητήσιμη, ειδικά όταν πρόκειται για περιοχές με βαθιά διαρθρωτικά προβλήματα¹⁶.

Τρίτον, το ΔΝΤ λειτουργεί και σαν πηγή τεχνικής βοήθειας για τα μέλη του, μέσω της οργάνωσης σεμιναρίων που καλύπτουν μία ποικιλία οικονομικών θεμάτων.

1.3.2 Η Ομάδα της Παγκόσμιας Τράπεζας

Η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBDR) και το ΔΝΤ αποτελούν τους δύο κυριότερους τυπικούς μηχανισμούς στήριξης του συστήματος Bretton Woods. Συναποτελεί μαζί με τη Διεθνή Εταιρία Χρηματοδότησης (IFC), τη Διεθνή Ένωση Ανάπτυξης (IDA), το Κέντρο Επίλυσης Επενδυτικών Διαφορών (ICSID) και το Γραφείο Πολυμερούς Εγγύησης Επενδύσεων (MIGA), την ομάδα της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι βασικοί της στόχοι προκαθορίζονται από την Ιδρυτική της Συνθήκη, περιλαμβάνουν τη προώθηση της ανοικοδόμησης¹⁷ και της ανάπτυξης, την ενθάρρυνση διεθνών ιδιωτικών επενδύσεων και την προώθηση του ισορροπημένου μακροπρόθεσμου εμπορίου.

Η δομή της αποτελείται από το Συμβούλιο Διοικητών, το οποίο είναι και το ανώτερο όργανο, στο οποίο συμμετέχουν τα κράτη μέλη από τον Υπουργό Οικονομικών ή τον Διοικητή της Κεντρικής τους Τράπεζας. Το Συμβούλιο των Διευθυντών έπειτα έχει εκτελεστική εξουσία. Η ισχύς της ψήφου των μελών είναι ανάλογη με τον τρόπο που ορίζεται στο ΔΝΤ.

Οι κυριότερες λειτουργίες της είναι ο δανεισμός, η τεχνική βοήθεια, η διεξαγωγή έρευνας και ανάλυσης και τέλος ο συντονισμός βοήθειας. Αναφορικά με τον δανεισμό, κατά τη διάρκεια του 1980, αφορούσε τομείς όπως η γεωργία, οι επικοινωνίες, η βιομηχανία, η εκπαίδευση κ.α. Ο δανεισμός από την τράπεζα είχε τη μορφή προσαρμοστικού δανεισμού¹⁸, πολύ πριν ακόμα ξεσπάσουν κρίσεις χρέους. Όταν οι τελευταίες έκαναν την εμφάνισή τους, οι όροι δανεισμού της τράπεζας έλαβαν μακροοικονομικό χαρακτήρα και ως εκ τούτου υπήρξε σύγχυση με τον

¹⁶ Για περαιτέρω έρευνα σχετικά με την αποτίμηση των δανείων του ΔΝΤ, βλ. Barro, R. και Lee, J.W. (2005). "IMF Programs: Who is chosen and what are the effects?" στο Journal of Monetary Economics 52, 1245-1269, και Bird, G., (2001). "IMF Programs: Do They Work? Can They Be Made to Work Better?", World Development, Vol.29, No. 11, σ.1849-1865

¹⁷ Ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων δομών από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κυρίως των χωρών της Ευρώπης

¹⁸ Πρόκειται για δάνεια ταχείας εκταμίευσης, τα οποία βασίζονταν στην υιοθέτηση εκ μέρους του δανειζόμενου πολιτικών

δανεισμό εκ μέρους του ΔΝΤ, η οποία σύγχυση επιλύθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1989.

Η αποτίμηση της ίδιας σχετικά με την αποτελεσματικότητα του προσαρμοστικού δανεισμού κατέληξε στο συμπέρασμα ότι έχει θετικά αποτελέσματα στις εξαγωγές και στην ανάπτυξη, αλλά αρνητικά αποτελέσματα στις επενδύσεις¹⁹. Η τεχνική βοήθεια παρέχεται μέσα από το Ινστιτούτο Οικονομικής Ανάπτυξης (EDI) και στοχεύει κυρίως στην εκπαίδευση ανώτερων υπαλλήλων του λιγότερο ανεπτυγμένου κόσμου. Η αναλυτική και ερευνητική της δραστηριότητα γίνεται στα πλαίσια δανειοδότησης μίας χώρας. Τέλος, ο συντονισμός της βοήθειας γίνεται στα πλαίσια συζήτησης μίας εν όψει δανειοδότησης όπου η Τράπεζα προωθεί τον συντονισμό των απαιτήσεων με τις ανάγκες των εμπλεκόμενων.

1.3.3 Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου

Ως θεσμική μετεξέλιξη της GATT, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) ιδρύθηκε το 1994. Ως κύριο καθήκον έχει την επίβλεψη της υλοποίησης των κανόνων της GATT. Βασικοί στόχοι του όπως αναφέρονται στο προοίμιο της ιδρυτικής συμφωνίας είναι η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης και υψηλού συνεχώς αυξανόμενου επιπέδου πραγματικού εισοδήματος και πραγματικής ζήτησης, η επέκταση της παραγωγής και του εμπορίου στους τομείς των εμπορευμάτων και των υπηρεσιών, η άριστη χρήση πόρων σε παγκόσμιο επίπεδο σε αρμονία με την αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος, η εξασφάλιση μεριδίου στις αναπτυσσόμενες χώρες από την αύξηση του διεθνούς εμπορίου, η ουσιαστική μείωση φραγμών στο εμπόριο και η κατάργηση της διακριτικής μεταχείρισης στις διεθνείς εμπορικές σχέσεις.

Το κορυφαίο θεσμικό του όργανο στην Υπουργική Συνδιάσκεψη όπου συμμετέχουν όλα τα μέλη και συνέρχεται ανά δύο έτη. Το Γενικό Συμβούλιο το οποίο απαρτίζεται από τους Μόνιμους Αντιπροσώπους των κρατών μελών και συνέρχεται σε δύο ειδικούς σχηματισμούς: Ως Όργανο Επισκόπησης Εμπορικών Πολιτικών και ως Όργανο Επίλυσης Διαφορών.

Το σύστημα λήψης αποφάσεων είναι στηριγμένο στη συναίνεση και το σύστημα ψηφοφορίας δεν είναι σταθμισμένο, σε αντίθεση με το ΔΝΤ και την

¹⁹ Fischer, S. (2004). "The IMF and World Bank at Fifty", σσ.55

Παγκόσμια Τράπεζα. Όταν δεν επιτυγχάνεται συναίνεση, τότε απαιτείται πλειοψηφία η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις κάμπτεται²⁰.

Βασική επιτυχία του οργανισμού είναι το γεγονός πως θεσμοθετήθηκε ένας ισχυρότερος πολυμερής μηχανισμός επίλυσης διαφορών εξαλείφοντας με αυτόν τον τρόπο τις αδυναμίες της GATT και εν τέλει ξεπερνώντας τη. Επιπλέον αύξησε την αξία και τον όγκο των συναλλαγών εξαλείφοντας εμπορικούς και μη εμπορικούς φραγμούς, όπως συμφωνίες αυτοπεριορισμού των εξαγωγών, καθώς και επεκτείνοντας το πεδίο εφαρμογής της εμπορικής διακυβέρνησης από το εμπόριο αγαθών στο εμπόριο υπηρεσιών, της πνευματικής ιδιοκτησίας και των επενδύσεων.

Ωστόσο, η δυσκολία έκβασης των διαπραγματευτικών Γύρων του οργανισμού συνιστά μία από τις αδυναμίες του. Γενικότερα, υπάρχουν αδυναμίες στη διευκόλυνση της υλοποίησης αναπτυξιακών πολιτικών, και στην επίτευξη πλήρους ελευθέρωσης του εμπορίου στα γεωργικά και, σε κάποιο βαθμό, στα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα. Η περιορισμένη διάρκεια των μεταβατικών για τις αναπτυσσόμενες χώρες περιόδων σε TRIMs, TRIPS και GATS έχει αυξήσει την επιβάρυνσή τους με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η άμβλυνση των ανισοτήτων.

Άτυποι Οργανισμοί

Εκτός από τους τυπικούς διεθνείς οργανισμούς που εξετάσαμε παραπάνω, η θεσμική όψη της αρχιτεκτονικής της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, περιλαμβάνει και ορισμένους άτυπους θεσμούς, όπως διεθνή fora και διεθνή διακυβερνητικά fora.

Η βασική διαφορά των θεσμών αυτών από τους βασικούς διεθνείς οργανισμούς είναι πως δεν έχουν τη δυνατότητα να προβούν σε έκδοση πράξεων με κανονιστικό περιεχόμενο, εφόσον η δομή και λειτουργία τους δεν οριοθετείται από ιδρυτική συνθήκη. Πρόκειται επομένως για θεσμικά μορφώματα με κύριο στόχο τον συντονισμό μέσα από τη συζήτηση των πολιτικών για θέματα που αφορούν τα μέλη. Τα κυριότερα τέτοιου είδους fora είναι οι Ομάδες G7/G8 και η G20.

1.3.4 Η Ομάδα G7/G8

²⁰ Βλ. Άρθρο IX:2-3, Συμφωνία για την Ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου

Αποτελείται από τα επτά περισσότερο ανεπτυγμένα κράτη του κόσμου: από τις ΗΠΑ, τη Γαλλία, το Ην. Βασίλειο, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Ιαπωνία και τον Καναδά και αργότερα συμπεριέλαβε και τη Ρωσία. Ιδρύθηκε το 1975, λίγα χρόνια αφότου κατέρρευσε το σύστημα Bretton Woods και έπειτα από την πρώτη πετρελαϊκή κρίση, με σκοπό τη συζήτηση μεγάλης σημασίας θεμάτων πολιτικής και οικονομικής φύσης. Οι συναντήσεις γίνονται αφενός σε επίπεδο αρχηγών κρατών, σε ετήσια βάση, και αφετέρου σε επίπεδο Υπουργών Οικονομικών και Διοικητών των Κεντρικών Τραπεζών.

Ο ρόλος της ομάδας αυτής είναι εξαιρετικά σημαντικός²¹, διότι είναι το θεσμικό εκείνο μόρφωμα υπό το οποίο οι σημαντικότεροι κρατικοί δρώντες του διεθνούς συστήματος συνεργάζονται σε κρίσιμα θέματα τα οποία προκύπτουν από τις αστάθειες ορισμένων πτυχών του διεθνούς συστήματος.

1.3.5 Η Ομάδα G20

Η ομάδα αυτή συστάθηκε το 1999 , και αποτελεί forum συνεργασίας μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών του G7 , των χωρών BRIC²² και του Μεξικό, της Αργεντινής, της Νότιας Αφρικής, της Σαουδικής Αραβίας, της Τουρκίας, της Νότιας Κορέας, της Ινδονησίας, της Αυστραλίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η περίοδος σύστασης της ομάδας δεν ήταν τυχαία, καθώς είχαν προηγηθεί δύο σημαντικές διεθνείς χρηματοπιστωτικές κρίσεις του Μεξικό και της Νοτιοανατολικής Ασίας. Στόχος επομένως ήταν η δημιουργία ενός forum συζήτησης και συνεργασίας μεταξύ του ανεπτυγμένου και του λιγότερου ανεπτυγμένου αλλά δυναμικού κόσμου στα πλαίσια αναζήτησης λύσεων που θα αντιμετώπιζαν την αστάθεια του συστήματος. Η σύσταση της ομάδας αυτής, η οποία διευρύνει την G7, δίνει στην G20 έναν ακόμη σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της διεθνούς οικονομικής αρχιτεκτονικής, εφόσον αναγνωρίζει τη σημασία των αναδυόμενων οικονομιών στο παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον. Σαν αποτέλεσμα, τείνει να

²¹ Βλ. Χαζάκης, Κ. (2012). «Κρίσιμες πτυχές της διάδρασης της Ομάδας των Οκτώ πιο ανεπτυγμένων κρατών με τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς», στο Κόντης, Α. και Τσαρδανίδης, Χ., *Διεθνής Πολιτική Οικονομία – Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 173-177

²² Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία και Κίνα

διαδραματίζει ολοένα σημαντικότερο ρόλο, για κάποιους σημαντικότερο από τη G7, ιδιαίτερα μετά από την κρίση²³.

²³ Giovanoli, M. (2009). “The Reform Of The International Financial Architecture After The Global Crisis”, International Law and Politics, Vol. 42:81, σ. 103-106

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΠΑΓΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Η δεκαετία του 1970 έφερε σοβαρές ανακατατάξεις στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Μία σειρά εξελίξεων ιστορικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών, οδήγησαν στην παρακμή το προηγούμενο παράδειγμα των κεϋνσιανών οικονομικών μαζί με το μεταπολεμικό σύστημα σταθερών ισοτιμιών Bretton Woods. Οι απαντήσεις, τις οποίες οι κρίσεις της εποχής εκείνης απαιτούσαν, οδήγησαν στην ανάδυση και τελικά καθιέρωση ενός νέου παραδείγματος στην κυρίαρχουσα οικονομική ανάλυση.

Το σύστημα του Bretton Woods είχε δημιουργηθεί σε μία εποχή που αναδυόταν στα ερείπια της κατάρρευσης του προηγούμενου συστήματος. Η Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930 και ο συνακόλουθος Β' Παγκόσμιος Πόλεμος προσέφεραν εκτός των τεράστιων δεινών και μία ευκαιρία στη διεθνή κοινότητα να θέσει εκ νέου τις δομές του νέου παγκόσμιου οικονομικού συστήματος.

Στην πρώτη μεταπολεμική εποχή, παρά το ότι ένα φιλελεύθερο διεθνές σύστημα συνιστούσε κοινή επιδίωξη του ανεπτυγμένου κόσμου, ειδικά ως αντίθεση στον ολοκληρωτισμό της ΕΣΣΔ, ο φόβος επιστροφής μίας κρίσης παρόμοιας του Κραχ του 1929 δικαιολογούσε την σημασία των κεϋνσιανών πολιτικών κρατικού παρεμβατισμού. Η ανοικοδόμηση των διεθνών καθεστώτων μετά τον πόλεμο στηρίχθηκε στον κατά τον Ruggie «συμβιβασμό του εδραιωμένου φιλελευθερισμού»²⁴, ο οποίος ουσιαστικά συνιστούσε το σημείο ισορροπίας μεταξύ της κρατικής παρέμβασης με στόχο την επίτευξη πλήρους απασχόλησης στο εσωτερικό και του σεβασμού των διεθνώς συμφωνημένων κανόνων στα πλαίσια των πολυμερών διεθνών οργανισμών. Ωστόσο ο συμβιβασμός αυτός δεν οδήγησε σε συναίνεση²⁵ υπό την έννοια ότι δεν υπήρχε ξεκάθαρη ερμηνεία των ορίων εντός των οποίων επιτρεπόταν η παρέμβαση αυτή.

Κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960 ο κόσμος γνώρισε μια περίοδο μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, όπως επί παραδείγματι οι χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Ελλάδας οι

²⁴ Στη διεθνή βιβλιογραφία απαντάται ως “Compromise of embedded liberalism”, για περισσότερες πληροφορίες βλ. J.G. Ruggie “International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order” στο International Organization, Vol. 36, Issue 2, International Regimes (Spring, 1982), MIT Press σ. 379-415.

²⁵ Όπως υπήρξε λ.χ. την αμέσως επόμενη περίοδο με τον νεοφιλελευθερισμό

οποίες θα εξεταστούν σε επόμενα κεφάλαια. Οι λόγοι της ανάπτυξης αυτής μπορούν να εντοπιστούν στην σταθερότητα που απέρρεε από τον συνδυασμό των κεϋνσιανών πολιτικών, της ηγεμονικής θέσης των ΗΠΑ στον δυτικό κόσμο, του συστήματος Bretton Woods των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και των πολυμερών διεθνών οργανισμών.

Ωστόσο, οι περιορισμοί του συστήματος αυτού οδήγησαν στο τέλος της αυτήν την περίοδο, κατά τη δεκαετία του 1970. Η δεκαετία αυτή σημαδεύτηκε από δύο ειδών κρίσεις: μία ενεργειακή, η οποία αφορούσε τις δύο πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και 1979, καθώς και μία συναλλαγματική η οποία σηματοδοτήθηκε από την κατάρρευση του συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods το 1973. Ο στασιμοπληθωρισμός που έπληξε κυρίως τον ανεπτυγμένο κόσμο κατέδειξε την αδυναμία του τότε συστήματος να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις εξελίξεις. Από την άλλη πλευρά, η κατάρρευση του συστήματος Bretton Woods, και η εγκατάλειψη του συστήματος σταθερών ισοτιμιών, προκάλεσε μία αστάθεια, τουλάχιστον μέχρι να ολοκληρωθεί η περίοδος αναπροσαρμογής στα νέα δεδομένα. Τότε είναι που ο νεοφιλελευθερισμός ξεκίνησε να εδραιώνεται ως νέο παράδειγμα. Οι λόγοι που εξηγούν την εδραίωση του αυτή, μπορούν να εντοπιστούν σε μία σειρά από ιστορικές συνθήκες και κυρίως στον συνδυασμό τους, ο οποίος διευκόλυνε την επικράτησή του.

Ένας από τους βασικούς λόγους όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, είναι η αδυναμία των κεϋνσιανών οικονομικών να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις του πληθωρισμού συνδυαζόμενου με την υψηλή ανεργία και τη χαμηλή παραγωγικότητα που συνόδευσαν τις κρίσεις της εποχής. Οι πολιτικές τόνωσης της ζήτησης απέτυχαν να επιφέρουν τα ζητούμενα αποτελέσματα, δίνοντας την ευκαιρία στο εναλλακτικό μονεταριστικό υπόδειγμα ανάλυσης και ερμηνείας να ισχυροποιηθεί²⁶.

Ένας άλλος βασικός λόγος ο οποίος ακολούθησε την πτώση αυτή των κεϋνσιανών οικονομικών είναι η εκλογική ανάδειξη στα δύο βασικότερα κέντρα του δυτικού κόσμου (ΗΠΑ και Ην. Βασίλειο) δύο φιλόδοξων ηγετικών προσωπικοτήτων που στη θητεία τους άλλαξαν τις δομές του εσωτερικού συστήματος προς την κατεύθυνση του νέου παραδείγματος. Η αλλαγή αυτή ήταν εξαιρετικά σημαντική για την πορεία του διεθνούς συστήματος, εφόσον έκτοτε δεν έχουν αμφισβητηθεί

²⁶ Χαζάκης, Κ. (2012). «Κρίσιμες Πτυχές της διάδρασης της ομάδας των Οκτώ πιο ανεπτυγμένων κρατών με τους διεθνείς οργανισμούς» στο Κόντης, Α. και Τσαρδανίδης Χ. (επιμ.) *Διεθνής Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 176.

ουσιαστικά οι κεντρικές του θέσεις. Πιο συγκεκριμένα, η εκλογική ανάδειξη της Thatcher σε Πρωθυπουργό του Ην. Βασιλείου το 1979 και του Reagan σε Πρόεδρο των ΗΠΑ το 1980, οπαδοί αμφότεροι του νέου παραδείγματος, επέτρεψε το να ακολουθήσουν καθένας στο εσωτερικό της χώρας του πολιτικές, οι οποίες είχαν καθοριστική σημασία για την εξέλιξη του νεοφιλελευθερισμού. Ενώ και οι δυο πλευρές υποστήριζαν την συρρίκνωση του μεγέθους της κρατικής παρουσίας στην οικονομία, διαφοροποιούνταν εντούτοις ως προς τις προτεραιότητες που έθεταν αναφορικά με τη χάραξη πολιτικής.

2.1 Η ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού στο Ην. Βασίλειο

Το οικονομικό πρόγραμμα του Συντηρητικού κόμματος της Thatcher ήταν στη βάση του ένα συντηρητικό μονεταριστικό πρόγραμμα, το οποίο έδινε έμφαση πρωτίστως στην τιθάσευση του πληθωρισμού μέσω μείωσης των κυβερνητικών δαπανών και αυστηρό έλεγχο στην προσφορά χρήματος. Η Κεντρική Τράπεζα είχε τον σημαντικότερο ρόλο στην υλοποίηση των πολιτικών αυτών. Κρίθηκε όμως απαραίτητο να θεσμοποιηθεί περαιτέρω η αυτονομία της από την κυβερνητική επιρροή, ώστε η χάραξη νομισματικής πολιτικής να μπορεί να γίνεται με αυστηρά τεχνοκρατικά κριτήρια και να εξασφαλίζεται η αυστηρή δημοσιονομική πολιτική, καθιστώντας αδύνατη την εφαρμογή αντικυκλικών πολιτικών. Αναφορικά με τη φορολογική πολιτική, στόχευε στη φορολογική ελάφρυνση των επιχειρήσεων καθώς και των υψηλότερων εισοδημάτων θεωρώντας πως η οικονομία θα ευεργετηθεί από την αύξηση της επιχειρηματικότητας και των επενδύσεων. Ωστόσο προκειμένου να αντιμετωπίσει τα κρατικά ελλείμματα δε δίστασε να αυξήσει τον Φόρο Προστιθέμενης Αξίας (Value Added Tax).

Οι εξίσου σημαντικές πτυχές της οικονομικής της ατζέντας περιελάμβαναν μέτρα όπως η ριζική απορρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος το 1986 που εδρεύει στο City του Λονδίνου, το οποίο αναδείχθηκε σε παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό κέντρο· το κύμα ιδιωτικοποιήσεων ενός σημαντικού αριθμού κρατικών βιομηχανιών· η περαιτέρω αποδυνάμωση της αποκεντρωμένης κυβέρνησης με την άρση εξουσιών και φορολογικών εσόδων των τοπικών δήμων και τέλος η επίσης ριζική αποδυνάμωση της ισχύος των εργατικών σωματείων, η ενεργή

παρουσία των οποίων εκτεινόταν πέραν της οικονομικής σφαίρας στην κοινωνική και πολιτική.

2.2 Η ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού στις ΗΠΑ

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, η κυβέρνηση των ΗΠΑ υπό την προεδρία Reagan²⁷, έθεσε ως πρώτη προτεραιότητα τη μείωση της φορολογίας καθώς θεωρούσε την αυξημένη φορολογία ως κύρια αιτία της οικονομικής ύφεσης. Τα μέτρα που έλαβε ως κυβέρνηση ήταν προσανατολισμένα σε αυτήν την κατεύθυνση και περιελάμβαναν κυρίως μείωση του ομοσπονδιακού φόρου εισοδήματος, μείωση των κοινωνικών δαπανών, απορρύθμιση των εγχώριων αγορών και αύξηση του δαπανών για στρατιωτικό εξοπλισμό. Όπως και η Thatcher, θεωρούσε πως η μείωση φορολογίας των υψηλότερων εισοδημάτων θα οδηγούσε στην οικονομική ανάπτυξη. Μία πρώτη λοιπόν ρύθμιση που πραγματοποίησε η κυβέρνησή του ήταν η μείωση των οριακών φορολογικών συντελεστών. Ωστόσο η πολιτική αυτή δε συνοδεύτηκε από μέριμνα για τα αυξανόμενα ελλείμματα που θα επέφερε η μείωση των κρατικών εσόδων σε συνδυασμό με την αύξηση των στρατιωτικών δαπανών. Συνέπεια των αντικρουόμενων αυτών στόχων ήταν να δημιουργηθούν τα μεγαλύτερα ελλείμματα στην ιστορία των ΗΠΑ.

Η Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ ακολούθησε επίσης μονεταριστική πολιτική για την τιθάσευση του πληθωρισμού και το Υπουργείο Οικονομικών ανακοίνωσε για πρώτη φορά ότι δεν θα παρεμβαίνουν στον καθορισμό των συναλλαγματικών ισοτιμιών και συνεπώς δεν θα ασκούν συγκεκριμένη νομισματική πολιτική, παρά μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις, επιτρέποντας τον καθορισμό των συναλλαγματικών ισοτιμιών από τις δυνάμεις των διεθνών αγορών συναλλάγματος, τονίζοντας το γεγονός ότι την κεντρική θέση της πολιτικής του Reagan κατείχε η αυστηρή δημοσιονομική πολιτική.

Ειδικότερα, σε αντίθεση με την Thatcher, υποστηρίχθηκε η αποκεντρωμένη κυβέρνηση²⁸, καθώς θεωρείτο αποτελεσματικότερη εξ αιτίας της εγγύτητας με τους πολίτες και ταυτόχρονα αρκετά αδύναμη ώστε να αποτελέσει εμπόδιο στην

²⁷ Οι οικονομικές πολιτικές της κυβέρνησής του μάλιστα πήραν το όνομα «Reaganomics» καταδεικνύοντας τη σημασία που είχαν οι αποφάσεις αυτές για το σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας.

²⁸ Η αποκεντρωμένη κυβέρνηση έχει την έννοια της εκχώρησης ομοσπονδιακών αρμοδιοτήτων και εξουσιών στις επιμέρους πολιτείες. Οι αρμοδιότητες των κοινωνικών παροχών, ήταν από τους τομείς αυτού του είδους μεταβίβασης.

διαδικασία απορρύθμισης που προωθούνταν. Όπως και στο Ην. Βασίλειο, ένα μεγάλο κύμα απορρύθμισης των μονοπωλίων και ιδιωτικοποιήσεων²⁹ κάλυψε και τις ΗΠΑ, ενώ αποδιοργάνωση επιχειρήθηκε επιτυχώς και στην ισχύ των αμερικανικών εργατικών σωματείων. Τέλος στο πεδίο του χρηματιστικού κεφαλαίου κατά την περίοδο 1984 μέχρι και το 1987 σημειώθηκε μία άνοδος κερδοσκοπικών κυρίως επενδύσεων μεγάλου ρίσκου οι οποίες κατέληξαν στην «Μαύρη Δευτέρα» του 1987.

Συμπερασματικά το πρώτο αυτό κύμα νεοφιλελευθερισμού όπως το εξετάσαμε, κατόρθωσε να απομακρύνει την παράδοση των κεϋνσιανών οικονομικών, τα οποία είχαν πρωτοστατήσει κατά την προηγούμενη περίοδο ανάπτυξης, στο εσωτερικό των δύο σημαντικότερων χωρών για τον δυτικό κόσμο. Η κοινή τους θέση στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης επέτρεψε την απορρύθμιση των χρηματοοικονομικών και τη συρρίκνωση του ρόλου του κράτους, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις τους στα μέσα επίτευξης του στόχου αυτού. Είναι οξύμωρο το γεγονός ότι η κατίσχυση αυτή του νεοφιλελευθερισμού θα ήταν αδύνατη χωρίς τις ισχυρές κρατικές ενέργειες που επέδειξαν και οι δύο κυβερνήσεις· το κράτος κατά μία έννοια επέβαλλε την υποχώρησή του.

²⁹ Χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια ιδιωτικοποίησης μεγάλου μέρους ομοσπονδιακών εκτάσεων γης, σχέδιο όμως που δεν ευδοκίμησε καθώς προσέκρουσε σε πολλά στελέχη της ίδιας της συντηρητικής κυβέρνησης.

2.3 Η εξέλιξη των βασικών θέσεων του νεοφιλελευθερισμού

2.3.1 Η Συναίνεση της Ουάσινγκτον (Washington Consensus)

Η κρίση χρέους που αντιμετώπισε ο λιγότερο ανεπτυγμένος κόσμος κατά τη δεκαετία του 1980 και ιδιαίτερα η Λατινική Αμερική, αρχής γενομένης από την μεξικανική χρηματοπιστωτική κρίση του 1982, υπήρξε ορόσημο για την εδραίωση του νεοφιλελευθερισμού στους βασικούς θεσμούς της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης. Είναι η περίοδος κατά την οποία συνέβη η μετάλλαξη του ρόλου τους από την υποστήριξη του προηγούμενου συστήματος Bretton Woods στην διαχείριση των προκλήσεων που έθετε το νέο παγκοσμιοποιημένο διεθνές σύστημα. Την ίδια χρονική περίοδο που ο νεοφιλελευθερισμός εδραιωνόταν στο εσωτερικό των ΗΠΑ και του Ην. Βασιλείου μετασχηματίζοντας τις οικονομικές και κοινωνικές τους δομές, εξελισσόταν και η εδραίωσή του στο διεθνές περιβάλλον μέσω των θεσμών αυτών.

Η «Συναίνεση της Washington»³⁰ είναι όρος που εισήγαγε ο αμερικανός οικονομολόγος John Williamson το 1989 με σκοπό να περιγράψει αρχικά την ευρεία συναίνεση που υπήρχε μεταξύ των αξιωματούχων των διεθνών θεσμών³¹ κατά τον σχεδιασμό του συνόλου των πολιτικών μακροοικονομικής αναδιάρθρωσης που συνόδευε τον δανεισμό προς την περιοχή της Λατινικής Αμερικής στα μέσα της δεκαετίας 1980 προς αντιμετώπιση της κρίσης χρέους. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες συντονισμένες προσπάθειες της αμερικανικής κυβέρνησης βραχυπρόθεσμου δανεισμού προς την περιοχή, το πρόβλημα που ανέκυψε έρχιζε μίας μακροπρόθεσμης λύσης καθώς, σύμφωνα με τον Gilpin:

«(...) σύντομα έγινε προφανές ότι η αρχική εκτίμηση της κρίσης του χρέους σε πολλές χώρες ήταν στην πραγματικότητα πρόβλημα αφερεγγυότητας –δεν μπορούσαν να

³⁰ Williamson, J., “What Washington Means by Policy Reform”, στο Williamson, J. (επιμ.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, Washington: Institute for International Economics (1990), κεφ.2. και “What Should World Bank Think about the Washington Consensus?” στο *World Bank Observer* 15, vol.15 no.2 (2000), σ. 251-264.

³¹ Ο όρος «Washington» χρησιμοποιήθηκε για να συμπεριλάβει τόσο πολιτικούς φορείς όπως το Κογκρέσο των ΗΠΑ και τους αξιωματούχους της αμερικανικής κυβέρνησης καθώς και την τεχνοκρατική πλευρά όπως οι διεθνείς χρηματοοικονομικοί θεσμοί του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας, οι οικονομικές υπηρεσίες της αμερικανικής κυβέρνησης καθώς και δεξαμενές σκέψης (think tanks), η πλειοψηφία των οποίων εδρεύει στην εν λόγω πρωτεύουσα. Αναφέρθηκε πρώτη φορά από τον ίδιο σε ένα συνέδριο σχετικά με τη Λατινική Αμερική το 1989, αλλά ο σχετικός τόμος δημοσιεύθηκε το 1990.

καταβάλουν τους τόκους των χρεών τους χωρίς να προβούν σε μεγάλες οικονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις- παρά πρόβλημα ρευστότητας, το οποίο θα μπορούσε να επιλυθεί με τη χορήγηση βραχυπρόθεσμων δανείων και την προσαρμογή της πολιτικής τους»³².

Προς την νέα λοιπόν κατεύθυνση της αναζήτησης μακροπρόθεσμων λύσεων ώστε να αποκατασταθεί η σταθερότητα του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, δεδομένου του κινδύνου διάδοσης της κρίσης αφενός στο αμερικανικό τραπεζικό σύστημα και αφετέρου στο τραπεζικό σύστημα των υπόλοιπων χωρών που εμπλέκονταν, εγκαινιάστηκε το δόγμα της μακροοικονομικής προσαρμογής το οποίο περιείχε ένα πακέτο νεοφιλελεύθερων πολιτικών που αποτέλεσαν τη Συναίνεση της Ουάσινγκτον όπως προαναφέρθηκε. Το πακέτο αυτό αφορούσε δέκα πολιτικές³³ οι οποίες θεωρούνταν ότι θα οδηγούσαν στην εξυγίανση τις οικονομίες των δανειζόμενων χωρών, θα τις οδηγούσαν σε αυξημένους ρυθμούς ανάπτυξης καθιστώντας τις ικανές για την αποπληρωμή του χρέους τους. Πιο συγκεκριμένα:

i. Δημοσιονομική Πειθαρχία

Η πειθαρχία στο δημοσιονομικό τομέα είναι κομβικής σημασίας στην προσπάθεια οικονομικής ανάκαμψης ενός κράτους. Θεωρείται πως τα μεγάλα και διαρκή δημοσιονομικά ελλείμματα είναι η κύρια πηγή μακροοικονομικής αποδιάρθρωσης, η οποία λαμβάνει τη μορφή ελλειμματικού ισοζυγίου πληρωμών, υψηλό πληθωρισμό και φυγή κεφαλαίων. Τα ελλείμματα αυτά είναι απόρροια έλλειψης πολιτικής θέλησης ώστε να συμβιβαστεί το επίπεδο των κρατικών δαπανών με εκείνο των διαθέσιμων για τη χρηματοδότησή του πόρων. Ιδίως στην περίπτωση που οι δαπάνες αυτές δεν έχουν τη μορφή επένδυσης στην βελτίωση των υποδομών, τότε πρόκειται για απόδειξη αποτυχίας της πολιτικής.

³² Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ, σσ. 386.

³³ Williamson, J. (1990), "What Washington Means by Policy Reform", στο Williamson, J. (επιμ.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, Washington: Institute for International Economics, κεφ. 2.

ii. Αναδιάταξη Προτεραιοτήτων των Δημόσιων Δαπανών

Σε γενικές γραμμές είναι προτιμότερη η μείωση δαπανών από την αύξηση των φορολογικών εσόδων κατά την αντιμετώπιση ενός δημοσιονομικού ελλείμματος. Οι δαπάνες που πρέπει να περιοριστούν δραστικά είναι οι επιχορηγήσεις άνευ διακρίσεων, ο περιορισμός του δημόσιου τομέα, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν υψηλά επίπεδα διαφθοράς, καθώς και οι στρατιωτικές δαπάνες. Τέτοιου είδους δημόσιες δαπάνες συνιστούν σπατάλη καθώς δεν αποφέρουν κάποιο είδος ανταλλάγματος στο κράτος, έστω και μακροπρόθεσμα.

Αντιθέτως το είδος δαπανών στο οποίο πρέπει να δοθεί προτεραιότητα είναι οι επενδύσεις στην εκπαίδευση, στην υγεία καθώς και στις υποδομές οι οποίες θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ευεργετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου καθώς και στην εσωτερική κατανάλωση. Ακόμα όμως και σε αυτές τις δαπάνες δίνεται προτεραιότητα στην βασική εκπαίδευση και στην πρωτοβάθμια περίθαλψη, ώστε να ωφεληθούν όσους βρίσκονται σε δυσμενή θέση.

iii. Φορολογική Μεταρρύθμιση

Το σύστημα φορολογίας πρέπει να μεταρρυθμιστεί ώστε να στοχεύει στον συνδυασμό μίας ευρείας φορολογικής βάσης και μετριοπαθών οριακών φορολογικών συντελεστών, ώστε να ενισχυθούν τα κίνητρα.

iv. Χρηματοοικονομική Φιλελευθεροποίηση

Οι δύο γενικές αρχές που πρέπει να καθορίζουν την πολιτική των επιτοκίων είναι αφενός η φιλελευθεροποίησή τους, δηλαδή ο καθορισμός τους από τις δυνάμεις της αγοράς και αφετέρου η αρχή της προληπτικής εποπτείας, ώστε να ενισχύονται οι παραγωγικές επενδύσεις, να αποθαρρύνεται η εκροή κεφαλαίων και ο κίνδυνος εκτίναξης τους δημόσιου χρέους.

v. Ανταγωνιστική Συναλλαγματική Ισοτιμία

Η συναλλαγματική ισοτιμία θα πρέπει να είναι φιλελευθεροποιημένη και ανταγωνιστική. Η ανταγωνιστικότητα όμως είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό σημείο, καθώς θα πρέπει να φτάνει μέχρι το σημείο που θα επιτρέπει στην οικονομία να αναπτυχθεί στον μέγιστο ρυθμό (όπου η ώθηση των μη παραδοσιακών εξαγωγών θα λειτουργήσει ευεργετικά στο ισοζύγιο πληρωμών) ενώ ταυτόχρονα το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών θα διατηρείται σε βιώσιμα επίπεδα. Σε περίπτωση που ξεπεράσει το μέτρο αυτό, θα δημιουργηθούν περιττές πιέσεις που θα αντιστρέψουν τα οφέλη της ανταγωνιστικότητας.

vi. Απελευθέρωση Εμπορίου

Το καθεστώς εμπορίου πρέπει να φιλελευθεροποιηθεί, ώστε να εξαφανιστούν οι στρεβλώσεις που δημιουργεί ο προστατευτισμός. Τα μέτρα προστατευτισμού που πρέπει πρωτίστως να εξαλειφθούν είναι οι ποσοτικοί εμπορικοί περιορισμοί, οι οποίοι πρέπει να αντικατασταθούν άμεσα από δασμολογικούς. Οι τελευταίοι, πρέπει σταδιακά να μειώνονται ώσπου να φτάσουν ένα χαμηλό ενιαίο επίπεδο της τάξης του 10% -20%, το οποίο θεωρείται ως αποδεκτό ώστε να διαφοροποιηθεί η βιομηχανική βάση ομαλά.

Ωστόσο, ένα σημείο που εφιστά την προσοχή είναι ο παράγοντας του χρονικού περιθωρίου που χρειάζεται μία προστατευμένη οικονομία για να εφαρμόσει τους κανόνες φιλελευθεροποίησής της. Η προσέγγιση της Παγκόσμιας Τράπεζας, η οποία εφαρμόζεται στα προγράμματα αναδιάρθρωσης, προβλέπει ένα προκαθορισμένο χρονοδιάγραμμα για την επίτευξη του στόχου αυτού και όχι ένα χρονοδιάγραμμα προσδιορισμένο ενδογενώς που λαμβάνει υπόψη του την κατάσταση του ισοζυγίου πληρωμών.

vii. Προώθηση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων

Οι περιορισμοί που εμποδίζουν την ελεύθερη είσοδο των άμεσων ξένων επενδύσεων πρέπει να εξαλειφθούν, διότι τα οφέλη από τις επενδύσεις αυτές, όπως το κεφάλαιο, οι ικανότητες και η τεχνογνωσία είναι μεγάλης σημασίας για την εγχώρια οικονομία: συμβάλλουν στην παραγωγή απαραίτητων αγαθών για την εγχώρια αγορά και

συνεισφέρουν σε νέες εξαγωγές. Ένας τρόπος με τον οποίο μπορούν να προωθηθούν οι ΑΞΕ είναι η ανταλλαγή χρέους με μετοχικό κεφάλαιο (debt/equity swaps) η οποία εκτός από την προώθηση των ΑΞΕ συντελεί και στη μείωση του χρέους, εκπληρώνοντας έναν διττό στόχο.

viii. Ιδιωτικοποίηση

Η προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων των κρατικών επιχειρήσεων είναι εξίσου μεγάλης σημασίας. Τα οφέλη που προκύπτουν για το κράτος είναι τόσο βραχυπρόθεσμα, απορρέοντας από τα έσοδα των πωλήσεων των κρατικών επιχειρήσεων, όσο και μακροπρόθεσμα, από την διακοπή της κρατικής χρηματοδότησης για την εν λόγω επιχείρηση. Ωστόσο προσοχή πρέπει να δοθεί στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούνται οι ιδιωτικοποιήσεις, καθώς η διαφθορά μπορεί να αλλοιώσει τα θετικά για το κράτος αποτελέσματα της διαδικασίας αυτής, δημιουργώντας ή ενισχύοντας μία προνομιούχα ελίτ.

Γενικότερα, η ανωτερότητα της ιδιωτικής βιομηχανίας σε σχέση με την κρατική, είναι πάγια νεοφιλελεύθερη πεποίθηση που εδράζεται στην παραδοχή ότι τα κίνητρα στον ιδιωτικό τομέα είναι περισσότερο ισχυρά και αποδοτικά εφόσον καθοδηγούνται από τον κίνδυνο χρεωκοπίας που ελλοχεύει πάντα σε μία ιδιωτική επένδυση.

ix. Απορρύθμιση

Οι περισσότεροι από τους ρυθμιστικούς μηχανισμούς στις περισσότερες ρυθμισμένες οικονομίες έχουν υπερβολική έκταση, κάτι που λειτουργεί αποτρεπτικά για την παραγωγικότητα. Είναι απαραίτητο να απορρυθμιστούν οι περιττοί ρυθμιστικοί κανόνες που καθιστούν δύσκολες τις νέες επενδύσεις, τις εισροές και εκροές ξένου κεφαλαίου και γενικότερα την οικονομική εξυγίανση.

κ. Ιδιοκτησιακά Δικαιώματα

Τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας θα πρέπει να είναι απολύτως εγγυημένα από το κράτος προκειμένου να λειτουργεί καταρχάς η οικονομία αγοράς και να διασφαλίζεται η δικαιοσύνη, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται περιττές κρατικές δαπάνες και κόστος.

2.3.2 Συνέπειες για το Διεθνές Σύστημα

Τα δέκα αυτά σημεία πολιτικής σηματοδότησαν το τέλος της ακμής των οικονομικών της ανάπτυξης και της αποσύνδεσής τους από επικρατούσα οικονομική θεωρία³⁴, με την αρχή του τέλους αυτού να συμβαίνει ήδη από τη δεκαετία του 1970. Στα οικονομικά της ανάπτυξης στηριζόταν η αναπτυξιακή στρατηγική των περισσότερων από τις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες κατά την μεταπολεμική εποχή. Η κύρια θέση των θεωρητικών που τα ενστερνίζονταν ήταν η αξιωματική υπόθεση πως οι τελευταίες χρίζουν διαφορετικής αντιμετώπισης σε σχέση με τις εκβιομηχανισμένες χώρες, καθώς οι διαφορές μεταξύ τους είναι δομικής φύσης.

Τα νεοκλασικά επομένως οικονομικά, σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, αφορούσαν μόνο τις ανεπτυγμένες οικονομίες ενώ οι υπόλοιπες προκειμένου να ανταπεξέλθουν σε αυτόν τον δυσανάλογο ανταγωνισμό είχαν ως εφόδια τις πολιτικές εμπορικού προστατευτισμού και υψηλής κρατικής παρέμβασης, σε ευθεία σύνδεση με την κεϋνσιανή οπτική.

Η ουσία της Συναίνεσης εντοπίζεται στην απόρριψη της παραπάνω θέσης περί διαχωρισμού των οικονομικών. Η αντίληψη εδώ είναι ότι οι νεοκλασικές αυτές πολιτικές και κυρίως οι ιδέες από τις οποίες προέρχονται, έχουν γενική ισχύ. Οι βασικές αρχές της Συναίνεσης μπορούν να συνοψιστούν:

«στην αναγνώριση της σημασίας της μακροοικονομικής πειθαρχίας, στην φιλελευθεροποίηση του εμπορίου σε βάρος της εκβιομηχάνισης μέσω της

³⁴ Naim, M. (1999), "Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?" Paper Prepared for the IMF Conference on Second Generation Reforms, Washington, D.C.

υποκατάστασης των εισαγωγών και στην ανάπτυξη της οικονομίας αγοράς σε βάρος της εξάρτησης από τον ηγετικό ρόλο του κράτους³⁵».

Η απάντηση που δίνει η Συναίνεση προϋποθέτει ότι το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες οφείλεται στις οικονομικές επιλογές που ακολούθησαν, τουτέστιν στον κρατικό παρεμβατισμό και προστατευτισμό, και όχι σε κάποια δομική αιτία. Αυτό επομένως που χρειάζεται είναι να μεταβληθούν οι επιλογές αυτές δραστικά προς τις τρεις βασικές προαναφερθείσες αρχές, μέσω των μέτρων που περιγράφει η Συναίνεση.

Ωστόσο, οι πολιτικές αυτές όπως αναφέρει σε μεταγενέστερη δημοσίευσή του ο Williamson, είναι ο «ελάχιστος κοινός παρονομαστής των συμβουλών πολιτικής»³⁶ που απηύθυναν οι θεσμοί με έδρα την Washington στη Λατινική Αμερική. Οι διαφωνίες που υπήρχαν εντός της συναίνεσης, αφορούσαν αφενός ζητήματα προτεραιοτήτων εφαρμογής των εν λόγω μέτρων και αφετέρου το ζήτημα του χρονικού περιθωρίου, που θα είχε η κάθε χώρα διαθέσιμο για την εφαρμογή τους. Παρ' όλη τη σημασία τους, καμία από τις διαφωνίες αυτές δεν ακύρωνε την ευρύτητά της. Αντιθέτως, οι πολιτικές αυτές απαιτήθηκαν με άκρως συμπαγή τρόπο εκ μέρους μεταξύ άλλων του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας κατά την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους του 1980.

Τα μέτρα αυτά καθόρισαν την πολιτική των δύο παραπάνω θεσμών του Bretton Woods κάτι που έγινε εμφανές από τη διαμόρφωση των όρων δανειοδότησης οι οποίοι συνόδευαν την χορήγηση δανείων προς τις ενδιαφερόμενες χώρες ως επί το πλείστον του λιγότερο ανεπτυγμένου κόσμου. Μία πιο αναλυτική επισκόπηση της εφαρμογής τους στη Λατινική Αμερική γίνεται στο επόμενο κεφάλαιο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ειδικά όσον αφορά το ΔΝΤ, μετατράπηκε ουσιαστικά (σε σύμπραξη με την Παγκόσμια Τράπεζα) σε έναν οργανισμό οικονομικής ανάπτυξης³⁷, μεταβάλλοντας δηλαδή δραστικά τον ρόλο του στην παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση.

³⁵ Williamson, J. (2004), "The Washington Consensus as policy prescription for development", διάλεξη στη σειρά "Practitioners of Development" που δόθηκε στην Παγκόσμια Τράπεζα στις 13 /12/2004, Washington: Institute for International Economics, σσ. 12.

³⁶ Williamson, J. (2000), "What should World Bank Think about the Washington Consensus?", World Bank Observer 15, vol.15 no.2, σ. 251.

³⁷ Gilpin, R. (2007), *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ, σσ. 388.

2.3.3 Η Μετα-συναίνεση της Ουάσινγκτον (Post Washington Consensus)

Η αρνητική επίδοση σε όρους ανάπτυξης και η αστάθεια που επέδειξαν οι χώρες της Λατινικής Αμερικής το επόμενο διάστημα από την εφαρμογή των προτάσεων που περιλάμβανε η Συναίνεση στην πρώτη της μορφή, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ασίας κατά τα μέσα της δεκαετίας του '90, έθεσαν τις προϋποθέσεις για την εξέλιξη της ατζέντας της Συναίνεσης.

Από τη μία πλευρά, οι επιδόσεις της Λατινικής Αμερικής έπειτα από τις μεταρρυθμίσεις ήταν απογοητευτικές αναφορικά με την ανάπτυξη, παρ' όλο που σημείωσε μία περίοδο άνθησης στις αρχές του '90. Προς τα τέλη δε της ίδιας δεκαετίας η κατάσταση χειροτέρευσε κατά πολύ με την συνολική ανάπτυξη να υποχωρεί κατά το ήμισυ από την εποχή της εκβιομηχάνισης μέσω υποκατάστασης των εισαγωγών. Την ίδια στιγμή στη Ν.Α. Ασία, οι «Ασιατικές Τίγρεις» σημείωναν ταχείς ρυθμούς ανάπτυξης ακολουθώντας ένα εντελώς διαφορετικό μοντέλο ανάπτυξης, το οποίο βασιζόταν σε υψηλούς ρυθμούς καταθέσεων, και ενίσχυσης από το κράτος του εξαγωγικού τομέα. Έγινε αντιληπτό ότι χρειαζόταν μία αναθεώρηση των πολιτικών της Συναίνεσης προκειμένου να συμβιβαστούν με τις εξελίξεις αυτές³⁸.

Οι δυσκολίες και η στρεβλή υλοποίηση των προγραμμάτων σε διαφορετικές χώρες με διαφορετικές προϋπάρχουσες δομές ήταν φαινόμενα συχνά και παρόμοια. Αυτό το χαρακτηριστικό τους υποδήλωνε την ύπαρξη ενός προβλήματος βαθύτερου όμως συνεκτικού και όχι μεμονωμένου. Η κριτική που είχε ασκηθεί εξαρχής και εντάθηκε προς το τέλος του '90 αφορούσε την επικέντρωση στον μινιμαλιστικό ρόλο του κράτους καθώς και στον παραμερισμό του ρόλου που έχουν η κοινωνική συνοχή και η κοινωνική ισότητα στην οικονομική ανάπτυξη. Η μονομερής διάσταση των πολιτικών της Συναίνεσης, οδηγούσε πολύ συχνά σε σύγχυση μεταξύ μέσων και σκοπών. Οι πολιτικές αυτές θεωρητικά ήταν τα μέσα που θα έφερναν ανάπτυξη. Πολλές φορές όμως τα μέσα αυτά εκλαμβάνονταν ως σκοποί³⁹. Η θεώρησή τους ως

³⁸ Stiglitz, J. (2008). "Is there a Post-Washington Consensus Consensus?" στο Serra, N. και Stiglitz, J. (επιμ.), *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*. Oxford: Oxford University Press, σ. 43-44.

³⁹ Ο.π., σσ. 48.

άκαμπτες πολιτικές που δε λαμβάνουν υπόψη το τοπικό παράγοντα και τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε χώρας⁴⁰ ήταν επίσης σημαντικά σημεία της κριτικής αυτής.

Η Παγκόσμια Τράπεζα φαίνεται να συνειδητοποιεί τα παραπάνω συμπεράσματα και να συμμερίζεται την επανεξέταση του ρόλου του κράτους και της αποτελεσματικότητάς του, τονίζοντας τη σημασία της «αντιστοίχισης του ρόλου του κράτους με τις δυνατότητές του», δυνατότητες που είναι δυναμικό στοιχείο το οποίο εξαρτάται από «την ώθηση των δημόσιων θεσμών»⁴¹. Η ένταξη των κοινωνικών ζητημάτων που θέτουν τα δίκτυα κοινωνικής προστασίας, οι ανισότητες και η αντιμετώπιση της φτώχειας, τόσο στις εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας⁴² όσο και του ΔΝΤ⁴³ σηματοδοτούν τη συνειδητοποίηση εκ μέρους τους πως η ανάπτυξη δίχως μέριμνα προς αυτήν την κατεύθυνση καταλήγει να υποδαυλίζει το ίδιο το ζητούμενο της ανάπτυξης.

Ο Williamson σε αυτό το πλαίσιο, δημοσιεύει μία νέα έκδοση της Συναίνεσης⁴⁴ για τη Λατινική Αμερική, περισσότερο ενισχυμένης και ευρείας, η οποία έθετε μεταξύ άλλων και το ζήτημα της θεσμικής αναμόρφωσης (βλ. Πίνακα 2.1). Οι νέες αυτές προτάσεις πολιτικής μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερα βασικά σημεία:

Το πρώτο αφορά την πολιτική σταθεροποίησης κυρίως μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής, ώστε εκμεταλλευόμενη τη διάρκεια της ανοδικής φάσης του επιχειρηματικού κύκλου να προσαρμόζει ανάλογα τα επίπεδα χρέους. Η νομισματική πολιτική θα μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση μέσω της μείωσης του κρατικού δανεισμού σε ξένο νόμισμα⁴⁵.

Το δεύτερο σημείο περιλαμβάνει τη διεύρυνση των προτάσεων φιλελευθεροποίησης της πρώτης Συναίνεσης σε τομείς όπως η αγορά εργασίας. Οι περισσότερο ευέλικτες μορφές εργασίας και η μείωση του κόστους απόλυσης θα

⁴⁰ Rodrik, D. (2002). “After Neoliberalism, What?”, Paper presented at the Alternatives to Neoliberalism Conference, New Rules for Global Finance Coalition.

⁴¹ World Bank (1997). *World Development Report*, Washington D.C.: World Bank, σσ. 3.

⁴² World Bank. (2000). *World Development Report 2000/1: Attacking Poverty*, Oxford University.

⁴³ IMF. (2000). “Key features of IMF Poverty Reduction and Poverty Facility (PRGF) supported programs”, <https://www.imf.org/external/np/prgpf/2000/eng/key.htm>

⁴⁴ Kuczynsky, P. και Williamson, J. (2003). *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America*, Washington D.C.: Institute of International Economics.

⁴⁵ Williamson, J. (2008). “A Short History of the Washington Consensus” στο Serra, N. και Stiglitz, J. (επιμ.), *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*. Oxford: Oxford University Press, σ. 24-25.

μπορούσαν να έχουν θετικά αποτελέσματα τα οποία θα οδηγούσαν στην αύξηση της παραγωγικότητας και τη μείωση του φαινομένου της άτυπης «μαύρης» εργασίας⁴⁶.

Τρίτο σημείο είναι η ανοικοδόμηση ή η ενδυνάμωση των ήδη υπαρχόντων θεσμών. Η προσθήκη αυτή αποτελεί συνειδητοποίηση της σημασίας τους τόσο από τον ίδιο τον Williamson όσο και από τους διεθνείς θεσμούς όπως προαναφέρθηκε, στον ρόλο που παίζουν στην αναπτυξιακή διαδικασία. Η θεσμική αυτή αναδιάρθρωση περιλαμβάνει αναμόρφωση ενός ευρύτερου πεδίου θεσμών, όπως το σύστημα δικαιοσύνης, τη γραφειοκρατία, το πολιτικό και εκπαιδευτικό σύστημα και τις χρηματοοικονομικές υποδομές, η οποία θα λειτουργούσε ευεργετικά στην προσέλκυση κεφαλαίων και επενδύσεων⁴⁷.

Τελευταίο σημείο αποτελεί η καταπολέμηση των ανισοτήτων. Ο στόχος είναι πολιτικές που στοχεύουν τόσο στην ανάπτυξη όσο και στην μείωση της εισοδηματικής ψαλίδας (win-win solutions). Τέτοιου είδους μέτρα θα μπορούσαν να είναι:

- φορολογικά: η αύξηση της άμεσης φορολογίας μέσω της ανάπτυξης της φορολόγησης της περιουσίας ως κύρια πηγή φορολόγησης, η εξάλειψη της φορολογικής διαφυγής και η καλύτερη συλλογή φόρων επί των διαφυγόντων κεφαλαίων
- δημιουργία κεφαλαίων για τους μη έχοντες: πρόσβαση στην εκπαίδευση και προγράμματα τιτλοποίησης, ώστε να παρέχονται περιουσιακά δικαιώματα στον άτυπο τομέα, αγροτική μεταρρύθμιση στο πρότυπο της Βραζιλίας, και τέλος οι μικροπιστώσεις⁴⁸.

⁴⁶ Ο.π. σ. 26-27.

⁴⁷ Ο.π. σσ. 27

⁴⁸ Ο.π. σσ. 28.

«Διευρυμένη» Συναίνεση της Ουάσινγκτον*
11. Εταιρική Διακυβέρνηση
12. Μέτρα κατά της Διαφθοράς
13. Ευέλικτες αγορές εργασίας
14. Συμφωνίες με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου
15. Χρηματοπιστωτικοί κώδικες και πρότυπα
16. Συνετή απελευθέρωση λογαριασμού κεφαλαίου του Ισοζυγίου Πληρωμών
17. Όχι ενδιάμεσα καθεστώτα συναλλαγματικής ισοτιμίας
18. Ανεξάρτητες Κεντρικές Τράπεζες με στόχο τη μείωση του πληθωρισμού
19. Δίκτυα κοινωνικής προστασίας
20. Στοχευμένη μείωση της φτώχειας

Πίνακας 2.1: Η Διευρυμένη Συναίνεση της Ουάσινγκτον

*Σε συνέχεια της πρώτης Συναίνεσης

Πηγή: Rodrik (2002)

Οι σημαντικές τοποθετήσεις των νέων βελτιωμένων πολιτικών σε θέματα περισσότερο ευρεία όπως ο ρόλος των θεσμών και η καταπολέμηση των ανισοτήτων εκ πρώτης όψεως σηματοδοτούν μία δομική αλλαγή στην νεοφιλελεύθερη οπτική, σίγουρα τουλάχιστον σε σύγκριση με την πρώτη εκδοχή της Συναίνεσης. Εντούτοις, εάν εξετάσουμε βαθύτερα τις προτάσεις αυτές, διαπιστώνουμε ότι δεν διαρρηγνύουν τη σχέση με τις προηγούμενες βασικές υποθέσεις. Αντιθέτως, προς την ίδια κατεύθυνση απαντούν στις δυσκολίες που συνάντησαν οι πρώτες κατά την εφαρμογή τους. Διευρύνοντας τη Συναίνεση, ανακύπτουν νέοι προβληματισμοί ως προς το «εύρος της διεύρυνσης» αυτής.

Αναφορικά με την θεσμική αναμόρφωση λίγες είναι οι συγκεκριμένες πολιτικές που θα μπορούσαν να λύσουν το πρόβλημα των αδύναμων θεσμών. Η δομή που έχουν οι θεσμοί σε μία κοινωνία, εξορισμού είναι συνυφασμένη με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνίας αυτής. Η θέση επομένως ότι θα μπορούσε να μεταβληθεί η δομή τους με τη λογική των μεταρρυθμίσεων της Συναίνεσης, η οποία στη πρωταρχική της λογική εξακολουθεί να μην περιλαμβάνει τέτοιου είδους

ιδιαιτερότητες, είναι αρκετά επισφαλής⁴⁹. Εξάλλου, οι αδύναμοι θεσμοί δεν είναι χαρακτηριστικό μόνον του λιγότερο ανεπτυγμένου κόσμου, αλλά απαντώνται και σε ανεπτυγμένες βιομηχανικές οικονομίες, στις οποίες μάλιστα σημειώθηκαν τραπεζικές κρίσεις⁵⁰. Οι προοπτικές επομένως εξεύρεσης αποτελεσματικών και συγκεκριμένων για την αναμόρφωσή τους, απαντήσεων, καθίστανται ακόμα πιο περιορισμένες.

Ωστόσο είναι σημαντικό το γεγονός ότι έστω και με αυτόν τον τρόπο αναγνωρίζεται η σημασία τους και η επίδρασή τους στην αναπτυξιακή διαδικασία. Το θέμα της θεσμικής αναμόρφωσης τόσο σε επίπεδο κράτους όσο και στο διεθνές επίπεδο λαμβάνει μεγαλύτερες διαστάσεις, ειδικά κατά την σημερινή εποχή, μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Θέματα της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης ανακύπτουν σε μεγαλύτερο βαθμό υποδηλώνοντας τη συνειδητοποίηση αφενός σε διεθνές επίπεδο των ορίων εφαρμογής της Συναίνεσης, χωρίς αφετέρου να αμφισβητούνται οι βασικοί της πυλώνες σε σημαντικό βαθμό.

⁴⁹ Βλ. Rodrik, D. (2007). *One Economics – Many Recipes: Globalization, Institutions and Economic Growth*, Princeton: Princeton University Press.

⁵⁰ Stiglitz, J. (2008). “Is there a Post-Washington Consensus?” στο Serra, N. και Stiglitz, J. (επιμ.), *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*. Oxford: Oxford University Press, σσ. 48.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

3.1 Χαρακτηριστικά της οικονομίας της Λατινικής Αμερικής

Η περίοδος μέχρι τη δεκαετία του 1970, υπήρξε για τη Λατινική Αμερική μία περίοδος που χαρακτηρίστηκε από εξαιρετικά υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, υποστηριζόμενους από ένα σύστημα υψηλού προστατευτισμού. Η κεντρική ιδέα πίσω από τις πολιτικές αυτές συμβάδιζε με το γενικότερο ρεύμα τις εποχής, στην οποία ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους ήταν μία πρακτική που εξέφραζε τόσο τον ανεπτυγμένο όσο και τον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο.

Η βασική μορφή που πήρε ο προστατευτισμός έγινε γνωστή ως «πολιτικές υποκατάστασης των εισαγωγών». Η παραγωγή και οι εξαγωγές των περισσότερων χωρών της περιοχής βασιζόνταν σε αγροτικά προϊόντα και πρώτες ύλες, ενώ τα μεταποιημένα προϊόντα στη πλειοψηφία τους εισάγονταν. Με τις πολιτικές υποκατάστασης εισαγωγών, θα επιτρεπόταν η εισαγωγή μόνο των απολύτως απαραίτητων κεφαλαιουχικών αγαθών. Το σπάνιο επομένως ξένο συνάλλαγμα θα κατευθυνόταν εκεί όπου θα είχε τα μεγαλύτερα κοινωνικά έσοδα και η αυξανόμενη ζήτηση για εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα θα προωθούσε την βιομηχανοποίηση⁵¹.

Η άνοδος των οικονομικών της ανάπτυξης, τα οποία ήταν επηρεασμένα από τον κεϋνσιανισμό, προσέφερε αρκετά ελκυστικές, για τις οικονομίες αυτές, αιτιολογήσεις της υπανάπτυξης της περιφέρειας. Ένας από τους περισσότερο αντιπροσωπευτικούς θεωρητικούς της ανάπτυξης, ο Prebisch, ο οποίος διατέλεσε πρόεδρος της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Λατινική Αμερική (ECLAC), έθεσε τις θεωρητικές βάσεις για την αναπτυξιακή στρατηγική που ακολουθήθηκε από πολλές οικονομίες της περιοχής. Τα βασικά επιχειρήματα αφορούσαν τη δομή της οικονομίας της περιοχής, η οποία ήταν προσανατολισμένη προς την κατεύθυνση των εξαγωγών πρωτογενών προϊόντων και εισαγωγής μεταποιημένων από τις εκβιομηχανισμένες χώρες. Εξ' αιτίας των μειούμενων όρων εμπορίου, μακροπρόθεσμα το εμπόριο δεν ευνοεί τις λιγότερο ανεπτυγμένες⁵². Η

⁵¹ Stiglitz, J. και Charlton, A. (2005). *Fair Trade For All*. Oxford: Oxford University Press, σσ.19.

⁵² Prebisch, R. (1950), *The Economic Development of Latin America and its principal problems*. Chile: United Nations Publication.

δημιουργία βιομηχανικής δομής επομένως ήταν υψηλής σημασίας για την ανάπτυξη της περιφέρειας και προκειμένου εκείνη να οικοδομηθεί, δεδομένης της έλλειψης κεφαλαίου, ήταν απαραίτητος ο εμπορικός προστατευτισμός και η στρατηγική υποκατάστασης των εισαγωγών⁵³. Η συνακόλουθη απόρριψη του Ρικαρντιανού συγκριτικού πλεονεκτήματος εντοπιζόταν στο ότι οι προοπτικές από τα μακροπρόθεσμα οφέλη από τις εξαγωγές δεν ήταν καλές ενώ υπήρχε η πίστη ότι αναπτύσσονται προς τις περισσότερες επιθυμητές βιομηχανίες, με τη βοήθεια ενεργών βιομηχανικών και εμπορικών πολιτικών⁵⁴.

Η πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών εδραζόταν στο επιχείρημα της προστασίας της «νηπιακής βιομηχανίας», σύμφωνα με το οποίο μία εταιρία κατά τον αρχικό χρόνο λειτουργίας της χρειάζεται μία περίοδο εκμάθησης ώστε να γίνει ικανή να ανταγωνιστεί μία καλύτερα εδραιωμένη ξένη βιομηχανία⁵⁵. Επιπλέον οι πρωτοποριακές εταιρίες προωθούν την τεχνογνωσία και τις νέες ικανότητες, που είναι δημόσια αγαθά τα οποία διαχέονται στην κοινωνία. Επομένως είναι απαραίτητος ο κρατικός προστατευτισμός τους μέσω της πολιτικής αυτής⁵⁶. Ωστόσο οι θέσεις αυτές έχουν υποστεί κριτική διότι αφενός δεν υπάρχει τρόπος να προβλεφθεί το αν η προστασία θα φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητά της νέας εταιρίας και αφετέρου συχνά η προστασία αυτή μονιμοποιείται⁵⁷.

Ωστόσο, οι πολιτικές υποκατάστασης των εισαγωγών δεν ήταν κάποιο καινούριο εύρημα της εποχής εκείνης. Αντιθέτως, οι εξωτερικές κρίσεις του 1930 και του Β' Παγκόσμιου Πολέμου πυροδότησαν τα πρώτα σχέδια περί προώθησης των νέων βιομηχανιών και μείωσης της εξάρτησης των χωρών της περιοχής σε εισαγωγές τομέων που θεωρούνταν ζωτικής σημασίας. Οι ιδέες αυτές βρήκαν πρόσφορο έδαφος σε χώρες με στρατιωτικές κυβερνήσεις όπως στην Αργεντινή, στη Βραζιλία και στη Βενεζουέλα⁵⁸. Η ακμή επομένως των οικονομικών της ανάπτυξης μπορεί να εκληφθεί ως θεωρητική θεμελίωση μία τάσης που πρακτικά προϋπήρχε στην περιοχή. Η θεωρητική αυτή θεμελίωση είχε βέβαια σημαντική επιρροή στην εδραίωση του προστατευτισμού έκτοτε.

⁵³ Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ, σσ. 379.

⁵⁴ Stiglitz, J. και Charlton, A. (2005). *Fair Trade For All*. Oxford: Oxford University Press, σσ.19.

⁵⁵ Ό.π. σσ. 20

⁵⁶ Ό.π. σσ. 21

⁵⁷ Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ, σσ. 246.

⁵⁸ Bértola, L., και Ocampo, J. (2012). *The Economic Development of Latin America since Independence*, Oxford: Oxford University Press, σσ. 139.

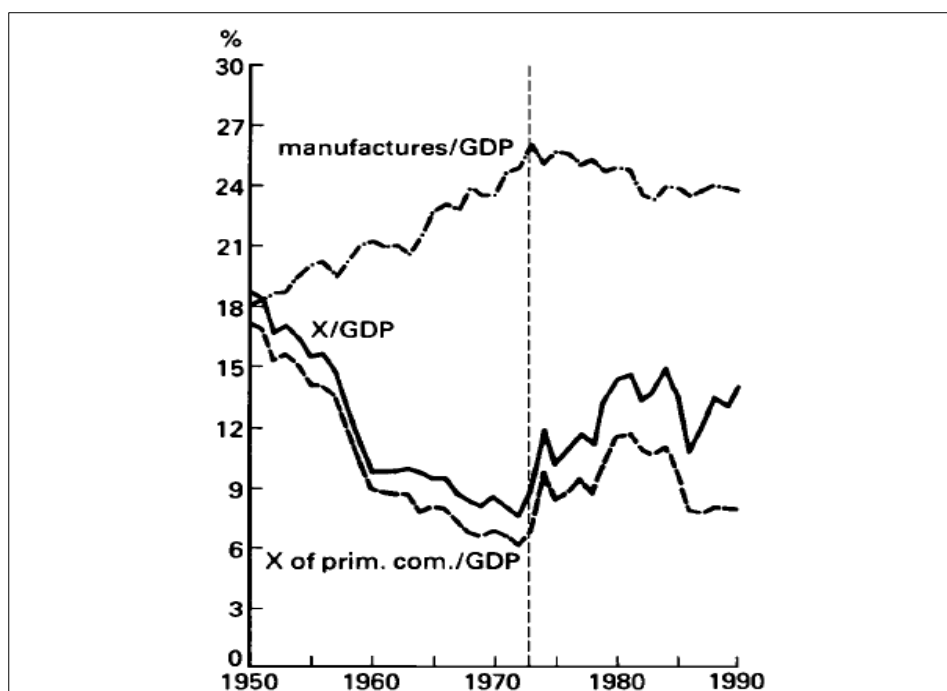
Ο έντονος εξαγωγικός πεσιμισμός που χαρακτήρισε τη δεκαετία του 1950, ως συνέπεια του αργού ρυθμού αύξησης της ζήτησης από τον ανεπτυγμένο κόσμο και των έντονων διακυμάνσεων στις τιμές των εξαγωγίμων προϊόντων, ενέτεινε ακόμη περισσότερο τη σημασία της εκβιομηχάνισης. Παρά το ότι ήταν δικαιολογημένος, εφαρμόστηκε σε υπερβολικό βαθμό, με αρνητικές συνέπειες στο ισοζύγιο πληρωμών καθώς και στο ίδιο το εγχείρημα της εκβιομηχάνισης. Όσον αφορά την τελευταία, οι εξαγωγές ήταν η κύρια πηγή του απαραίτητου για την προώθησή της ξένου συναλλάγματος, το οποίο την εποχή εκείνη δεν μπορούσε να διασφαλιστεί εύκολα από άλλους τομείς, προσκρούοντας έτσι σε έναν εξωτερικό περιορισμό⁵⁹.

Ο συνδυασμός του έντονου εξαγωγικού πεσιμισμού και της εξίσου υπερβολικής, μολονότι δικαιολογημένης για την εποχή εκείνη, πίστης στην εκβιομηχάνιση οδήγησαν σε διπλασιασμό του εμπορικού ελλείμματος και στις πρώτες μεταπολεμικές κρίσεις του ισοζυγίου πληρωμών, οι οποίες έγιναν συχνό φαινόμενο στην περιοχή. Η αντιμετώπιση έπαιρνε συχνά τη μορφή νέων εμπορικών φραγμών και προστατευτικών μέτρων, οι οποίοι επιβάλλονταν στους ήδη υπάρχοντες, δημιουργώντας τελικά ένα περίπλοκο πλέγμα προστατευτισμού, κάτι που οδήγησε σταδιακά στην αναποτελεσματικότητα της πολιτικής της εκβιομηχάνισης μέσω της υποκατάστασης εισαγωγών. Ένα άλλο μέτρο αντιμετώπισης εντοπίστηκε στην αύξηση των απαιτήσεων δημόσιου δανεισμού, κάτι όμως που δημιουργούσε πληθωριστικές πιέσεις⁶⁰. Η στροφή στο ΔΝΤ για την κάλυψη των απαιτήσεων αυτών είχε ως συνέπεια την υιοθέτηση μονεταριστικών σταθεροποιητικών πολιτικών για την αντιμετώπιση του πληθωρισμού, οι οποίες περιλαμβάνονταν στους όρους δανεισμού.

Η ECLAC αντιπαρέβαλε ως βασικό μέτρο αντιμετώπισης την διαφοροποίηση της παραγωγής προς την κατεύθυνση του βιομηχανικού τομέα, πολιτική την οποία ακολούθησε η περιοχή όπως φαίνεται έκδηλα από το Διάγραμμα 3.1.

⁵⁹ Ffrench-Davis, R., Munoz, O. και Palma, G. (1998). "The Latin American Economies, 1959-1990", στο Berthell, L. (ed), *Latin America: Economy and Society since 1930*, Cambridge: Cambridge University Press, σσ. 162.

⁶⁰ Ο.π. σσ. 163

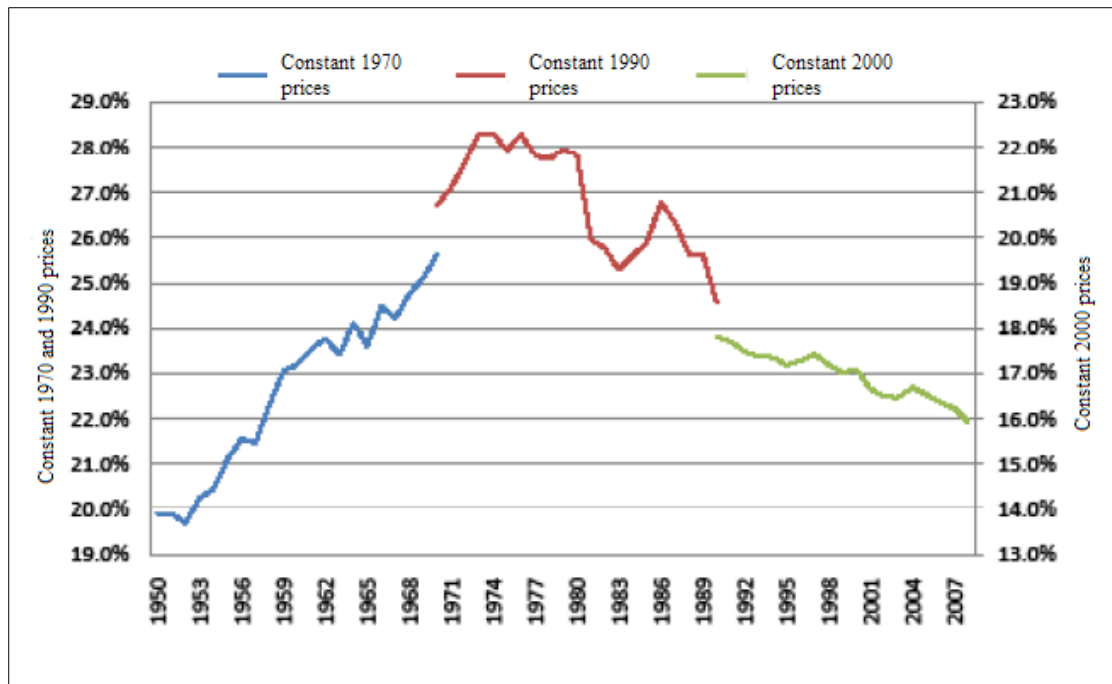
Διάγραμμα 3.1 : Λατινική Αμερική: Μερίδιο μεταποιημένων προϊόντων (manufactures), εξαγωγών (x) και εξαγωγών πρωτογενών προϊόντων (x of prim. com.) ως % ΑΕΠ κατά την περίοδο 1950-1990.

Πηγή: Berthell, L. (1998)

Μία άλλη λύση για τη μείωση του κόστους των πολιτικών υποκατάστασης των εισαγωγών, που προτάθηκε και από την ECLAC ήταν η περιφερειακή ολοκλήρωση, η οποία θα αύξανε το μέγεθος της αγοράς, το οποίο ήταν ζωτικής σημασίας τόσο για τις μεγάλες όσο και για τις μικρότερες οικονομίες της περιοχής: τις μεν πρώτες, θα βοηθούσε στη διατήρηση των οικονομιών κλίμακας στους πιο ανεπτυγμένους οικονομικούς τομείς τους, ενώ αναφορικά με τις δεύτερες, θα τις βοηθούσε στο να εκβιομηχανιστούν⁶¹. Ωστόσο το εγχείρημα αυτό προσέκρουε στα ίδια προβλήματα και στις ίδιες πρακτικές που συντηρούσαν το υπάρχον καθεστώς προστατευτισμού, με αποτέλεσμα να επικεντρωθεί σε διμερείς κυρίως συμφωνίες που αφορούσαν εισαγωγές σε συμπληρωματικό μόνο επίπεδο, αφήνοντας εκτός συμφωνιών τις εισαγωγές που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά.

Η διαδικασία της εκβιομηχάνισης έφτασε στο ανώτερο σημείο ακμής της στα έτη 1973-4 οπότε και ξεκίνησε η αντίστροφη πορεία δεδομένων των δυσκολιών που επέφερε η πρώτη πετρελαϊκή κρίση, όπως βλέπουμε και στο Διάγραμμα 3.2:

⁶¹ Bértola, L. και Ocampo, J. (2012). *The Economic Development of Latin America since Independence*, Oxford: Oxford University Press, σσ. 164.

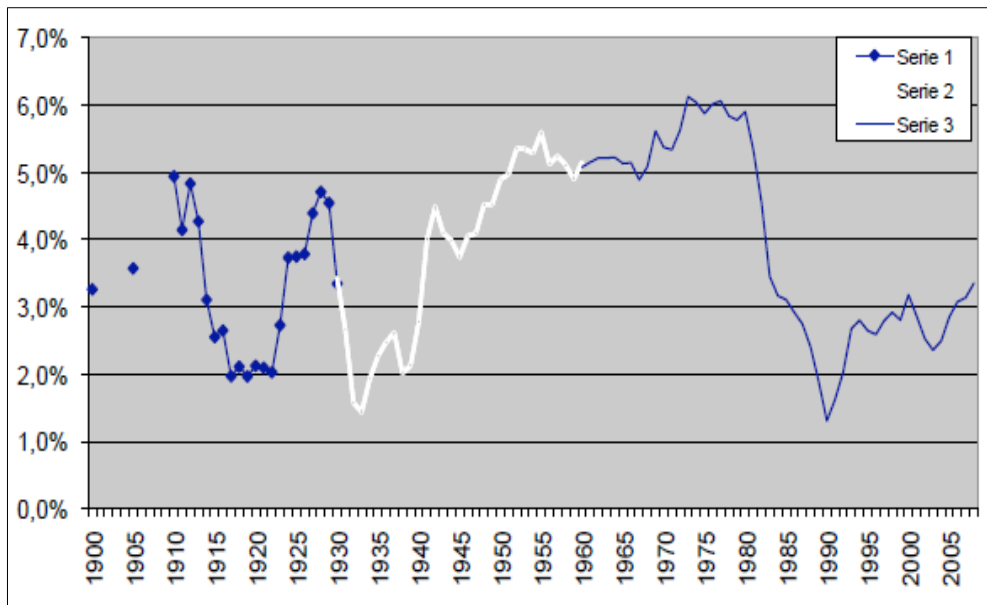

Διάγραμμα 3.2 : Μεταποιητική προστιθέμενη αξία ως ποσοστό του ΑΕΠ για τη Λατινική Αμερική 1950-2007

Πηγή: Εκτιμήσεις Bértola και Ocampo βασισμένες στο ιστορικό αρχείο του ECLAC, στο Bértola, L. και Ocampo, J. (2012)

Η τεχνογνωσία που συνόδευσε την διαδικασία της εκβιομηχάνισης, δεδομένου ότι είναι απαραίτητο στοιχείο για την προώθησή της, ενώ είχε κάποια θετικά αποτελέσματα για τις εγχώριες εταιρίες, δεν στάθηκε ωστόσο ικανή να δημιουργήσει σταθερές βάσεις που θα έκλειναν την ψαλίδα του τεχνολογικού κενού με τις βιομηχανοποιημένες χώρες.

Η οικονομική ανάπτυξη που σημειώθηκε μέχρι τα μέσα του '70 είναι η μεγαλύτερη που γνώρισε η εποχή στην ιστορία της, όπως φαίνεται και στο παρακάτω Διάγραμμα 3.3:

Διάγραμμα 3.3 : Δεκαετείς ρυθμοί ανάπτυξης ΑΕΠ στη Λατινική Αμερική

Σειρά 1: Περιλαμβάνει: Αργεντινή, Βραζιλία, Χιλή, Κολομβία, Κούβα, Εκουαδόρ, Μεξικό, Περού, Ουρουγουάη και Βενεζουέλα (τα δύο πρώτα σημεία δεν περιλαμβάνουν την Κούβα και το Εκουαδόρ)

Σειρά 2: Περιλαμβάνει όλες τις χώρες της Λατινικής Αμερικής εκτός από Βολιβία, Παραγουάη και Δομινικανή Δημοκρατία

Σειρά 3: Περιλαμβάνει όλες τις χώρες της Λατινικής Αμερικής

Πηγή: Bértola, L. και Ocampo, J. (2012)

Η σημαντικότερη ίσως επιτυχία του μοντέλου της εκβιομηχάνισης για την περιοχή, αποτελεί το γεγονός ότι κατάφερε να σημειώσει εξαιρετικά μεγάλους ρυθμούς ανάπτυξης για μία μεγάλη περίοδο από τα μέσα της δεκαετίας του '50 ως και τα μέσα της δεκαετίας '70. Τέτοια επίπεδα ανάπτυξης είχαν σημειωθεί μόνο προπολεμικά και στην περίοδο του μεσοπολέμου για πολύ μικρό χρονικό διάστημα, κάτι που έκανε αυτήν την περίοδο γνωστή ως «Χρυσή Εποχή της Λατινικής Αμερικής».

Ο βιομηχανικός τομέας που αποτέλεσε την βασική παράμετρο στην ανάπτυξη αυτή, συντέλεσε στην ανάπτυξη των υποδομών, με το κράτος να έχει υπό την ιδιοκτησία του τις βιομηχανίες σε βασικούς τομείς υποδομών, όπως οι τηλεπικοινωνίες, η υδροδότηση και ο ηλεκτρισμός⁶². Η ανάπτυξη βέβαια δεν ήταν ισομερώς κατανομημένη στην περιοχή. Οι μεγαλύτερες οικονομίες είχαν τα περισσότερα οφέλη, κυρίως το Μεξικό, η Βραζιλία και η Βενεζουέλα⁶³.

⁶² Bértola, L. και Ocampo, J. (2012). *The Economic Development of Latin America since Independence*, Oxford: Oxford University Press, σσ. 176.

⁶³ Ο.π. σσ. 177

3.2 Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων

Η δεκαετία του 1980 είναι μία αρνητική ανάμνηση στην ιστορία της Λατινικής Αμερικής, κάτι που αφορά όλες σχεδόν τις χώρες της περιοχής. Η προηγούμενη περίοδος των ραγδαίων ρυθμών ανάπτυξης έδωσε τη θέση της σε μία νέα και εντελώς αντίθετη εποχή κρίσεων, ριζικών μεταρρυθμίσεων, που σημαδεύτηκε από εξαιρετικά χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης με αποτέλεσμα να μιλάμε για τη «χαμένη δεκαετία» του 1980. Οι μεταρρυθμίσεις που συνόδευσαν τους όρους δανειοδότησης, άλλαξαν ριζικά τις οικονομικές δομές της περιοχής, φιλελευθεροποιώντας τις κατ' εξοχήν προστατευμένες λατινοαμερικανικές οικονομίες.

Το κύριο χαρακτηριστικό της δεκαετίας αυτής είναι η διαδοχικές κρίσεις χρέους που ξέσπασαν στην περιοχή. Η αντιμετώπισή τους έχει αρκετό ενδιαφέρον, καθώς εκτός του ότι οι μεταρρυθμίσεις και τα αποτελέσματά τους ήταν καθοριστικά για την εξέλιξη της νεοφιλελεύθερης ατζέντας, ώθησαν την μετεξέλιξη των θεσμών της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης και την ανάπτυξη νέων θεσμικών εργαλείων διαχείρισης τα οποία καθόρισαν την εξέλιξη του διεθνούς συστήματος έπειτα. Η αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980 στην περιοχή, μπορεί να διακριθεί σε τρία στάδια.

A. Συντονισμένος Δανεισμός

Από το 1982 οπότε και ξέσπασε η κρίση του Μεξικό, μέχρι το 1985, η άμεση αντίδραση ήταν ο συντονισμένος δανεισμός σε εθελοντική βάση⁶⁴. Η αντίδραση αυτή εδραζόταν στη πεποίθηση περί φύσεως της κρίσης, την οποία θεωρούσαν κρίση ρευστότητας και η οποία θα λυνόταν σε βραχυπρόθεσμο χρονικό διάστημα⁶⁵. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως οι δανειστές από την πλευρά τους ήταν οργανωμένοι και διαπραγματεύονταν με συντονισμένα τα συμφέροντά τους, ενώ οι δανειζόμενες χώρες από την άλλη απείχαν πολύ από μία τέτοιου είδους οργάνωση και συντονισμό των συμφερόντων τους.

⁶⁴ Ocampo, J. (2012), «The Latin American Debt Crises in Historical Perspective», Paper prepared for the International Economic Association Project on “Debt Crises and Resolution”.

⁶⁵ Cline, W. (1983). *International Debt and the Stability of the World Economy*, Washington: Institute for International Economics, σσ.74-5

B. Σχέδιο Baker

Η δεύτερη φάση της διαχείρισης της κρίσης περιλάμβανε τα σχέδια του τότε αμερικανού Υπουργού Οικονομικών James Baker. Το πρώτο σχέδιο της περιόδου 1985 με 1988, προέβλεπε την επέκταση δανεισμού σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, σε μία ομάδα χωρών που αντιμετώπιζαν το μεγαλύτερο πρόβλημα χρέους, με την προϋπόθεση ότι οι αποδέκτες θα εφαρμόζαν τα απαραίτητα μέτρα διαρθρωτικής προσαρμογής που συνόδευαν τον δανεισμό, προϋποθέσεις όμως ήπιου χαρακτήρα (soft conditionality). Η επέκταση της χρηματοδότησης, θα περιόριζε το κόστος των μεταρρυθμίσεων αυτών. Η πρωτοτυπία του σχεδίου ήταν ότι έθεσε την Παγκόσμια Τράπεζα για πρώτη φορά στην ανάληψη ρόλου διαχειριστή της κρίσης⁶⁶. Ωστόσο, όσον αφορά τη βασική του λογική, επρόκειτο για ένα σχέδιο βασισμένο στην προηγούμενη αντίληψη, το οποίο δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την κρίση, ενώ πολλά από τα μέτρα που προέβλεπε είχαν εθελοντικό χαρακτήρα.

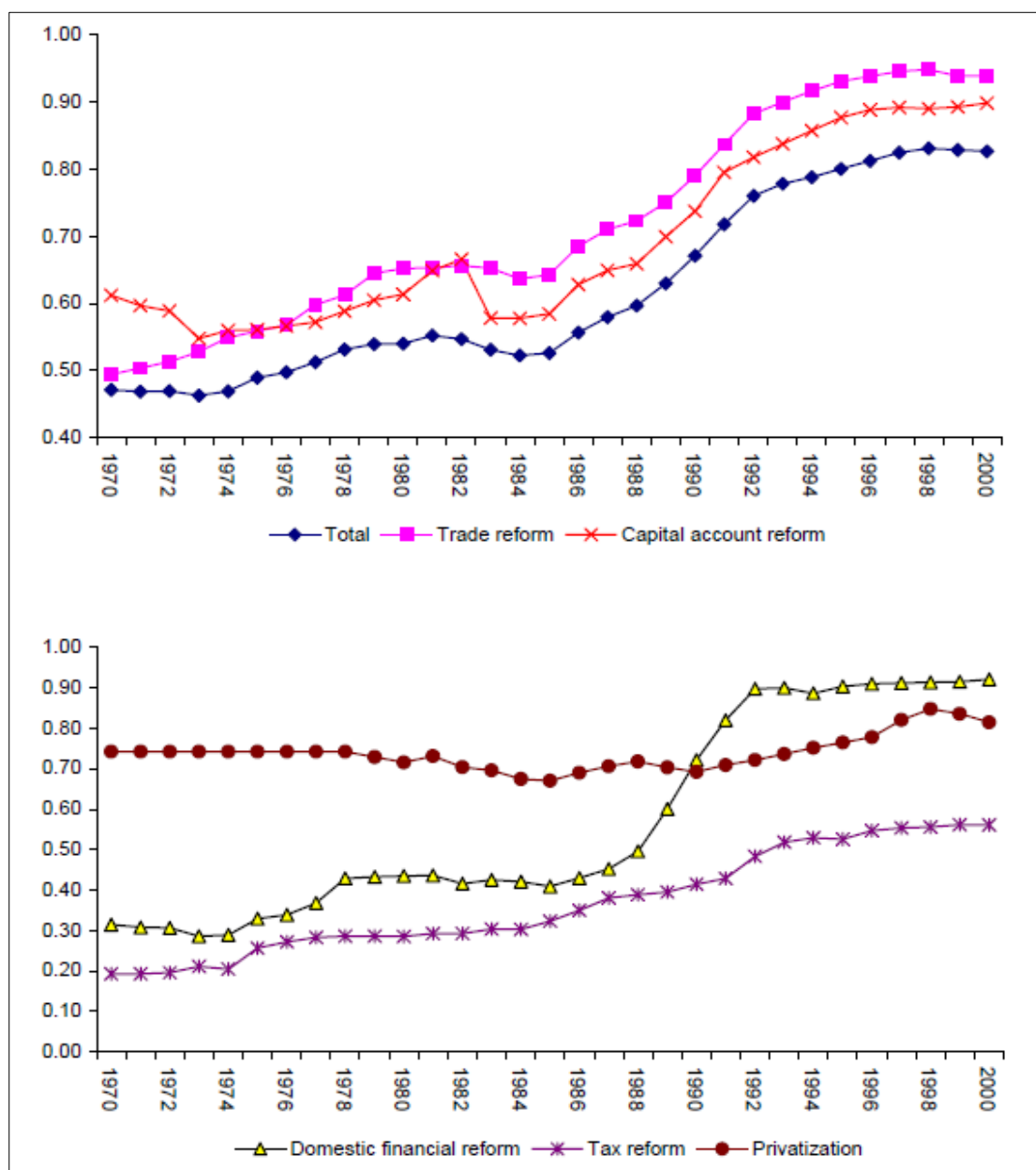
Γ. Σχέδιο Brandy

Στο τρίτο στάδιο της κρίσης, ήταν πια εμφανές ότι έπρεπε να αντιμετωπιστεί μία κρίση αφερεγγυότητας και όχι ρευστότητας. Ο νέος αμερικανός Υπουργός Οικονομικών Nicholas Brandy το 1989 καθιστά σαφές πως είναι απαραίτητη η μείωση του χρέους, εφόσον οι υπερχρεωμένες οικονομίες δεν ήταν σε θέση να το αποπληρώσουν, εισάγοντας για πρώτη φορά την μείωση του χρέους ως πολιτική για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών.

Οι πολιτικές διαρθρωτικής προσαρμογής που ξεκίνησαν από τα σχέδια Baker, βασίζονταν στη λογική πως η αφερεγγυότητα μπορεί να ξεπεραστεί μόνο με την προώθηση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης, κάτι που απαιτούσε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα ενσωμάτωσαν τις πολιτικές αυτές στους όρους των χορηγούμενων δανείων τους στις μετέπειτα δεκαετίες. Όπως είδαμε ήδη, η Συναίνεση της Washington στην πρώτη της μορφή αφορούσε ακριβώς τις μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν τη συγκεκριμένη περίοδο στη συγκεκριμένη περιοχή, στοχεύοντας πρωτίστως στο άνοιγμα των οικονομιών και στην ώθηση του ιδιωτικού τομέα ως μέρος της νέας αναπτυξιακής στρατηγικής.

⁶⁶ Krugman, P. (1994). «LDC Debt Policy», στο Feldstein, M. (επιμ.), *American Economic Policy in the 1980's*, Chicago: University of Chicago Press, σ. 697-8.

Στο πρώτο μέρος του Διαγράμματος 3.4 έχουμε μία γενική οπτική της πορείας της διαδικασίας των μεταρρυθμίσεων η οποία είχε ήδη ξεκινήσει σε αρκετά ήπια μορφή από το 1970 με τις πρώτες κρίσεις του ισοζυγίου πληρωμών, αλλά όπως φαίνεται από το δεύτερο μέρος του ίδιου Διαγράμματος, εντατικοποιήθηκε σοβαρά στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980, φτάνοντας στο υψηλότερο σημείο κατά το τέλος της δεκαετίας του 1990.

Διάγραμμα 3.4 : Δείκτης διαθροτικών προσαρμογών στη Λατινική Αμερική

Πηγή: ECLAC

Έχοντας ήδη εξετάσει τη βασική λογική των μεταρρυθμίσεων αυτών στο πρώτο μέρος της εργασίας, είναι χρήσιμο να προχωρήσουμε στη σκιαγράφηση αφενός της έκτασης που έλαβαν, της ομοιομορφίας εφαρμογής στην περιοχή καθώς και των αποτελεσμάτων τους σε όρους των μακροοικονομικών επιδόσεων της περιοχής.

Αναφορικά με την κατανομή τους στις χώρες, μπορούμε να πούμε ότι ήταν διαφοροποιημένη. Γενικά διακρίνονται δύο βασικές ομάδες χωρών⁶⁷, με βάση τον τρόπο με τον οποίο εφάρμοσαν τις μεταρρυθμίσεις αυτές. Η πρώτη, περιλαμβάνει την ομάδα χωρών που τις εφάρμοσε με επιθετικό τρόπο, στην οποία συγκαταλέγονται η Αργεντινή, η Βολιβία, η Χιλή και το Περού, ενώ η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει εκείνες τις χώρες που εφάρμοσαν με προσεκτικότερο τρόπο τις μεταρρυθμίσεις αυτές, και αποτελείται από τη Βραζιλία, την Κολομβία, το Μεξικό, την Κόστα Ρίκα και την Τζαμάικα. Η πρώτη ομάδα πραγματοποίησε τις μεταρρυθμίσεις σε πολύ σύντομο χρονικά διάστημα, ενώ η δεύτερη προέβη περισσότερο σταδιακά τόσο από άποψη χρόνου όσο και τομέων προς μεταρρύθμιση.

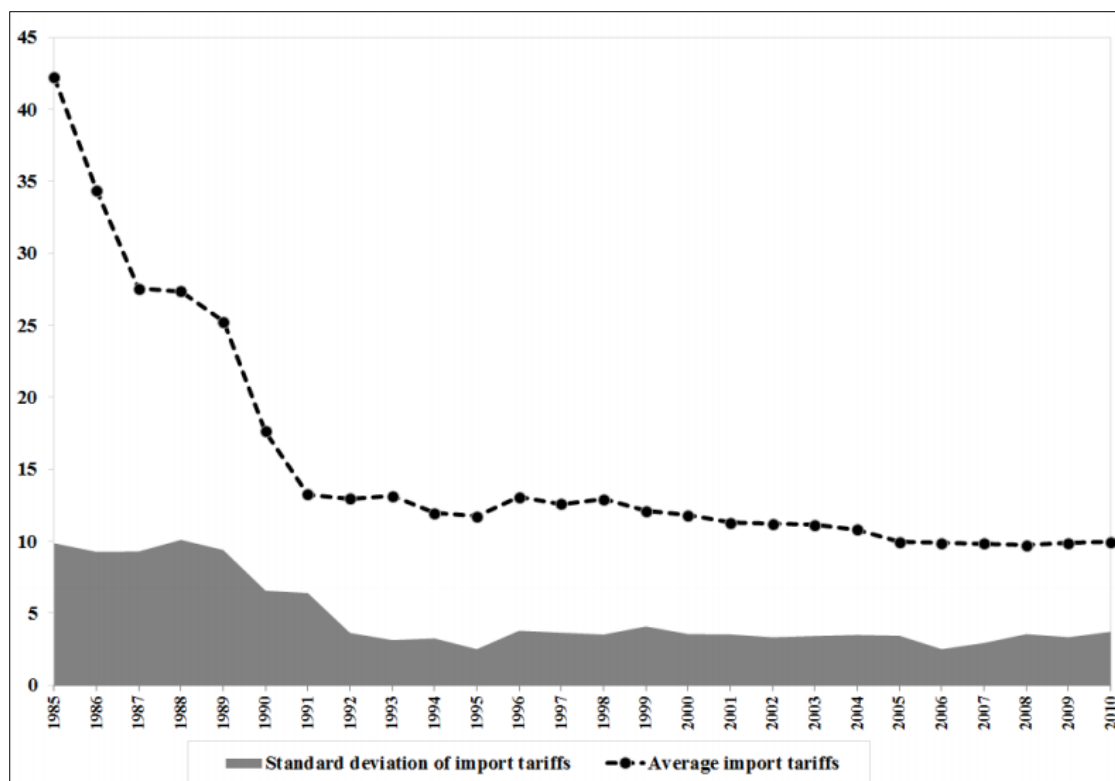
3.3 Βασικά Σημεία Μεταρρυθμίσεων

3.3.1 Απελευθέρωση Εμπορίου

Στο Διάγραμμα 3.5, μπορούμε να παρατηρήσουμε τη συνολική μείωση των δασμολογικών μέτρων που αφορούσαν τις εισαγωγές που ακολούθησαν σχεδόν όλες οι χώρες της περιοχής. Όπως παρατηρούμε, η μείωση της τάξης του 38% των εμπορικών φραγμών σε βάθος χρόνου μίας δεκαετίας είναι αρκετά δραστική, αλλάζοντας εντελώς το εμπορικό καθεστώς της εποχής της εκβιομηχάνισης μέσω υποκατάστασης των εισαγωγών. Μετά τη παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, η Αργεντινή χρησιμοποίησε προστατευτικούς μηχανισμούς για τις εισαγωγές, οι οποίοι αφορούσαν από 1,2 % των εισαγωγών το 2006 σε 2.9% το 2009. Η Βενεζουέλα επίσης χρησιμοποίησε ποσοτικούς φραγμούς στις εισαγωγές κυρίως από

⁶⁷ Stallings, B. και Peres, W. (2000). *Growth, Employment, and Equity: The Impact of the Economic Reforms in Latin America and the Caribbean*, ECLAC

την Κολομβία μεταξύ 2002 – 2004, και 2008 – 2010⁶⁸. Το επόμενο Διάγραμμα 3.6, δείχνει τη μείωση των δασμολογικών φραγμών ανά χώρα εφαρμογής. Η εντυπωσιακή διαφορά της κατάστασης των δασμών του 1986 από το 1999 ενισχύει το βάθος της μεταμόρφωσης του εμπορικού συστήματος. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι μόνο δύο από τις χώρες αυτές διατηρούν δασμούς πάνω από 15%. Τέλος από το Διάγραμμα 3.7 παρατηρούμε πως την μεγαλύτερη και κατακόρυφη άρση δασμών την υπέστη ο βιομηχανικός τομέας στις περισσότερες χώρες, ακολουθούμενος από τον πρωτογενή.

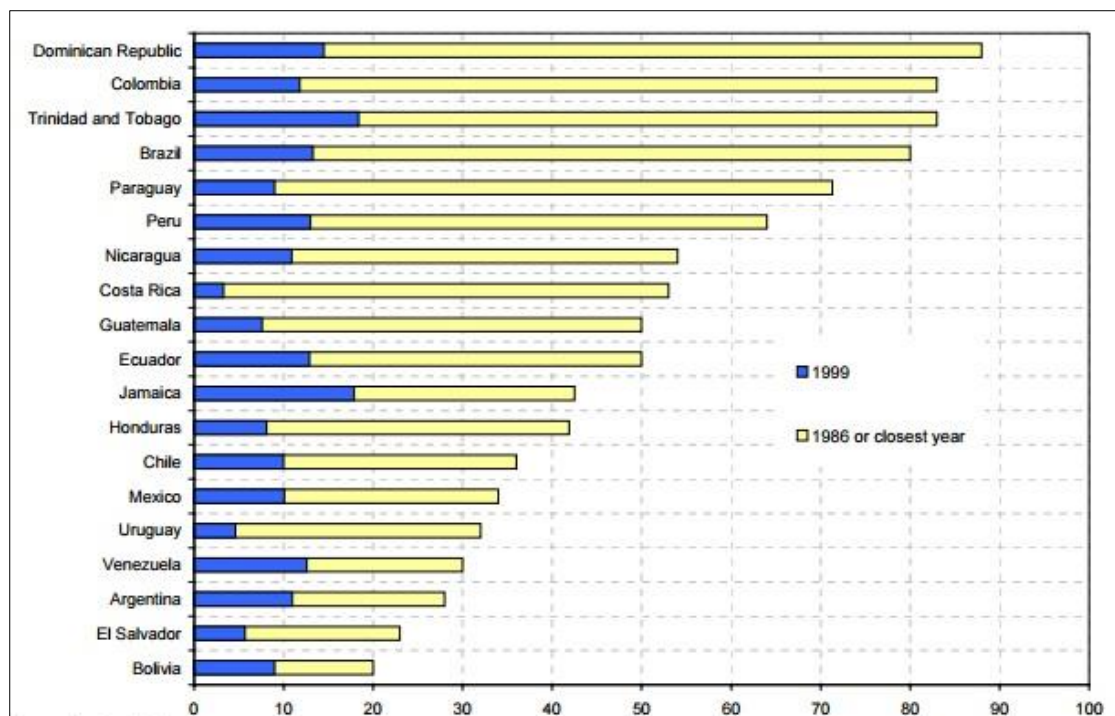

Διάγραμμα 3.5: Λατινική Αμερική, Φιλελευθεροποίηση Δασμών στις Εισαγωγές 1985-2010

Σημείωση: Average of 12 countries περιλαμβάνει: Αργεντινή, Βολιβία, Βραζιλία, Χιλή, Κολομβία, Κόστα Ρίκα, Γουατεμάλα, Μεξικό,

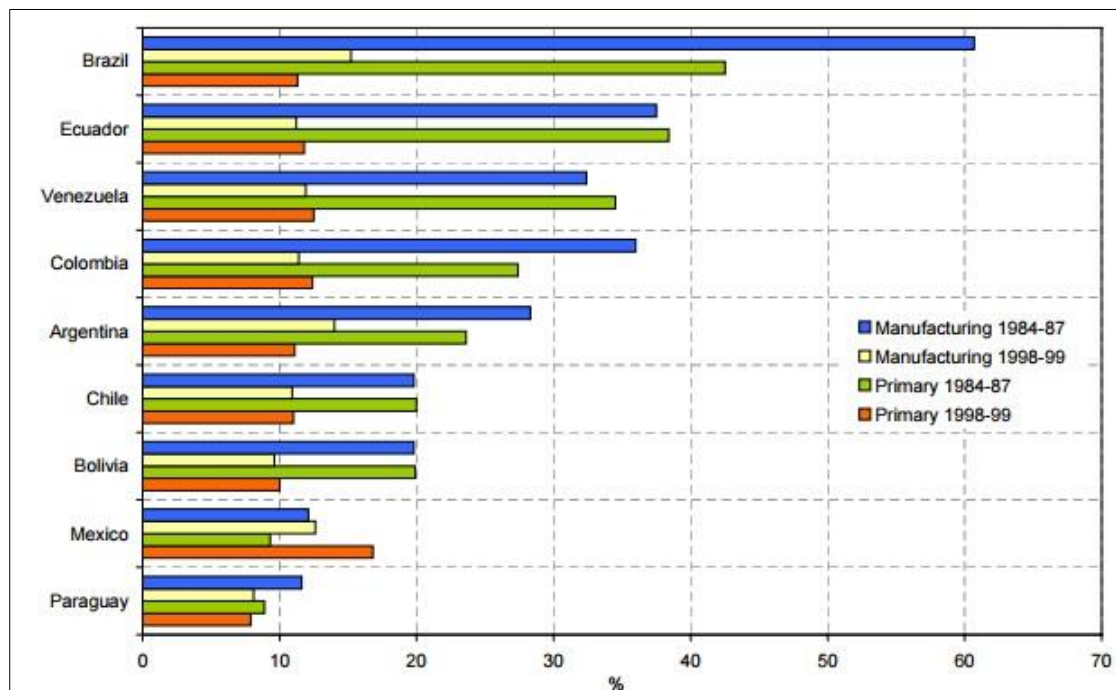
Πηγή: Lora, E. (2012)

⁶⁸ Lora, E. (2012). «Structural Reforms in Latin America: What Has Been Reformed and How to Measure It (Updated Version)», Inter-American Development Bank Working Series No. IDB-WP-346, σσ. 4

Διάγραμμα 3.6: Μείωση Δασμών ανά Χώρα

Πηγή: Lora, E. (2001)

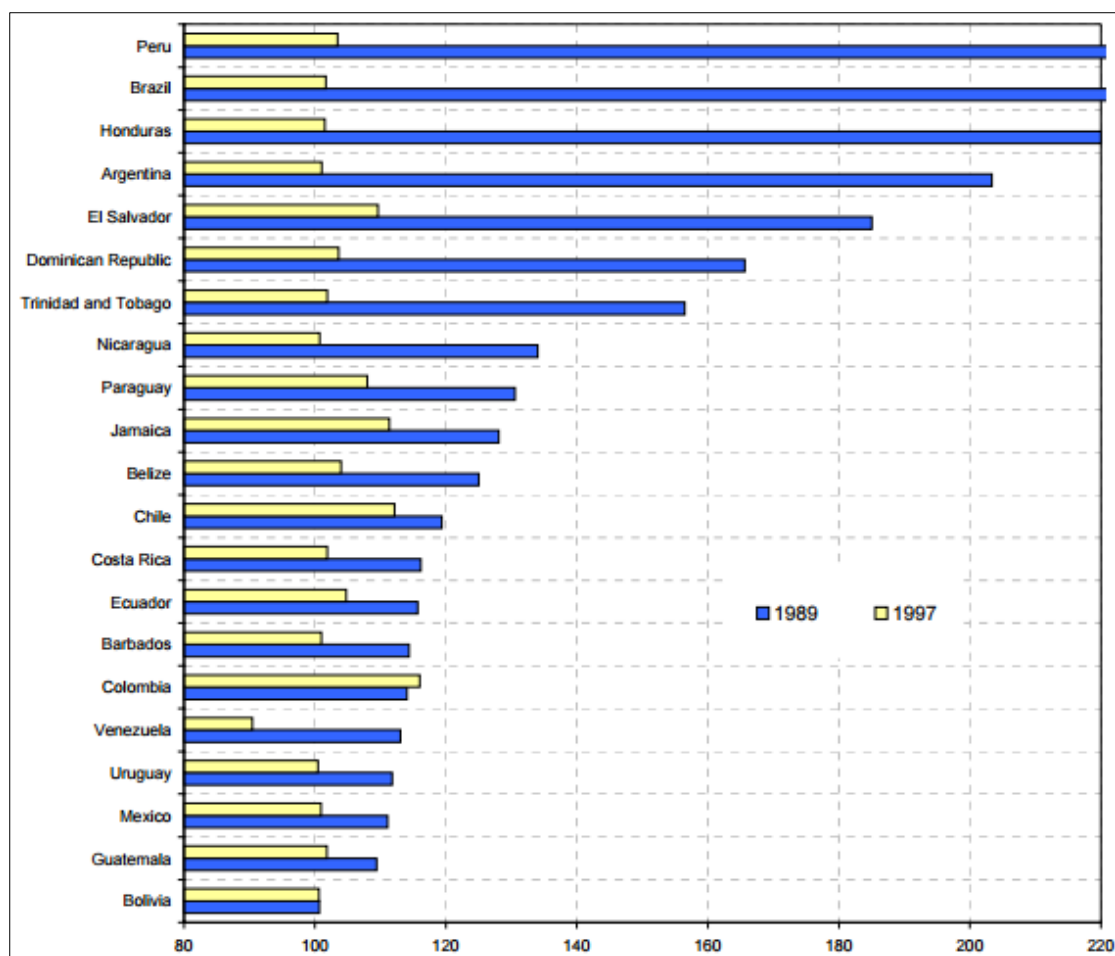

Διάγραμμα 3.7: Δασμολογικές Δομές ανά τύπο Αγαθού

Πηγή: World Development Indicators (2000) και Directory of Import Regimes (1994), στο Lora, E. (2001)

3.3.2 Συναλλαγματική Ισοτιμία

Η φιλελευθεροποίηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών ήταν ένα επίσης μεγάλο κεφάλαιο της διαδικασίας μεταρρυθμίσεων. Η ρύθμιση των συναλλαγματικών ισοτιμιών χρησιμοποιήθηκε από το προηγούμενο σύστημα για να στηρίξει την υποκατάσταση εισαγωγών μέσα από πολλαπλά καθεστώτα ρύθμισής τους, λειτουργώντας σαν μία ακόμα μορφή εμπορικού περιορισμού εισαγωγών ορισμένων προϊόντων. Στο Διάγραμμα 3.8, παρατηρούμε ότι σε χώρες όπως το Περού, η Βραζιλία και η Ονδούρα, η διαφορά μεταξύ της ελεύθερης ή μαύρης αγοράς και της επίσημης ξεπερνούσε ακόμα και το 100%. Οι δημοσιονομικές και νομισματικές σταθεροποιητικές πολιτικές που ακολουθήθηκαν κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων συνέβαλαν στη μείωση των διαφορών αυτών καθώς και των premium συναλλαγματικών ισοτιμιών.

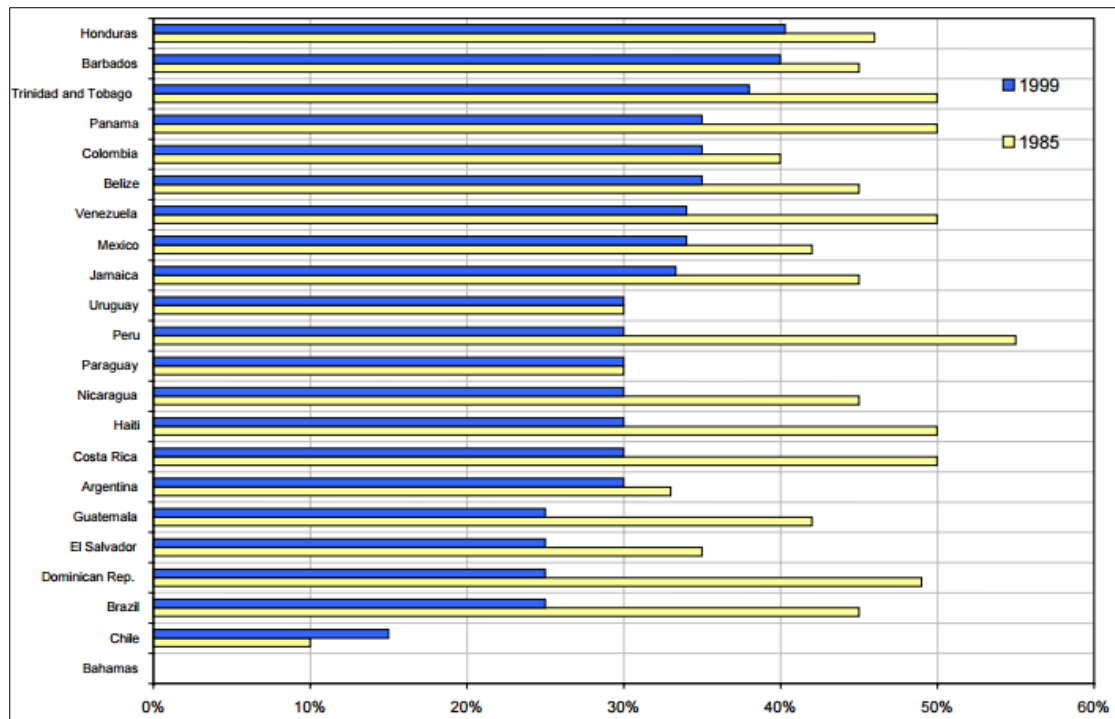
Διάγραμμα 3.8: Premium Συναλλαγματικών Ισοτιμιών 1988 vs. 1997

*Το Premium της συναλλαγματικής ισοτιμίας εκφράζει την σχετική αξία του δολαρίου των ΗΠΑ στην ελεύθερη ή μαύρη αγορά (η αξία στην επίσημη αγοράς ισούται με 100)

Πηγή: Lora, E. (2001)

3.3.3 Φορολογική Μεταρρύθμιση

Αναφορικά με τη φορολογική μεταρρύθμιση, εκφράστηκε μεταξύ άλλων από τη μείωση των φόρων στα κέρδη των εταιριών προς την κατεύθυνση ενίσχυσης των κινήτρων. Με την εξαίρεση της Ονδούρας και των Μπαρμπέντος, παρατηρούμε ότι κατά μέσο όρο τα επίπεδα της φορολογίας αυτής διατηρούνται στο 30%, ποσοστό που αφορούσε τις χώρες με τον μικρότερο τέτοιο συντελεστή κατά την περίοδο ως το 1985 (Διάγραμμα 3.9).

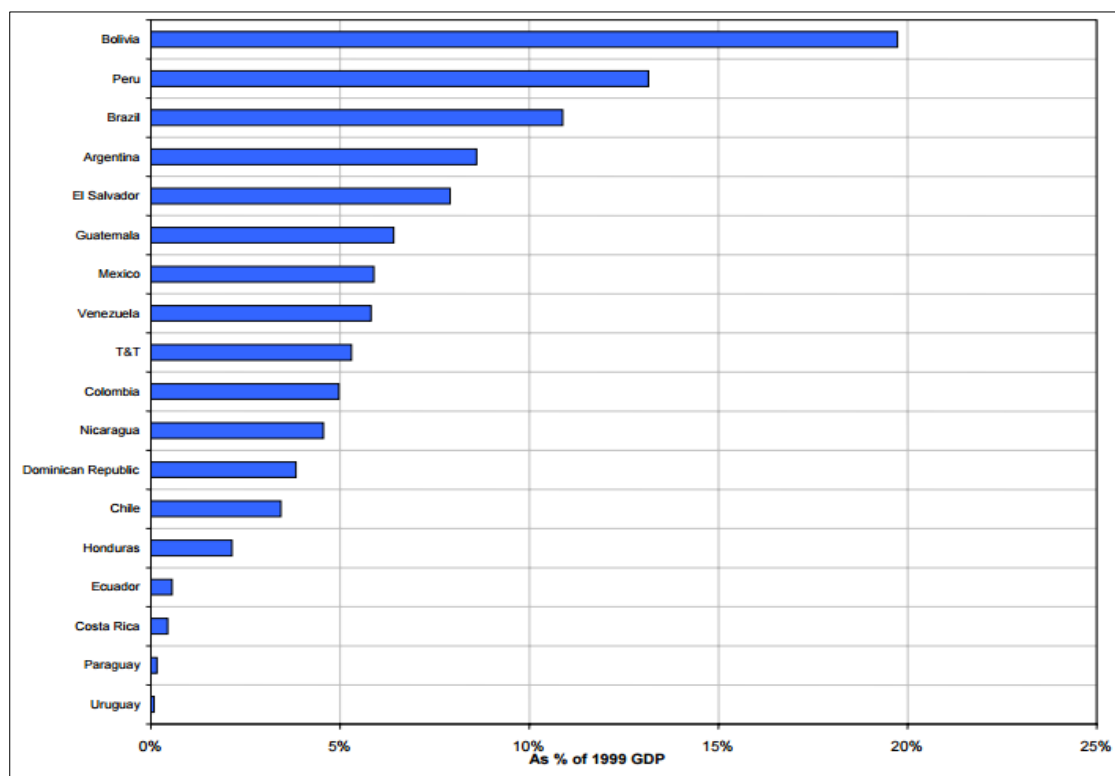
Διάγραμμα 3.9: Μέγιστος Φορολογικός Συντελεστής, Εταιρικού Φόρου Εισοδήματος

Πηγή: Lora, E. (2001)

3.3.4 Ιδιωτικοποιήσεις

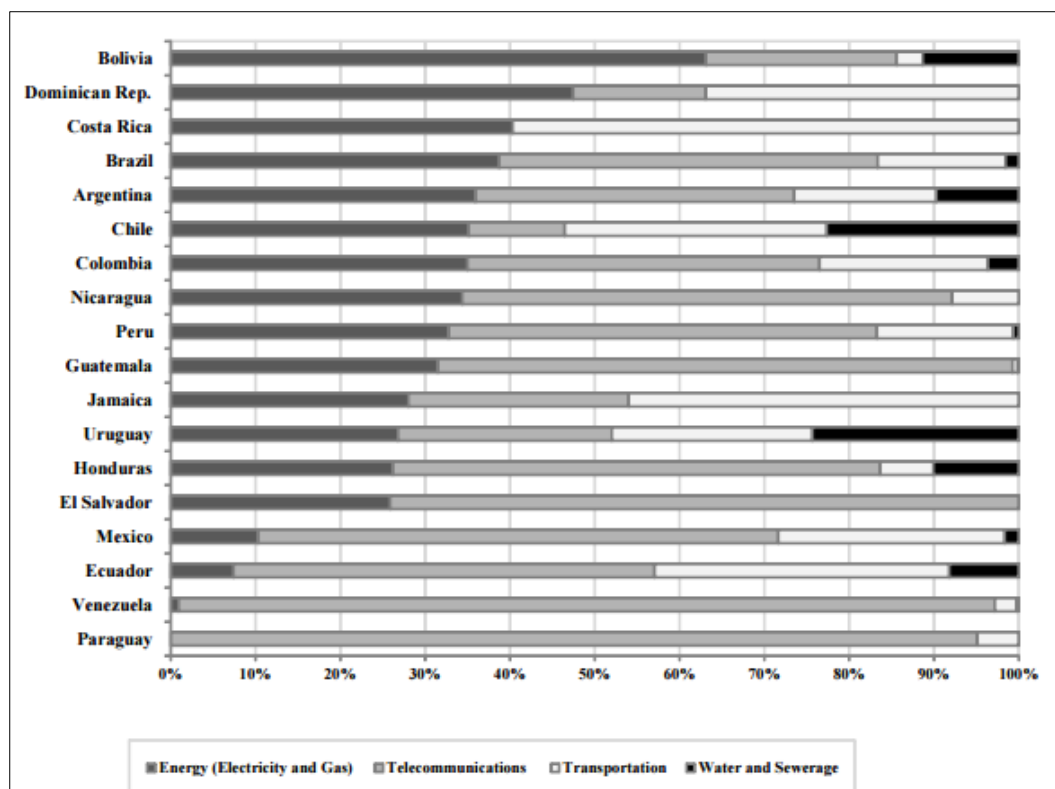
Ο τομέας των ιδιωτικοποιήσεων παρουσιάζει κάποια πολύ ενδιαφέροντα σημεία. Καταρχήν, από την εικόνα των συνολικών ιδιωτικοποιήσεων, συναντάμε χώρες όπως η Βολιβία στην οποία η αξία τους έφτασε να αγγίζει το 20% του ΑΕΠ, ενώ την ίδια στιγμή στην Ουρουγουάη το ποσοστό αυτό ήταν μηδενικό (Διάγραμμα 3.10). Επιπλέον, αναφορικά με τη σύστασή τους, δεν είναι ομοιόμορφα κατανεμημένες, καθώς διαφορετικές χώρες έδωσαν διαφορετικές προτεραιότητες (Διάγραμμα 3.11). Επιπλέον, η Βολιβία και η Χιλή έκαναν τις περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις αναλογικά με το μέγεθός των οικονομιών τους. Συμπερασματικά λοιπόν, παρατηρούμε ότι οι ιδιωτικοποιήσεις έγιναν με έναν αρκετά διαφοροποιημένο τρόπο εντός της περιοχής.

Ωστόσο από το 2000 και έπειτα, μαζί με τις ιδιωτικοποιήσεις συμβαίνουν και εθνικοποιήσεις εταιριών. Στη Βολιβία επί παραδείγματι, η κυβέρνηση Μοράλες εθνικοποίησε της εταιρίες πετρελαίου και φυσικού αερίου τον Μάιο του 2006. Στην Αργεντινή οι εθνικοποιήσεις αφορούσαν κυρίως τομείς ενέργειας και επικοινωνιών, ενώ στη Βενεζουέλα αφορούσαν σχεδόν αποκλειστικά τον τομέα των επικοινωνιών.

Διάγραμμα 3.10: Ιδιωτικοποιήσεις: Σωρευτική Αξία, 1988-1999 ως % του ΑΕΠ

Πηγή: Lora, E. (2001)

Διάγραμμα 3.11: Σύνθεση Ιδιωτικοποιήσεων ανά Τομέα 1990-2009

Πηγή: Lora, E.(2012)

	Εθνικοποιημένη Επιχείρηση	Έτος Εθνικοποίησης	Εκτιμώμενη Αξία Εθνικοποίησης (εκατ. \$USD)	Εκτιμώμενη Αξία Εθνικοποίησης (ποσοστό επί του ΑΕΠ)
Αργεντινή	Aguas Argentinas Aerolíneas Argentinas	2006	300	0,14%
		2009	438	0,14%
Βολιβία	Aguas del Illimani	2007	15,1	0,11%
	ENTEL (Eurotelecom)	2008	100,0	0,60%
	Corani (Ecoenergy)	2010	18,5	0,09%
	Guaracachi (Rurelec PLC)	2010	142,3	0,72%
	Valle Hermoso (Bolivia Generating Group)	2010	14,2	0,07%
	Empresa de Luz y Fuerza Eléctrica de Cochabamba	2010	32,0	0,16%
Βενεζουέλα	CANTV	2007	1300	0,57%
	Electricidad de Caracas	2007	740	0,32%
	Seneca Compañía Eléctrica (CMS Energy)	2007	106	0,05%

Πίνακας 3.1: Εθνικοποιήσεις 2006-2010

Υποδομές: Ενέργειας, Ύδρευσης, Δικτύων Αποχέτευσης, Τηλεπικοινωνίες, Μετακινήσεις

Πηγή: Lora (2012)

3.3.5 Χρηματοοικονομική Φιλελευθεροποίηση

Οι κύριοι στόχοι των μεταρρυθμίσεων του χρηματοοικονομικού τομέα ήταν η φιλελευθεροποίηση των συναλλαγών των χρηματοπιστωτικών διαμεσολαβητών και η ενίσχυση προληπτικής ρύθμισης και επίβλεψης. Η φιλελευθεροποίηση αφορούσε τη μείωση των υποχρεωτικών ελάχιστων αποθεματικών, την εξάλειψη ελέγχων στα επιτόκια, των υποχρεωτικών επενδύσεων και των κατευθυνόμενων πιστωτικών μηχανισμών.

Όπως παρατηρούμε από τον Πίνακα 3.2, οι περισσότερες χώρες είχαν προχωρήσει σε φιλελευθεροποίηση των επιτοκίων τους ήδη ως το 1990, και όλες εκτός δύο εξαιρέσεων το έπραξαν ως το 1995. Αυτό που παρατηρούμε όμως είναι η διαφοροποιημένη εφαρμογή της κρατικής παρέμβασης σε αρκετές πτυχές του χρηματοοικονομικού συστήματος, όπως εφαρμόζεται στην Κολομβία και στο Εκουαδόρ σε σχέση με την παντελή απουσία στην Αργεντινή, στους κάτωθι τομείς:

	Year of widespread liberalization of interest rates	Authorities have intervened in the following aspects of financial contracts						Obligatory investments other than reserve requirement	Minimum proportion of mandated lending
		Currency in which loans are denominated	Period of loans	Arrangement for repayment of principal	Arrangement for interest payment	Maximum level of lending interest rate	Max. Interest rate for delinquent loan repayment		
Argentina	1989								
Belize	1995	Yes							
Bolivia	1990				Yes				
Brazil	1989	Yes	Yes			Yes	Yes		Yes
Chile	1985				Yes	Yes			
Colombia	1992		Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Costa Rica	1995		Yes				Yes		
Dominican Rep.	1999								
Ecuador	1994		Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	
El Salvador	1990		Yes		Yes		Yes	Yes	
Guatemala	1995	Yes	Yes	Yes				Yes	
Honduras	1990		Yes		Yes	Yes	Yes		
Jamaica	1998								
Mexico	1988		Yes	Yes	Yes			Yes	Yes
Nicaragua	1990				Yes			Yes	
Panama	Before 1985				Yes	Yes			
Paraguay	1990					Yes			
Peru	1991				Yes	Yes	Yes		
Trin. Tobago	Before 1985								Yes
Uruguay	1985			Yes	Yes				
Venezuela	1989		Yes		Yes	Yes		Yes	Yes

Πίνακας 3.2: Ελευθερία Χρηματοοικονομικών Συμβολαίων

Πηγή: Lora, E. (2001)

3.4 Αποτίμηση Μεταρρυθμίσεων

Η υιοθέτηση των μεταρρυθμίσεων από την Λατινική Αμερική είχε σαν αποτέλεσμα την ριζική φιλελευθεροποίηση των οικονομικών συστημάτων που μέχρι τότε ακολουθούσαν μία εντελώς διαφορετική λογική προστατευτισμού. Ενώ αρχικά είχαν αποσπάσει καλές κριτικές από τους διεθνείς οργανισμούς, έγινε γρήγορα αντιληπτό επρόκειτο για μία μάλλον βιαστική αποτίμηση. Η δεκαετία του 1980, που έμεινε γνωστή ως η «χαμένη δεκαετία», και η περίοδος 1998 με 2002, γνωστή και ως «νέα χαμένη μισή-δεκαετία», σηματοδεύτηκαν από συνεχείς αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η αποτίμηση των μεταρρυθμίσεων σίγουρα δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθώς τα θετικά στοιχεία επισκιάζονταν πολλές φορές από τις αρνητικές επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων αυτών.

Ξεκινώντας από τα οφέλη που η διαδικασία αυτή προσέφερε στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, η σημαντικότερη ίσως επιτυχία της αφορούσε στον αποτελεσματικό έλεγχο του πληθωρισμού και των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού, ένα πολύ σημαντικό βήμα για την ανάπτυξη της περιοχής. Ο πληθωρισμός

κατόρθωσε να περιοριστεί σε σχετικά χαμηλά επίπεδα για την περιοχή, φαινόμενο ομοιογενές και μόνιμο, σε αντίθεση με το πληθωριστικό παρελθόν πολλών χωρών της.

Οι ελλειμματικοί προϋπολογισμοί επίσης μειώθηκαν σημαντικά, αν και παρατηρήθηκε αύξηση προς το τέλος της δεκαετίας του 1990, οφειλόμενης κατά κύριο λόγο στην αύξηση των κυβερνητικών δαπανών την ίδια περίοδο⁶⁹. Ωστόσο σε αντίθεση με τον πληθωρισμό, τα οφέλη δεν ήταν ομοιόμορφα κατανεμημένα στην περιοχή. Αυτό έγινε εμφανές από τις δημοσιονομικές κρίσεις που ξέσπασαν σε καθώς και από τα μεγάλα ελλείμματα του δημόσιου τομέα.

Θετικές εξελίξεις αφορούσαν επίσης την δυναμικότητα των εξαγωγών, των οποίων ο ρυθμός αυξήθηκε κατά τη δεκαετία του 1990, με πρωτοστάτη τη χώρα του Μεξικό η οποία κατείχε σχεδόν το 50% των συνολικών εξαγωγικών προϊόντων της περιοχής⁷⁰. Η άνοδος του εξαγωγικού τομέα οφείλεται επίσης στις κυριότερες διαδικασίες ολοκλήρωσης της περιοχής, την MERCOSUR και την Andean Community που είχε σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη του εμπορίου μεταξύ των χωρών του Νότου.

Οι αρνητικές επιπτώσεις των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων ωστόσο κατέστησαν σημαντικότερες επισκιάζοντας τις παραπάνω θετικές εξελίξεις. Η κατεξοχήν αρνητική εξέλιξη που υπονόμωσε τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων αυτών, ήταν οι χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης (Διάγραμμα 3), οι οποίοι παρά την μικρή περίοδο ανάκαμψης στις αρχές του '90 παρέμειναν σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από εκείνα της περιόδου της εκβιομηχάνισης μέσω υποκατάστασης των εισαγωγών. Ο ρόλος των μεταρρυθμίσεων ήταν ο πρωταγωνιστικός για πολλούς αναλυτές, καθώς οι κεφαλαιακές ροές διευκόλυναν τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, και αντιστρόφως⁷¹.

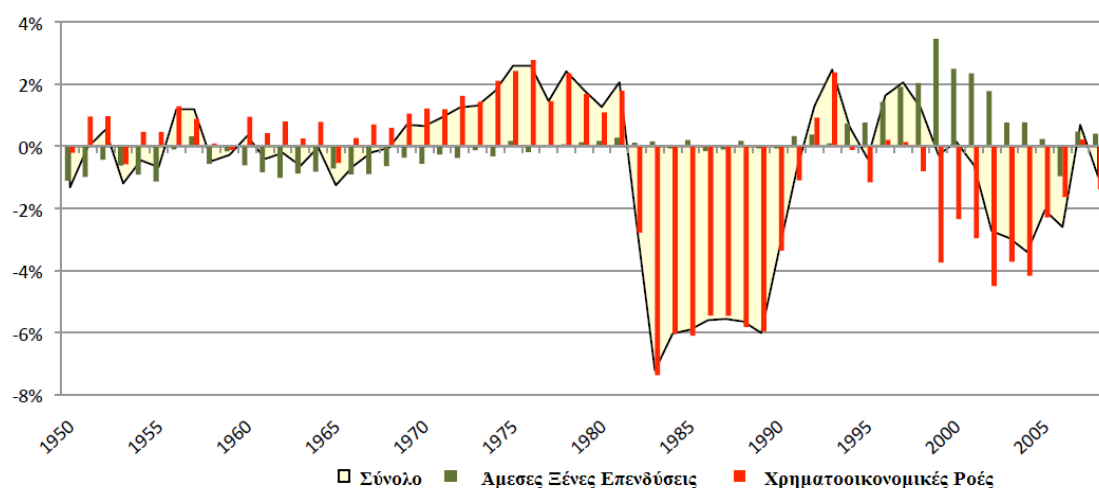
Η πρόσβαση στις εξωτερικές αγορές κεφαλαίου ανανεώθηκε απότομα στις αρχές τις δεκαετίας '90, οπότε και οι καθαρές μεταβιβάσεις πόρων οφείλονται κατά κύριο λόγο στην απότομη αύξηση των χρηματοοικονομικών ροών. Στα μέσα της δεκαετίας, του '90, το μέγεθός των καθαρών μεταβιβάσεων πόρων οφείλεται πλέον στις άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ), οι οποίες παίζουν καθοριστικό ρόλο στις αρχές

⁶⁹ Ocampo, J. (2004). "Lights and Shadows in Latin American Structural Reform". Paper prepared for the Conference on "Social and Economic Impacts on Liberalization and Globalization Effects on Labor Markets and Income Distribution, University of Toronto, Centre for International Studies.

⁷⁰ Ο.π. σσ. 14.

⁷¹ Ocampo, J. (2004). "Lights and Shadows in Latin American Structural Reform". Paper prepared for the Conference on "Social and Economic Impacts on Liberalization and Globalization Effects on Labor Markets and Income Distribution, University of Toronto, Centre for International Studies, σσ. 9.

του 2000 (Διάγραμμα 3.12). Απεικονίζεται λοιπόν εδώ η έκθεση των οικονομιών στις διακυμάνσεις των διεθνών κεφαλαιαγορών, οι οποίες έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στον αντίκτυπο που είχε η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση του 1997-8.

Διάγραμμα 3.12: Καθαρές Μεταφορές Πόρων

Πηγή: ECLAC, IMF database

Ένα άλλο σημείο, έχει να κάνει με τα εξαιρετικά υψηλά επίπεδα εισοδηματικής ανισότητας. Η εισοδηματική ανισότητα που παρατηρείται στην περιοχή είναι από τις υψηλότερες παγκοσμίως. Όπως παρατηρείται από τα δεδομένα του Πίνακα 3.3, επιδεινώθηκε στις περισσότερες χώρες κατά τη δεκαετία του 1990. Η Λατινική Αμερική έχει μακρά παράδοση στις ανισότητες, τόσο εισοδηματικές όσο και ιδιοκτησίας, κάτι που πιθανώς αντικατοπτρίζει μία λανθάνουσα ανισότητα στις ευκαιρίες εκπαίδευσης, εργασίας και ενασχόλησης με την πολιτική⁷².

⁷² Birdshall, N. και De la Torre, A. (2001). *Washington Contentious : Economic Policies for Social Equity in Latin America*, Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, σσ. 7.

	Population below the poverty line		GINI coefficient		Relative poverty c/		Private sector wage gap	
	c. 1990	c. 1999	c. 1990	c. 1999	c. 1990	c. 1999	c. 1990	c. 1999
Argentina a/	21.2	19.7	0.501	0.542	39.1	44.2	2.14	2.47
Bolivia a/	53.1	48.8	0.538	0.586	44.1	45.5	3.46	2.90
Brazil	48.0	37.5	0.627	0.640	53.9	54.8	6.58	5.46
Chile	38.6	20.6	0.554	0.559	46.5	46.4	4.05	4.87
Colombia	56.1	54.9	0.601	0.572	48.9	46.6	2.59	3.82
Costa Rica	26.2	20.3	0.438	0.473	31.6	36.1	2.46	2.53
Ecuador a/	62.1	63.6	0.461	0.521	33.8	42.0	2.85	3.72
El Salvador b/	54.2	49.8	0.507	0.518	38.4	40.6	3.79	3.60
Guatemala	69.1	60.5	0.582	0.582	47.9	49.5	3.79	4.45
Honduras	80.5	79.7	0.615	0.564	52.3	46.4	5.13	3.34
Mexico	47.8	46.9	0.536	0.539	43.5	43.1	2.19	3.32
Nicaragua	73.6	69.9	0.582	0.584	45.9	45.9	2.53	2.76
Panama	42.8	30.2	0.560	0.557	46.4	46.4	2.93	3.14
Paraguay a/	42.0	49.0	0.447	0.565	33.4	46.3	2.75	3.62
Uruguay a/	17.8	9.4	0.492	0.440	36.8	32.2	2.45	3.14
Venezuela	40.0	49.4	0.471	0.498	35.5	38.6	2.12	3.32

Πίνακας 3.3: Τάσεις στην φτώχεια και στην εισοδηματική ανισότητα

a/ Αστική περιοχή

b/ Αρχικό έτος: 1995

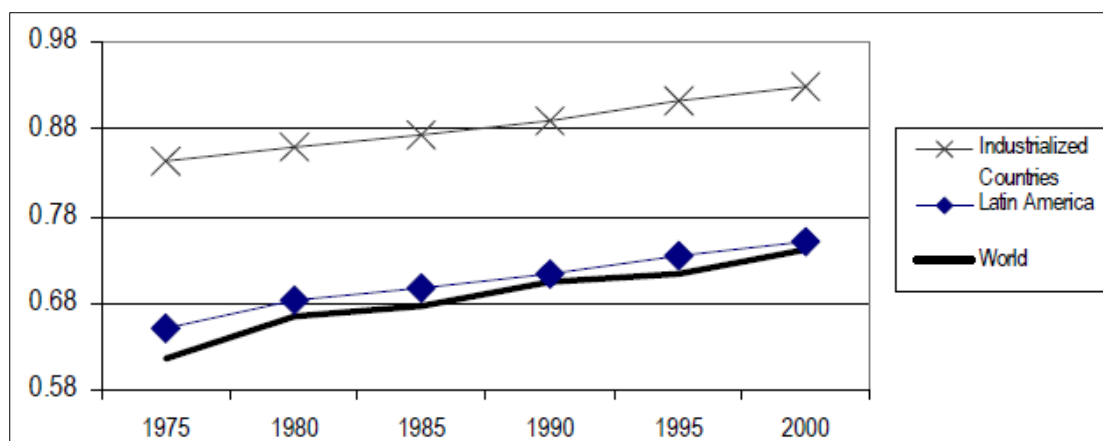
c/ Ποσοστό του πληθυσμού με κατά κεφαλήν εισόδημα κάτω του 50% του μέσου εισοδήματος

Πηγή: ECLAC

Όσον αφορά τη φτώχεια, παρά την μερική της άμβλυνση κατά τη δεκαετία 1990, ο πληθυσμός κάτω από τα όριά της παραμένει σε πιο αυξημένα επίπεδα απ' ό τι πριν το 1980. Η αποδυνάμωση των αγορών εργασίας προκάλεσε αύξηση της ανεργίας κατά τη δεκαετία του 1990 ενώ ταυτόχρονα η ποιότητα της εργασίας μειωνόταν⁷³ και η άτυπη ή μαύρη εργασία διευρυνόταν.

Επιπλέον, παρατηρώντας τον δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης (HDI) (Διάγραμμα 3.13), μπορούμε να συνάγουμε ότι καθ' όλη την διάρκεια των μεταρρυθμίσεων το κενό μεταξύ του HDI των ανεπτυγμένων χωρών παρέμενε στα ίδια επίπεδα.

⁷³ Αυτό οφειλόταν στο ότι αναπτύχθηκαν εκείνη την περίοδο οι τομείς εργασίας χαμηλής παραγωγικότητας.

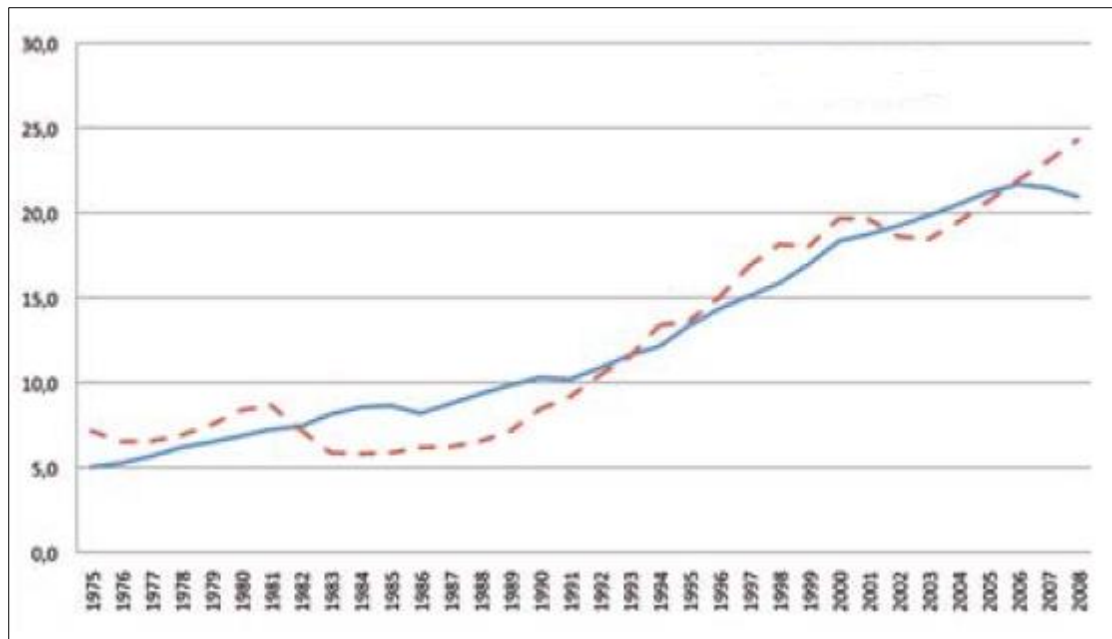
Διάγραμμα 3.13: Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης Μέσος

Πηγή: Human Development Reports, United Nations

3.5 Σύγχρονο Περιβάλλον

Από τη δεκαετία 2000 και έπειτα, η άνοδος αριστερών κυβερνήσεων στην περιοχή, οδήγησε σε μία διαφοροποιημένη προσέγγιση σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις και τη συνέχειά τους. Ωστόσο, παρά την ανάδυση αυτή, δεν παρατηρήθηκε κάποια σημαντική αλλαγή από τις ορθόδοξες μακροοικονομικές προσεγγίσεις και οι περισσότερες συνέχισαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν εξαιρέσεις, κυρίως όσον αφορά τη Βενεζουέλα, όπου παρατηρήθηκε η πιο επιθετική επαναφορά του ρόλου του κράτους ειδικά με τη μορφή κρατικοποιήσεων στους τομείς των υδρογονανθράκων, χωρίς βέβαια να αγγίζουν τα επίπεδα του προηγούμενου μοντέλου ανάπτυξης.

Η περιφερειακή ολοκλήρωση της περιοχής είναι ένας τομέας στον οποίο υπάρχει ευρεία συναίνεση και τον οποίο στηρίζουν σχεδόν όλες οι χώρες. Συνάδει άλλωστε και με την ίσως πιο επιτυχημένη έκβαση που είχαν οι μεταρρυθμίσεις, τουτέστιν την ώθηση του ανοίγματος του εμπορίου στο εξωτερικό. Η μόνη φορά που διακόπηκε η δυναμική των εξαγωγών είναι η περίοδος του 2008-9, παρ' όλα αυτά το εμπορικό άνοιγμα της Λατινικής Αμερικής δεν υπήρξε ποτέ πιο ανοικτό (Διάγραμμα 3.14).

Διάγραμμα 3.14: Λατινική Αμερική*, Εμπορικό Άνοιγμα (% του ΑΕΠ σε σταθερά δολάρια 2000)

Συνεχής Γραμμή= Εξαγωγές, Διακεκομμένη= Εισαγωγές

* Δεν υπολογίζεται η Βενεζουέλα

Πηγή: ECLAC historical series

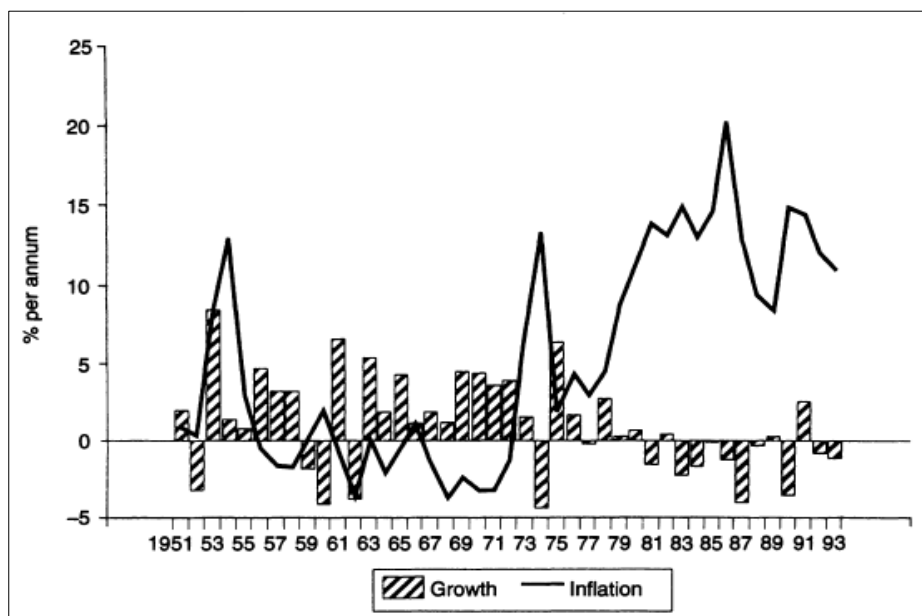
Αναφορικά με τον αντίκτυπο της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης του 2008, δεν επηρέασε την περιοχή σε βαθμό που επηρέασε τις ανεπτυγμένες οικονομίες. Η οικονομική άνθηση της αμέσως προηγούμενης περιόδου (2004-2008) ήταν από τα ανώτερα σημεία των επιχειρηματικών κύκλων, συγκρίσιμο με την προηγούμενη από τη δεκαετία του 1980 περίοδο, οφειλόμενο κυρίως στην άνοδο των εξαγωγών καθώς και στα υψηλά επίπεδα εμβασμάτων, ενώ παράλληλα ο εξωτερικός δανεισμός δεν αυξήθηκε σημαντικά⁷⁴. Με την ακολουθούμενη πτώση τους προκλήθηκε επιβράδυνση η οποία όμως δεν οδήγησε σε χρηματοπιστωτικές κρίσεις, σε αντίθεση με παρελθοντικές απότομες αυξήσεις κεφαλαιακών ροών προς την περιοχή.

⁷⁴ Bértola, L. και Ocampo, J. (2012). *The Economic Development of Latin America since Independence*, Oxford: Oxford University Press, κεφ.5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

4.1 Βασικές εξελίξεις της ελληνικής οικονομίας μέχρι την κρίση

Η περίοδος που ξεκινούσε από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 μέχρι τις αρχές του 1970 υπήρξε για την Ελλάδα μία περίοδος οικονομικής άνθησης, στην οποία συνδυάζονταν ένας ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ της τάξης του 7% με έναν ετήσιο ρυθμό πληθωρισμού 4%. Οι συνδυαστικές αυτές επιδόσεις ήταν από τις καλύτερες μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ⁷⁵. Όπως γίνεται αντιληπτό από το Διάγραμμα 4.1, η ελληνική «χρυσή εποχή» συμβάδιζε με την γενικότερη οικονομική άνθηση εκείνων των δεκαετιών τόσο στον ανεπτυγμένο, όσο και στον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο, όπως στη Λατινική Αμερική. Το τέλος της εποχής αυτής το 1973 δεν ήταν διόλου αίσιο, δεδομένης της εκτίναξης του πληθωρισμού η οποία διατηρήθηκε έκτοτε, καθώς και της πτώσης της παραγωγικότητας.

Διάγραμμα 4.1: Σχέση ανάπτυξης και πληθωρισμού μεταξύ Ελλάδας και ΟΟΣΑ, 1951-1993

Πηγή: Alogoskoufis, (1995)

⁷⁵ Alogoskoufis, G. (1994). "The Two Faces of Janus: Institutions, Policy Regimes and Macroeconomic Performance in Greece" στο *Economic Policy*, Vol. 10, No 20, σ. 147-192.

Η κάμψη αυτή σχετίζεται άμεσα με την αλλαγή του συστήματος τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Στο πρώτο επίπεδο, ήταν η περίοδος αλλαγής του δικτατορικού πολιτεύματος και της μετάβασης στη δημοκρατία, συνδυασμένης με τη μετάβαση σε ένα περισσότερο παρεμβατικό στην οικονομία κράτος. Σε εξωτερικό επίπεδο, ήταν η περίοδος μετάβασης από το σύστημα Bretton Woods στο σύστημα κυμαινόμενων ισοτιμιών, καθώς και η περίοδος των πετρελαϊκών κρίσεων.

Το ελληνικό οικονομικό σύστημα πριν το έτος αναφοράς (1973-4), ήταν βασισμένο αφενός σε μηχανισμούς που εγγυούνταν υψηλές αποδόσεις στη συσσώρευση κεφαλαίου, περιουσιακά δικαιώματα προστατευμένα νομικά. Αφετέρου, το σταθερό νομισματικό καθεστώς λόγω της συμμετοχής της δραχμής στο Bretton Woods παρείχε σταθερούς και προβλέψιμους νομισματικούς όρους, οι οποίοι συνοδεύονταν από μία σχετική δημοσιονομική πειθαρχία⁷⁶.

Μετά το 1974, το πολιτικό-οικονομικό σύστημα μετέβαλλε τους κανόνες και στις δύο αυτές σφαίρες. Το βασικό χαρακτηριστικό του νέου συστήματος της εποχής της μεταπολίτευσης ήταν ο ενεργός ρόλος του κράτους, υπό τη μορφή ελέγχων σε όλους σχεδόν τους βασικούς τομείς της οικονομίας. Αυτή η παράδοξη για την εποχή στροφή στις βάσεις του κεϋνσιανισμού ως απάντηση στην κρίση, συνέβη δίχως μία παράλληλη ανοικοδόμηση ενός κράτους ικανού να διαχειριστεί αποτελεσματικά τον παρεμβατικό αυτόν ρόλο.

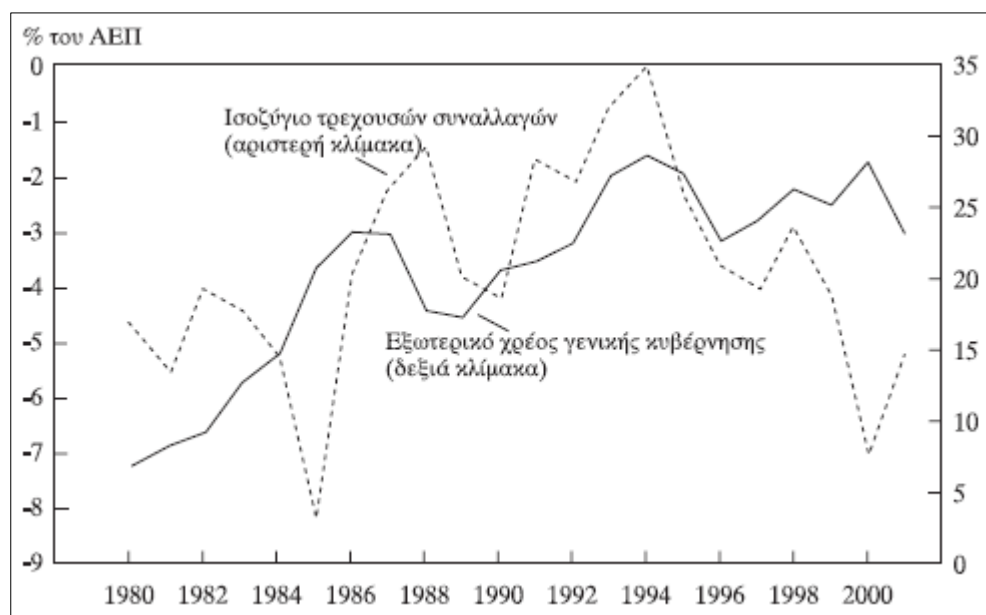
Από τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση και έκτοτε, ακολουθήθηκε μία χαλαρή μαρκοοικονομική πολιτική, η οποία όμως χαρακτηριζόταν από αστάθεια, λόγω της αυξημένης της σύνδεσης με τον πολιτικό κύκλο. Οι δανειακές απαιτήσεις του δημόσιου τομέα ως ποσοστό του ΑΕΠ, αυξήθηκαν κατά 6,5% το 1981 φθάνοντας σχεδόν στο 15%. Την ίδια στιγμή η αύξηση των δημόσιων δαπανών για τη χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους, ασκούσε πιέσεις στην Τράπεζα της Ελλάδος ώστε να ασκεί χαλαρή νομισματική πολιτική. Ενώ τα πραγματικά επιτόκια βρίσκονταν σε αρνητικά επίπεδα, τα νομισματικά και πιστωτικά μεγέθη αυξάνονταν συχνά με ρυθμό πάνω από 20%, ενώ η πιστωτική επέκταση προς τον ιδιωτικό τομέα περιοριζόταν σημαντικά⁷⁷.

Οι διαρθρωτικές αδυναμίες αποτελούσαν βασικό πρόβλημα για την ελληνική παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα. Η παραγωγικότητα των συντελεστών

⁷⁶ Ο.π. σσ. 152.

⁷⁷ Bryant, R., Γκαργκάνας, Ν. και Ταβλάς Γ. (επιμ.) (2002). *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος και The Brookings Institution

παραγωγής στην Ελλάδα ήταν αρνητική, ο βιομηχανικός τομέας αφορούσε φθίνοντες παραδοσιακούς κλάδους, ενώ οι αγορές εργασίας, προϊόντων καθώς και το χρηματοπιστωτικό σύστημα χαρακτηρίζονταν από δυσκαμψίες και ελέγχους⁷⁸. Η ενεργή παρουσία του κράτους στο τραπεζικό σύστημα, όπου υπήρχαν ποσοστά υποχρεωτικών επενδύσεων αλλά και στην υψηλή επιδότηση των κρατικών επιχειρήσεων έθεταν σοβαρά εμπόδια από την αποτελεσματική κατανομή πόρων, ενώ παράλληλα το πολύπλοκο και συχνά αδιαφανές σύστημα γραφειοκρατίας σε συνδυασμό με τα χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης των υποδομών υπονόμευαν την ανταγωνιστικότητα και τις ιδιωτικές επενδύσεις.

Διάγραμμα 4.2: Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και εξωτερικό χρέος γενικής κυβέρνησης

Μετά το 1995 τα στοιχεία για το εξωτερικό χρέος της κυβέρνησης δεν περιλαμβάνουν εγχώρια ομόλογα που κρατούνται από μη κατοίκους.

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

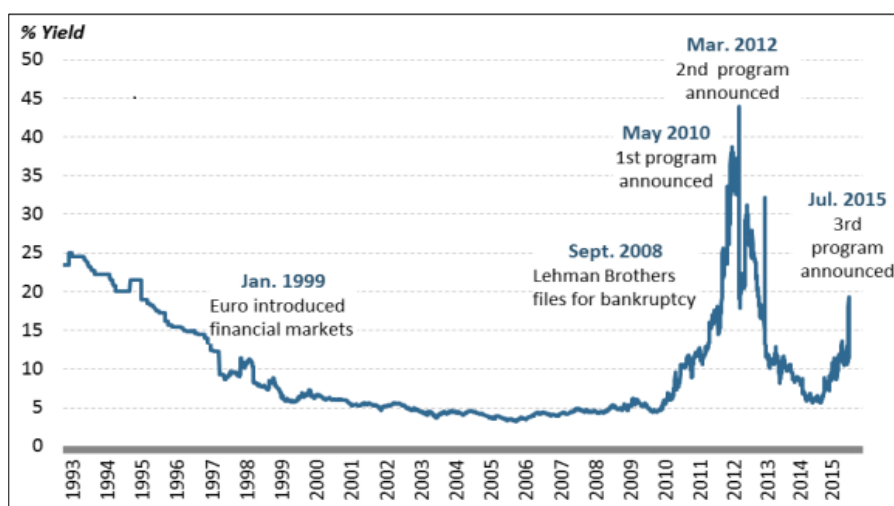
Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών επιδεινώθηκε σημαντικά στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1980, το οποίο προκάλεσε τη διόγκωση του εξωτερικού χρέους που αυξήθηκε κατακόρυφα ως ποσοστό επί του ΑΕΠ (Διάγραμμα 4.2). Το πρόγραμμα σταθερότητας του 1986-7 σχεδόν αντέστρεψε την παραπάνω εικόνα. Αφορούσε αυστηρή νομισματική πολιτική και μείωση των δανειακών αναγκών του δημοσίου. Ο πληθωρισμός υποχώρησε και το εξωτερικό χρέος μειώθηκε, ωστόσο η βελτίωση αυτή, παρά την μεγάλη σημασία της δεν κατόρθωσε

⁷⁸ Ο.π., σσ. 13.

να σταθεροποιηθεί (Διάγραμμα 4.2) παρουσιάζοντας ξανά επιδείνωση στα τέλη της δεκαετίας.

Τα προγράμματα σύγκλισης που υιοθετήθηκαν κατά την δεκαετία του 1990, κατόρθωσαν να επιτύχουν μακροοικονομική βελτίωση, η οποία βασίστηκε στην αυστηρή νομισματική πολιτική δίχως όμως να υποστηρίζεται από αντίστοιχη αύξηση της ανταγωνιστικότητάς της στις αγορές εργασίας οι οποίες παρέμεναν δύσκαμπτες, όσο και στις αγορές αγαθών και υπηρεσιών⁷⁹.

Κατά την δεκαετία 1990 και καθ' όλη τη διάρκεια μέχρι τη διεθνή χρηματοοικονομική κρίση του 2008, το κόστος δανεισμού της χώρας μειώθηκε κατακόρυφα κατά τη δεκαετία '90, και παρέμεινε σε σταθερά χαμηλά επίπεδα μέχρι και το 2010 (Διάγραμμα 4.3). Το φαινόμενο αυτό ήταν άμεση συνέπεια της βελτίωσης των προσδοκιών των επενδυτών για τις σταθεροποιητικές επιδράσεις που θα είχε αρχικά η ενταξιακή της προοπτική και στη συνέχεια η συμμετοχή της στην Ευρωζώνη. Διανύοντας μία περίοδο ευνοϊκή, κατά την οποία οι διαρθρωτικές αδυναμίες δεν απασχολούσαν τις διεθνείς αγορές, η αύξηση της εισροής κεφαλαίου τόνωσε ακόμα περισσότερο την εσωτερική κατανάλωση, ενώ το ΑΕΠ αυξανόταν κατά μέσο όρο 4% για την περίοδο 2000-2007, ρυθμός από τους μεγαλύτερους στην Ευρωζώνη. Την ίδια στιγμή, το δημόσιο χρέος αυξανόταν ραγδαία⁸⁰.

Διάγραμμα 4.3: Απόδοση 10ετών ελληνικών ομολόγων

Πηγή: Global Financial Data

⁷⁹ Arghyrou, M. (2015). «The Greek Crises and Financial Assistance Programmes: An evaluation», CESifo Working Paper No. 5591, σσ.4

⁸⁰ IMF, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13156.pdf>

Η αναπτυξιακή πολιτική της Ελλάδας, στηριζόταν σε ένα μη βιώσιμο μοντέλο καθοδηγούμενης από το κράτος ανάπτυξης. Το μοντέλο αυτό τροφοδοτούσαν λιγοστές εσωτερικές επενδύσεις, η υψηλή εσωτερική ζήτηση, ο μεγάλος δημόσιος τομέας και οι εισροές κεφαλαίου που είδαμε προηγουμένως. Η ευκαιρία που παρουσιάστηκε στην Ελλάδα από την πρόσβαση στις διεθνείς κεφαλαιαγορές ώστε να προωθήσει πρόγραμμα διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που θα αντιμετώπιζαν το βασικό και χρόνιο πρόβλημα του ελλείμματος ανταγωνιστικότητάς της έμεινε ανεκμετάλλευτη.

Μετά το ξέσπασμα της κρίσης στην Ελλάδα, στα τέλη του 2009, το δημόσιο χρέος έφτασε το 129% του ΑΕΠ, από το οποίο το 75% ανήκε σε ξένους. Επιπλέον, υπήρχαν σημαντικές υποχρεώσεις εξαιτίας των δημόσιων επιχειρήσεων οι οποίες δανείζονταν με εγγύηση του κράτους, ενώ το συνταξιοδοτικό σύστημα είχε ξεκινήσει να υποχρηματοδοτείται ως συνέπεια των αυξανόμενων δικαιωμάτων και της παράλληλης γήρανσης του πληθυσμού⁸¹. Τα spreads των 10ετών ελληνικών ομολόγων εκτοξεύθηκαν θέτοντας τέλος στην πρόσβαση στις διεθνείς κεφαλαιαγορές και στο ελληνικό καθοδηγούμενο από την κυβέρνηση αναπτυξιακό μοντέλο.

Η αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας έγινε στο πλαίσιο διάσωσης της από την σοβαρή κρίση χρέους στην οποία περιήλθε. Έπειτα από την αποτυχία της επίλυσης της κρίσης σε ευρωπαϊκό πλαίσιο, με το ελληνικό πρόγραμμα σταθερότητας, εγκαινιάστηκε μία νέα περίοδος αναδιρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε συνεννόηση με το ΔΝΤ, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα η οποία υπαγορευόταν από τον κίνδυνο μετεξέλιξης της Ελληνικής κρίσης σε μία περισσότερο γενικευμένη ευρωπαϊκή τραπεζική κρίση. Από το 2010, οπότε και συμφωνήθηκε το Α' Πρόγραμμα Διάσωσης, μέχρι σήμερα, έχουν συμφωνηθεί επιπλέον δύο προγράμματα διάσωσης: το 2012 και το 2015 αντίστοιχα.

⁸¹ Ο.π.

4.2 Η εμπλοκή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου

Η εμπλοκή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στη διαχείριση της ελληνικής κρίσης ήταν μία ιδιαίτερη περίπτωση για δύο κυρίους λόγους⁸². Αφενός η ελληνική περίπτωση δεν πληρούσε τα κριτήρια σχετικά με τη βιωσιμότητα του χρέους ώστε να λάβει βοήθεια από το ΔΝΤ. Αφετέρου δε, το Ταμείο εμπλεκόταν για πρώτη φορά στη διάσωση μία ανεπτυγμένης οικονομίας, η οποία είναι μέλος νομισματικής ένωσης. Αυτό είχε συνέπειες στον τρόπο με τον οποίο μπορούσε να συμβάλλει στη διαχείριση της κρίσης, καθώς η προσαρμογή της νομισματικής πολιτικής είναι εκτός των αρμοδιοτήτων του. Επιπλέον, είναι απαραίτητο να υπάρχει συνεννόηση με τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τουτέστιν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα που συναποτελούν την πλευρά των δανειστών.

Η συνεργασία τους αυτή επομένως δημιουργεί προκλήσεις για όλες τις πλευρές, καθώς η ΕΕ στηριζόταν ως επί το πλείστον σε προληπτικές πολιτικές χωρίς να είναι προκαθορισμένες οι πολιτικές αντιμετώπισης μίας εκτυλισσόμενης κρίσης. Η πρόκληση για το ΔΝΤ είναι η σχεδίαση ενός πλάνου διαχείρισης της κρίσης στο πλαίσιο της Ευρωζώνης, το οποίο ταυτόχρονα να είναι αποδεκτό. Για την ΕΕ η πρόκληση είναι η εκχώρηση των αρμοδιοτήτων εν όψη μίας κρίσης η οποία θα μπορούσε να μεταδοθεί. Ωστόσο το ΔΝΤ συμμετείχε ενεργά ακόμα και στα πρώτα χρόνια της κρίσης, πριν αποφασιστεί η συμμετοχή του τυπικά, παρέχοντας γνώσεις σχετικά με τη διαχείριση της κρίσης που εξελισσόταν, διαδραματίζοντας πολλές φορές καθοριστικό ρόλο στις συμφωνίες που προηγήθηκαν⁸³.

Πρόκληση συνιστούσε και συνιστά επίσης το θέμα της αξιολόγησης του ελληνικού χρέους, από πλευράς ΔΝΤ. Το πλαίσιο δανειοδότησης του ταμείου μέχρι το 2010, οπότε και αποφασίστηκε η ελληνική ένταξη, προέβλεπε πως η αναδιάρθρωση του χρέους ήταν απαραίτητη σε περίπτωση που η υπό εξέταση χώρα ανήκε στην κατηγορία όπου το χρέος της αναγνωριζόταν μεν ως βιώσιμο, αλλά όχι με μεγάλη πιθανότητα, κατηγορία στην οποία εντασσόταν η Ελλάδα. Ωστόσο το ζήτημα της αναδιάρθρωσης ήταν εκ διαμέτρου αντίθετο με τις ευρωπαϊκές επιδιώξεις, καθώς έγειρε σοβαρές ανησυχίες για το αποτέλεσμα που θα είχε τη δεδομένη στιγμή τόσο στην Ευρωζώνη όσο και στο εξωτερικό. Δεδομένων των συνθηκών αυτών,

⁸² Για τα συμφέροντα τις κάθε πλευράς, βλ. Rogers, C. και Vasilopoulou, S. (2012). « Making Sense of Greek Austerity », *The Political Quarterly*, Vol.83, No. 4, October - December

⁸³ Pisani-Ferry, J., Sapir, A. και Wolf, G. (2011). “TSR External Study – An Evaluation of IMF Surveillance of the Euro Area”, Washington D.C.:International Monetary Fund.

αποφασίστηκε η ένταξη μίας εξαίρεσης στο πλαίσιο δανειοδότησης, για τις χώρες των οποίων υπάρχουν σοβαρές αβεβαιότητες, αλλά που ωστόσο αποτελούν απειλή για το διεθνές σύστημα (Πίνακας 4.1). Η Ελλάδα έγινε η πρώτη χώρα που εντάχθηκε σε αυτήν την κατηγορία.

Το 2016 αναθεωρήθηκε για ακόμα μία φορά το σημείο αυτό, καταργώντας τις συστημικές εξαιρέσεις⁸⁴ αφού θεωρήθηκε πως στην πραγματικότητα οι εξαιρέσεις αυτές δεν μειώνουν τον κίνδυνο επιμόλυνσης (contagion), αλλά αντιθέτως αυξάνουν τον ηθικό κίνδυνο στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα. Σε πρόσφατη αναφορά του⁸⁵ τον Ιούλιο του 2015 το ΔΝΤ ανακοινώνει ότι το ελληνικό χρέος έχει ξεπεράσει τα επίπεδα βιωσιμότητας καθιστώντας αναγκαία τα μέτρα ανακούφισής του.

	2002 Framework	2010 Framework	2016 Framework
Debt is unsustainable	Definitive debt restructuring/ official concessional financing	Definitive debt restructuring/ official concessional financing	Definitive debt restructuring/ official concessional financing
Debt is sustainable but not with high probability	Definitive debt restructuring/ official concessional financing	Definitive debt restructuring/ official concessional financing OR Invoke systemic exemption	Maintain non-Fund exposure (e.g., reprofiling or official financing) to improve debt sustainability and enhance safeguards for Fund resources
Debt is sustainable with high probability	Exceptional access without debt restructuring	Exceptional access without debt restructuring	Exceptional access without debt restructuring

Πίνακας 4.1: Πλαίσιο Δανειοδότησης Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου

Πηγή: IMF

⁸⁴ IMF Reforms Policy for Exceptional Access Lending:
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2016/POL012916A.htm>
⁸⁵ <http://www.reuters.com/article/us-eurozone-greece-imf-review-idUSKCN0X924G>

4.3 Τα Προγράμματα Διάσωσης

Α' Πρόγραμμα Διάσωσης 2010-2013⁸⁶

Το πρώτο πρόγραμμα σταθεροποίησης εγκαινίασε την σύμπραξη ΔΝΤ και ΕΕ για την χάραξη διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων στην ελληνική οικονομία ώστε να διαχειριστούν αποτελεσματικά την κρίση. Η προσπάθεια για επίλυση της κρίσης σε Ευρωπαϊκό επίπεδο και η συνακολουθούμενη αποτυχία της, κατέστησαν σαφή στην ΕΕ τα όριά της αναφορικά με την επίλυση κρίσεων τέτοιου βαθμού πολυπλοκότητας. Η συμβολή του ΔΝΤ έγινε έπειτα από τη συνειδητοποίηση αυτή καθώς και της ολοένα αυξανόμενης αναγκαιότητας της διάσωσης της Ελλάδας. Το πρώτο πρόγραμμα σταθεροποίησης, το οποίο συμφωνήθηκε τον Μάιο του 2010 περιελάμβανε δανεισμό της τάξης των 110 δις ευρώ⁸⁷, τρεις βασικούς πυλώνες⁸⁸:

- Α. Δραστική Μείωση του δημοσιονομικού Ελλείμματος
- Β. Διατήρηση Χρηματοπιστωτικής σταθερότητας
- Γ. Διαρθρωτικές Μεταρρυθμίσεις

Οι δύο πρώτοι πυλώνες, ήταν οι βραχυπρόθεσμοι στόχοι ώστε να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη των αγορών και να επιτευχθεί σταθερότητα στο δημοσιονομικό τομέα. Αναφορικά με τον πρώτο, ήταν άμεσης προτεραιότητας η συγκράτηση των χρηματοδοτικών αναγκών της κυβέρνησης, και η ύπαρξη διαβεβαίωσης στις αγορές ως προς την αποφασιστικότητα των αρχών. Η εξυγίανση του δημοσιονομικού τομέα ήταν απαραίτητο να προσδιοριστεί χρονικά για το 2011 και 2012 με βασικά μέτρα την αναμόρφωση του συνταξιοδοτικού συστήματος και του δημοσιονομικού πλαισίου, υποστηριζόμενα από μεταρρυθμίσεις της δημόσιας διοίκησης και από μέτρα καταπολέμησης της φοροδιαφυγής. Ο δεύτερος στόχος, είχε

⁸⁶ Παρά τον αρχικό σχεδιασμό περί ισχύος του προγράμματος αυτού μέχρι το 2013, αντικαταστάθηκε το 2012 από νέο πρόγραμμα διάσωσης.

⁸⁷ Τα 80δις ευρώ ήταν από την Ευρωζώνη, τα οποία όμως τελικά μειώθηκαν κατά 2,7 εκ. ευρώ λόγω απόσυρσης της Σλοβακίας από τη συγκεκριμένη συμφωνία, και τα υπόλοιπα 30δις. ευρώ από το ΔΝΤ.

⁸⁸ IMF, "Greece: Ex Post Evaluation of Exceptional Access under the 2010 Stand-By-Arrangement: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13156.pdf>

επείγοντα χαρακτήρα και αφορούσε μέτρα αποτροπής της εκροής των καταθέσεων και διαβεβαίωσης περί σταθερότητας του συστήματος⁸⁹.

Οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις είχαν μεσοπρόθεσμο χαρακτήρα, και στόχευαν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και στη διαρθρωτική αλλαγή της οικονομίας προς ένα αναπτυξιακό μοντέλο που θα στηρίζεται περισσότερο στις επενδύσεις και στις εξαγωγές⁹⁰. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές περιλάμβαναν μέτρα περί εκσυγχρονισμού του δημόσιου τομέα, αύξησης της αποτελεσματικότητας των αγορών προϊόντων και εργασίας καθώς και περί αναδιαμόρφωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος ώστε να είναι περισσότερο ανοιχτό και προσβάσιμο στις διεθνείς επενδύσεις, κάτι που περιλαμβάνει και μεταξύ άλλων την μείωση της κρατικής συμμετοχής στις εγχώριες βιομηχανίες.

Στις επιτυχίες του προγράμματος μπορούν να συγκαταλεχθούν η δημοσιονομική συμμόρφωση και η επιτυχής αναδιάρθρωση του συνταξιοδοτικού συστήματος, το οποίο επέστρεψε σε βιώσιμα επίπεδα. Αποτράπηκε έξοδος από την Ευρωζώνη, που ήταν βασικός πολιτικός στόχος της κυβέρνησης, καθώς αποτράπηκε και διάχυση της κρίσης στη παγκόσμια οικονομία.

Ωστόσο, δεν επιτεύχθηκε η ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών, ενώ σημειώθηκε εκροή καταθέσεων κατά 30% από το τραπεζικό σύστημα. Η οικονομική ύφεση ήταν κατά πολύ πιο σοβαρή από την προβλεπόμενη, το δημόσιο χρέος παρέμεινε σε πολύ υψηλά επίπεδα. Η μείωση των μισθών αύξησε την ανταγωνιστικότητα της χώρας ως προς ένα βαθμό, όμως εναπομεινασών των υπόλοιπων διαρθρωτικών αδυναμιών, υποδαύλισε τα όποια κέρδη⁹¹.

B' Πρόγραμμα Διάσωσης: 2012- 2014

Η αποτυχία του πρώτου προγράμματος να ανακτήσει την εμπιστοσύνη των αγορών καθώς και τα υπόλοιπα αποτελέσματα των οποίων η αρνητικότητα ξεπέρασε τις προβλέψεις του ΔΝΤ και της ΕΕ, οδήγησε στην αντικατάστασή του από το δεύτερο πρόγραμμα διάσωσης. Το νέο πρόγραμμα περιλάμβανε πρόσθετο δανεισμό στον

⁸⁹ European Economy, (2010). «Το Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής για την Ελλάδα», Occasional Papers 61, June 2010. Διαθέσιμο:

http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_el.pdf

⁹⁰ Ο.π.

⁹¹ IMF, “Greece: Ex Post Evaluation of Exceptional Access under the 2010 Stand-By-Arrangement”.

προηγούμενο, 130δισ ευρώ⁹² για το διάστημα 2012-2014. Τα πρόσθετα μέτρα πέραν του δανεισμού που συμφωνήθηκαν αφορούσαν:

A. Συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα (PSI)

B. Ανακεφαλαιοποίηση Τραπεζών, η οποία συμπεριλαμβανόταν στην αξία του δανεισμού

Οι δεσμεύσεις της ελληνικής πλευράς αφορούσαν δημοσιονομική εξυγίανση, τραπεζική ανακεφαλαιοποίηση και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις σε συνέχεια των στόχων του πρώτου προγράμματος.

Οι εξελίξεις έπειτα από το δεύτερο πρόγραμμα ήταν σαφώς καλύτερες από εκείνες του πρώτου. Είχε σημειωθεί πρόοδος στην εξισορρόπηση της οικονομίας, οι προσδοκίες των επενδυτών βελτιώθηκαν και η οικονομία ξεκίνησε να αναπτύσσεται έπειτα από έξι χρόνια βαθιάς ύφεσης. Παρέμενε όμως το ζήτημα της σταθερότητας της ανάπτυξης αυτής, καθώς υπήρχαν ακόμα άλυτα προβλήματα στο δημοσιονομικό τομέα, στα χαμηλά επίπεδα τουρισμού και στα υψηλά επίπεδα δημόσιου χρέους⁹³.

Γ' Πρόγραμμα Διάσωσης: 2015-2018

Το τρίτο πρόγραμμα διάσωσης το οποίο προβλέπει δανειοδότηση μέχρι 86δισ ευρώ, αποφασίστηκε τον Αύγουστο του 2015. Οι μεταρρυθμίσεις που συμφωνήθηκαν μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερις βασικούς πυλώνες⁹⁴:

A. Αποκατάσταση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας

B. Διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας

Γ. Εφαρμογή μεταρρυθμίσεων για την ανάπτυξη και την απασχόληση

Δ. Εκσυγχρονισμός του δημόσιου τομέα

Αναφορικά με τον πρώτο στόχο, χρειάζεται να ληφθούν φορολογικές μεταρρυθμίσεις καθώς και μέτρα κατά της φοροδιαφυγής. Για τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, χρειάζεται αντιμετώπιση των μη

⁹² Τελικά το ποσό μέχρι το τέλος του 2014 είχε διαμορφωθεί συνολικά στα 164,5δισ ευρώ εκ των οποίων τα 144,7δισ ευρώ παρέχονταν από τον EFSF και τα 19,8δισ από το ΔΝΤ.

⁹³ IMF, (2014). "Fifth review under the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, and request for waiver of nonobservance of performance criterion and rephasing of Access", Stuff Report, διαθέσιμο: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14151.pdf>

⁹⁴ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <http://www.consilium.europa.eu/el/policies/financial-assistance-eurozone-members/greece-programme/>

εξυπηρετούμενων δανείων στον τραπεζικό τομέα, στην ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών καθώς και στην ενίσχυση της διακυβέρνησης του Ελληνικού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και των τραπεζών. Οι μεταρρυθμίσεις για την ανάπτυξη και την απασχόληση περιλαμβάνουν μέτρα ιδιωτικοποιήσεων ενώ ο τελευταίος πυλώνας περιλαμβάνει μέτρα ενίσχυσης του δικαστικού συστήματος.

Μία σημαντική διαφορά με τα προηγούμενα αποτελεί το γεγονός ότι στο τρίτο αυτό πρόγραμμα περιλαμβάνονται ρυθμίσεις που στοχεύουν στην αναμόρφωση των θεσμών του ελληνικού κράτους, η αδυναμία των οποίων είναι βασικό ζήτημα δυσλειτουργίας και αποδοτικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Έχοντας ολοκληρώσει την ανάλυση σχετικά με την αρχιτεκτονική της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, έγινε αντιληπτή η ύπαρξη ενός πολύπλοκου πλέγματος τυπικών και άτυπων θεσμικών μορφωμάτων, τα οποία συντελούν στη διαχείρισή της. Η κυρίαρχη επιρροή του ανεπτυγμένου κόσμου είναι δεδομένη σε όλους αυτούς τους θεσμούς, μεταφραζόμενη σε σταθμισμένες ψήφους, εξαιρουμένου του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου που τηρεί περισσότερο δημοκρατικές διαδικασίες. Η αυξανόμενη αποτελεσματικότητα της Ομάδας G20, η δυναμική της οποίας αυξάνεται παραμένοντας ταυτόχρονα ένας άτυπος αδιαφανής θεσμός, εντείνει το ζήτημα του δημοκρατικού ελλείμματος.

Το ισχύον παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον, το οποίο διαχειρίζονται οι συγκεκριμένοι θεσμοί, άλλαξε δομικά έπειτα από την δεκαετία του 1970. Έκτοτε η διακύμανση του διεθνούς νομισματικού συστήματος, η φιλελευθεροποίηση των αγορών, οι τεχνολογικές εξελίξεις και η χρηματοπιστωτική επανάσταση, οδήγησαν σε έναν περισσότερο παγκοσμιοποιημένο κόσμο. Τα ζητήματα αστάθειας που απορρέουν από την διακύμανση του συστήματος και από την αυξημένη αλληλεξάρτηση, θέτουν τη βάση της συζήτησης περί ρύθμισης ορισμένων πτυχών του συστήματος αυτού, ιδίως του χρηματιστικού πεδίου, καθώς και της συζήτησης περί αναμόρφωσης των υπαρχόντων διεθνών οικονομικών θεσμών.

Η μινιμαλιστική θεώρηση του ρόλου του κράτους, την οποία υιοθετεί ο νεοφιλελευθερισμός, θέτει το δημοκρατικό ζήτημα επί τάπητος, δεδομένης της απουσίας μίας διεθνούς κοινωνίας πολιτών που θα επέλεγε να εκφραστεί σε διαφορετικές, μη-κρατικές δομές. Ο νεοφιλελευθερισμός, εξακολουθεί να αποτελεί το κυρίαρχο παράδειγμα και τη δικαιολογητική βάση των εκφάνσεων των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Διαδεχόμενος το προηγούμενο σύστημα των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods και των κεϋνσιανών πολιτικών που κυριαρχούσαν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, εντάχθηκε στην πολιτική του μεγαλύτερου μέρος του ανεπτυγμένου αλλά και λιγότερο ανεπτυγμένου κόσμου. Στον πρώτο, η ενσωμάτωση αυτή ήταν αποτέλεσμα εσωτερικών διεργασιών καθιστώντας την αλλαγή εσωτερική, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ως επί το πλείστον

εφαρμόστηκε με χαρακτήρα περισσότερο αναγκαστικό εκφρασμένο μέσα από την αρχή της «αιρεσιμότητας» των διεθνών θεσμών, καθιστώντας την αλλαγή εξωτερική.

Όσον αφορά τον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο, οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις προωθούσαν τη φιλελευθεροποίηση της αγοράς, κρατικό μινιμαλισμό σε συνδυασμό με μακροοικονομικές πολιτικές σταθεροποίησης. Επιχειρώντας να αποτιμήσουμε το αποτέλεσμα των πολιτικών αυτών, συναντάμε τη βασική δυσκολία της άγνοιας του αποτελέσματος μίας διαφορετικής εξέλιξης. Δεδομένων των περιορισμών αυτών, και παρατηρώντας τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων, παρατηρούμε ότι η συναίνεση της Ουάσινγκτον δεν υπήρξε μία αποτελεσματική πολιτική για τη μαζική διαχείριση των κρίσεων στη Λατινική Αμερική σε όρους ανάπτυξης. Παρόλο που κατόρθωσε να ελέγξει το κόστος του υψηλού πληθωρισμού και των ελλειμμάτων στο ισοζύγιο πληρωμών, δεν κατόρθωσε να διατηρήσει την ανάπτυξη αυτή, ενώ ταυτόχρονα η περιοχή βρίσκεται πιο ευάλωτη στον εξωτερικό παράγοντα. Ενώ στηρίζεται σε εκφάνσεις της «καλής διακυβέρνησης» (good governance) οι οποίες προάγουν τη μακροοικονομική σταθερότητα, δεν λαμβάνει υπόψη πως στην πράξη η εφαρμογή τους εξαρτάται από παράγοντες θεσμικούς, μοναδικά εντοπισμένους σε κάθε κοινωνία.

Η θεσμική αδυναμία μπορεί να υπονομεύσει σε μεγάλο βαθμό οποιαδήποτε προσπάθεια οικονομικής αναδιάρθρωσης, όπως διαφαίνεται από την περίπτωση της Ελλάδας. Η νεοφιλελεύθερη εξήγηση επομένως της αποτυχίας των πολιτικών αυτών ως οφειλόμενη στη μη ορθή εφαρμογή τους και δεδομένων των επανειλημμένων τέτοιου είδους αποτυχιών, θα μπορούσε να οδηγήσει στον επανακαθορισμό της βασικής της λογικής, προς μία περισσότερο λειτουργική κατεύθυνση. Η περίπτωση ωστόσο της Ελλάδας θέτει περισσότερες προκλήσεις για τους διεθνείς θεσμούς, αναφορικά με την εφαρμογή και αποτελεσματικότητα που έχει ή θα έχει η οικονομική της αναδιάρθρωση, δεδομένων του μικρού της μεγέθους, της ένταξής της σε μία από τις μεγαλύτερες νομισματικές ενώσεις και του τεράστιου θεσμικού της ελλείμματος, το οποίο διαιώνιζε ένα τόσο αναποτελεσματικό και μη βιώσιμο οικονομικό σύστημα για εξαιρετικά μεγάλο διάστημα. Εκτός αυτών, η σύμπραξη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην αντιμετώπιση του ελληνικού ζητήματος παρατεταμένης ύφεσης, θέτει και τις δύο πλευρές σε αχαρτογράφητα νερά για τους δικούς τους ξεχωριστούς λόγους.

Το παράδειγμα της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, έχει παραμείνει εντυπωσιακά σταθερά στα νεοφιλελεύθερα πλαίσια, παρ' όλες τις εκφάνσεις

αστάθειας των αγορών. Αναζητώντας ωστόσο ένα βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης, το οποίο θα δίνει λύσεις στη παγκόσμια κατανομή ισχύος, στην αυξημένη αλληλεξάρτηση και στην αντιφατικότητα της σταθερής αστάθειας, δεδομένου του ότι η ιστορία δεν έχει φτάσει στο τέλος της, η πρόκληση της Παγκόσμιας Οικονομικής Διακυβέρνησης παραμένει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

- ❖ **Alogoskoufis, G.** (1994). “The Two Faces of Janus: Institutions, Policy Regimes and Macroeconomic Performance in Greece” στο *Economic Policy*, Vol. 10, No 20
- ❖ **Arghyrou, M.** (2015). “The Greek Crises and Financial Assistance Programmes: An evaluation”, CESifo Working Paper No. 5591
- ❖ **Barro, R. και Lee, J.W.** (2005). “IMF Programs: Who is chosen and what are the effects?” στο *Journal of Monetary Economics* 52, σ. 1245-1269
- ❖ **Bértola, L., και Ocampo, J.** (2012). *The Economic Development of Latin America since Independence*, Oxford: Oxford University Press
- ❖ **Bird, G.,** (2001). “IMF Programs: Do They Work? Can They Be Made to Work Better?”, *World Development*, Vol.29, No. 11, σ. 1849-1865
- ❖ **Birdshall, N. και De la Torre, A.** (2001). *Washington Contentious : Economic Policies for Social Equity in Latin America*, Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace
- ❖ **Cline, W.** (1983). *International Debt and the Stability of the World Economy*, Washington: Institute for International Economics
- ❖ **Ffrench-Davis, R., Munoz, O. και Palma, G.** (1998). “The Latin American Economies, 1959-1990”, στο Berthell, L. (επιμ.), *Latin America: Economy and Society since 1930*, Cambridge: Cambridge University Press
- ❖ **Fischer, S.** (2004). “The IMF and World Bank at Fifty”, στο *IMF Essays from a time of crisis*, London: The MIT Press
- ❖ **Giovanoli, M.** (2009). “The Reform Of The International Financial Architecture After The Global Crisis”, *International Law and Politics*, Vol. 42:81
- ❖ **Helleiner, E.** (1994). *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990's*, New York: Cornell University Press
- ❖ **IMF** (2014). “Fifth review under the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, and request for waiver of nonobservance of performance criterion and rephasing of Access”, Staff Report,
διαθέσιμο: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14151.pdf>

IMF (2014). “Fifth review under the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, and request for waiver of nonobservance of performance criterion and rephasing of Access”, Staff Report,

διαθέσιμο: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14151.pdf>

IMF (2000). “Key features of IMF Poverty Reduction and Poverty Facility (PRGF) supported programs”,

διαθέσιμο: <https://www.imf.org/external/np/prgf/2000/eng/key.htm>

- ❖ **International Organization**, Volume 36, Issue 2, International Regimes (Spring, 1982), MIT Press, σ. 379-415
- ❖ **Krugman, P.** (1994). “LDC Debt Policy”, στο Feldstein, M. (επιμ.), *American Economic Policy in the 1980's*, Chicago: University of Chicago Press
- ❖ **Kuczynsky, P. και Williamson, J.** (2003). *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America*, Washington D.C.: Institute of International Economics
- ❖ **Lora, E.** (2012). “Structural Reforms in Latin America: What Has Been Reformed and How to Measure It (Updated Version)”, Inter-American Development Bank Working Series No. IDB-WP-346
- Lora, E.** (2001). “Structural Reforms in Latin America: What has Been Reformed and how to measure it”, IADB: Working Paper 466
- ❖ **Naim, M.** (1999). “Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?” Paper Prepared for the IMF Conference on Second Generation Reforms, Washington, D.C.
- ❖ **Ocampo, J.** (2012). The Latin American Debt Crises in Historical Perspective. Paper prepared for the International Association Project on “Debt Crises and Resolution”
- Ocampo, J.** (2004). “Lights and Shadows in Latin American Structural Reform”. Paper prepared for the Conference on “Social and Economic Impacts on Liberalization and Globalization Effects on Labor Markets and Income Distribution”, University of Toronto, Centre for International Studies
- ❖ **Prebisch, R.** (1950). *The Economic Development of Latin America and its principal problems*. Chile: United Nations Publication
- ❖ **Pisani-Ferry, J., Sapir, A. και Wolf, G.** (2011). “TSR External Study – An Evaluation of IMF Surveillance of the Euro Area”, Washington D.C.:International Monetary Fund

- ❖ **Rogers, C. και Vasilopoulou, S.** (2012). “Making Sense of Greek Austerity”, *The Political Quarterly*, Vol.83, No. 4
- ❖ **Rodrik, D.** (2007). *One Economics – Many Recipes: Globalization, Institutions and Economic Growth*, Princeton: Princeton University Press
Rodrik, D. (2002). “After Neoliberalism, What?”, Paper presented at the Alternatives to Neoliberalism Conference, New Rules for Global Finance Coalition
- ❖ **Rosenau, J.N.** (1995). "Governance in the Twenty-first Century," *Global Governance* Vol.1
- ❖ **Stallings, B. και Peres, W.** (2000). *Growth, Employment, and Equity: The Impact of the Economic Reforms in Latin America and the Caribbean*, ECLAC
- ❖ **Stiglitz, J.** (2008). “Is there a Post-Washington Consensus Consensus?” στο Serra, N. και Stiglitz, J. (επιμ.), *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*, Oxford: Oxford University Press
Stiglitz, J. και Charlton, A. (2005). *Fair Trade For All*, Oxford: Oxford University Press
- ❖ **Williamson, J.** (2008). “A Short History of the Washington Consensus” στο Serra, N. και Stiglitz, J. (επιμ.), *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*. Oxford: Oxford University Press
Williamson, J. (2004). “The Washington Consensus as policy prescription for development”, “Practitioners of Development” as presented in World Bank at 13 /12/2004, Washington: Institute for International Economics
Williamson, J. (2000). “What should World Bank Think about the Washington Consensus?” , *World Bank Observer* 15, vol.15 no.2
Williamson, J. (2000). “What Should World Bank Think about the Washington Consensus?” στο *World Bank Observer* 15, vol.15 no.2 (2000)
Williamson, J. (1990). “What Washington Means by Policy Reform”, στο Williamson, J. (επιμ.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, Washington: Institute for International Economics
Williamson, J. (1990). “What Washington Means by Policy Reform”, στο Williamson, J. (επιμ.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, Washington: Institute for International Economics

- ❖ **World Bank** (1997). World Development Report , Washington D.C.: World Bank
- World Bank.** (2000). World Development Report 2000/1: Attacking Poverty, Oxford University

Ελληνόγλωσση

- ❖ **Bennett, A. L.** και **Oliver, J.K.** (2006). *Διεθνείς Οργανισμοί: Αρχές και Προβλήματα*, Αθήνα: GUTENBERG
- ❖ **Bryant, R., Γκαργκάνας, Ν.** και **Ταβλάς Γ.** (επιμ.) (2002). *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος και The Brookings Institution
- ❖ **Cohn, T.** (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Gutenberg
- ❖ **Gilpin, R.** (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ
- ❖ **Στεφάνου, Κ.** και **Γκόρτσος, Χ.**, (2006). *Διεθνές Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- ❖ **Χαζάκης, Κ.** (2012). «Κρίσιμες Πτυχές της διάδρασης της ομάδας των Οκτώ πιο ανεπτυγμένων κρατών με τους διεθνείς οργανισμούς» στο Κόντης, Α. και Τσαρδανίδης Χ. (επιμ.) *Διεθνής Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 173-189

Ηλεκτρονικές Πηγές

- ❖ <http://data.worldbank.org/>
- ❖ <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- ❖ <https://piie.com/>
- ❖ <http://www.bankofgreece.gr/Pages/default.aspx>
- ❖ <http://www.cepal.org/en/datos-y-estadisticas>
- ❖ <http://www.consilium.europa.eu/el/policies/financial-assistance-eurozone-members/greece-programme/>
- ❖ <http://www.imf.org/en/data>
- ❖ <http://www.reuters.com/>